اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ وَاَقِمِ

(اے نبیؐ) جھڑی کتاب تھارا در وحی کی گئی ہے تم اس ناں پڑھو تے نماز

الصَّلٰوةَ ۭ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۗءِ وَالْمُنْكَرِ ۭ

قائم کرو ! بیشک نماز بے حیائی غی گلاں تے گناہ غا کماں تیں روکے ،

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ۭ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ۝۴۵ وَلَا

تے اللہ غی یاد سب تیں بڑی چیز ہے ، اور تم جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ اس ناں جانڑے (۱۹) تے

تُجَادِلُوْٓا اَهْلَ الْكِتٰبِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِىَ اَحْسَنُ ڰ اِلَّا الَّذِيْنَ

تم اہلِ کتاب ناں بحث نہ کرو ور اس طریقہ ناں جھڑو مچ چنگو وہے سوائے انھاں غے جھڑا

ظَلَمُوْا مِنْهُمْ وَقُوْلُوْٓا اٰمَنَّا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ

انھاں بچوں ظلم کریں تے کہہ دیو: جے ہم اس (کتاب) ور وی ایمان لے آیا جھڑی مھارے در نازل ہوئی اور ان

اِلَيْكُمْ وَاِلٰـهُنَا وَاِلٰـهُكُمْ وَاحِدٌ وَّنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ۝۴۶

(کتاباں) ور وی جھڑیں تھارے در نازل ہوئیں اور مھارو خدا تے تھارو خدا اکو ہی ہے تے ہم اسے غا فرمانبردار ہاں (۲۰)

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ ۭ فَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ

تے ہم نے اسے را (اے نبیؐ) یاہ کتاب تھارا در نازل کی ہے ؛ تے جن لوکاں ناں ہم نے کتاب

الْكِتٰبَ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ ۚ وَمِنْ هٰٓؤُلَاۗءِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِهٖ ۭ

دتی تھی ویہہ اس ور ایمان لیانویں تے ان (مشرکاں) بچوں وی کجھ اس ور ایمان لیانویں

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الْكٰفِرُوْنَ ۝۴۷ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوْا

اور مھاری آیتاں تیں تے (ازلی) کافر ہی انکار کریں (۲۱) تے تم اس توں پہلاں نہ تے

مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتٰبٍ وَّلَا تَخُطُّهٗ بِيَمِيْنِكَ اِذًا

کائے کتاب پڑھیں تھا تے نہ ہی تم اس ناں اپنڑاں ہتھ ناں لکھ سکیں تھا ؛ جیکدے اسی گل ہوتی

لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُوْنَ ۝۴۸ بَلْ هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ فِيْ

تاں تے یہ باطل پرست ضرور ٹھسّہ ماں پے جاتا ؛ بلکہ یہ تے واضحہ آیت ہیں جھڑیں

(۱۹) اپر یوہ بیان تھا جے پشلاں نبیاں نے تے انھاں غاں امتیاں نے اللہ غا رستہ ماں اس غا دین پچھے اس غی رضا واسطے کس را کس را مصیبت تے اوکھت جھلّیں تے فر مشرک، کافر، اللہ غا نافرمان کس را ملیا میٹ ہُوا؛ ہُنڑ اللہ اپنڑاں حبیب ﷺ ناں تے حضرت غے صدقے ساری امت ناں دین غی دعوت غو اک اسو پیارو تے سُہنڑو طریقو دس رہیو ہے جس ناں اللہ غا رستہ غیں اوکھت اسان ہو جیں، تے مشکل دور ہو جیں۔ اس ماں دو چیزاں غو حکم ہے اک قرآن غی تلاوت غو کہ اس ناں دل غو سکون وی نصیب وہے، تے اللہ غی کتاب غی تلاوت ناں اس غی ہور ہور محبت وی نصیب وہے فر اس غا رستہ غا کنڈا اوی پُھل سہئی ویں تے اس را دوجاں ناں وی اس ور عمل کرن غی شونق پیدا وہے۔ تے دوجی چیز نماز ہے، جس غو فائدو آپے بیان کیو جے جد انسان نماز ناں نماز سمجھ غے ٹھیک سنت غے مطابق دل غا اخلاص ناں ادا کرے غو اور وہ اپنڑاں دل ماں یاہ گل سمجھ غے نماز پڑھے غو کہ ہوں اپنڑاں مالک غی بارگاہ ماں دن ماں پنج واری جماعت ناں اس غے سامنڑے کھلّو واؤں جد انسان اس را پابندی ناں نماز ادا کرے غو فر نماز اس ناں ہر قسم غا گناہ غا کم تیں روکدیئے غی، وہ پَہانویں اسو عام گناہ تے گندو کم وہے جس ناں ساری دنیا ہی، کے مسلمان! کے کافر! سارا ہی پہیڑو کم کہنہ جس راز نا، چوری وغیرہ تے پَہانویں اسو گناہ وہے جھڑو شریعت غی نظراں ماں پہیڑو کم وہے پہلا ناں ''فحشاء'' تے دوجا ناں ''منکر'' کہیو گیو ہے۔ نماز ہر ایکن گناہ تیں نمازی ناں باز رکھے ور اس واسطے ضروری ہے کہ نماز وی نماز وہے، اسے گلوں حضرت عمران ابن حصینؓ تیں روایت ہے جے جس غی نماز نے اس ناں بے حیائی تے گناہ غاں کماں تیں نیہنہ روکیو واہ نماز کجھ وی نیہنہ (طبرانی) تے حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے جس غی نماز نے اس ناں نیک کماں غی شونق نیہنہ پیدا کی تے پہیڑاں کماں تیں اس ناں روکیو نیہنہ واہ نماز اس ناں ہور ہور اللہ تیں دور کرن غو ذریعو بن جے (ابن کثیر) فر فرمایو جے نماز ماں یہ سارا فائدہ ہیں ور ساراں تیں بڑو فائدو یوہ ہے کہ جس ویلّے انسان نماز ماں اپنڑاں مالک غو ذکر کرے تے اس ناں یاد کرے فر اس غا جواب ماں اللہ تعالیٰ وی اس ناں یاد کرے جس را کہ اس غو وعدو ہے جے ''تم مناں یاد کرو ہوں تمناں یاد کروں غو'' سورت بقرہ آیت ۱۵۲/ بس سب تیں بڑی چیز یا ہی ہے۔ تے اللہ ناں پتو ہے کونڑ کے کر رہیو ہے تے کونڑ اس ناں کتنوں یاد کر رہیو ہے۔ امام ابن جریر تے حافظ ابن کثیر نے آیت غی یا ہی تفسیر پسند کی ہے۔ ور اک تفسیر اس راوی کی جئے کہ نماز ماں اللہ غو ذکر کیو جئے تے اللہ غو ذکر اور اس غی یاد بہت بڑی چیز ہے۔ اللہ غی یاد ہی نماز، روزہ، حج، جہاد وغیرہ ساری عبادتاں غی روح ہے۔

(۲۰) گل قرآن غی تلاوت تے دین غی دعوت غی چلے کرے تھی اسے سلسلہ ماں اہلِ کتاب ناں دین غی دعوت دین غو خاص طریقو تے ادب دسیو جا رہیو ہے، کہ ویہہ کیونجے کتاب آلا ہیں، مشرکاں غا مقابلہ ماں علم آلا ہیں اس گلوں انھاں ناں مُچ ہی نرمی سنگ گل کرو، جس کسے گل غا بارہ ماں انھاں غا دل ماں شک ٹھسو وہے وہ پیار ناں علمی دلیلاں سنگ دور کرو، ور سارا اہلِ کتاب اک جسا نیہنہ ہو سکتا مچ سارا اہلِ کتاب کہوانڑ غے باوجود جاہل پونا ور آ جیں، اسلام تے مسلماناں غے خلاف جانڑ بُجھ غے پُٹھ سپٹھا اعتراض کریں اساں ظالماں ناں نرمی غی جگہ سختی غی وی اجازت ہے؛ اساں ظالماں ناں تے صاف کہد یئوں چاہیئے تم اہلِ کتاب کہوانڑ غے باوجود اللہ غی اس کتاب قرآن ور ایمان نیہنہ لیا تا ور ہم تے اس وحی ناں مناں جھڑی مھارے اپر نازل ہوئی ہے تے اس تیں پہلاں تھاراں نبیاں ور جھڑیں اصل تورات تے انجیل نازل ہوئیں تھیں انھاں ناں وی مناں کیونجے ہم اللہ غا فرمانبردار ہاں اس گلوں کسے گل ور تعجب نیہنہ کرتا بلکہ اس غی ہر اک کتاب ور ایمان لیانواں۔

(۲۱) یعنی جس را اس تیں پہلاں اُس دور ماں تورات، انجیل وغیرہ اللہ غیں کتاب نازل ہوئیں تھیں اج اسے را قرآن کریم نازل ہو گیو ہے؛ ہُنڑ ویہہ انصاف پسند اہلِ کتاب جھاں کونے پشلیاں

صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ ؕ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَاۤ اِلَّا

ان لوکاں غا سیناں ماں ہیں جھاں ناں علم دتو گیو ہے، اور مھاری آیتاں تیں تے بس ویہہ ہی لوک انکار کریں

الظّٰلِمُوْنَ ﴿۴۹﴾ وَقَالُوْا لَوْلَاۤ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيٰتٌ مِّنْ

جھڑا ظالم ہیں (۲۲) تے ویہہ کیہنہ : انھاں ور ان غا رب غی طرفوں معجزا کیوں نیہنہ

رَّبِّهٖ ؕ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ ؕ وَاِنَّمَاۤ اَنَا نَذِيْرٌ

نازل ہووا؟ تم فرمادیو: نشانئیں تے بس اللہ تعالیٰ کولے ہی ہیں اور ہوں تے بس صاف صاف ڈرسناںؔ

مُّبِيْنٌ ﴿۵۰﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّاۤ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ

آنوؔ ہی ہوں ؛ تے کیوں ! انھاں واسطے یاہ گل کافی نیہنہ ! کہ ہم نےؔ تھارا ور کتاب نازل فرمائی ہے

يُتْلٰى عَلَيْهِمْ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَّذِكْرٰى لِقَوْمٍ

جھڑی انھاں ناں پڑھ غے سنائی جئے بلاشبہ اس ماں ایمان آلاؔں واسطے رحمت تے

يُّؤْمِنُوْنَ ﴿۵۱﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ شَهِيْدًا ۚ

نصیحت ہے (۲۳) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: میرے تے تھارے بشکار اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدی ہے

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

وہ ان ساری چیزاں ناں جانےؔ جھڑیں اسماناں ماں تے زمین ماں ہیں، تے جھڑا لوک چُھوٹھیں گلاں

بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوْا بِاللّٰهِ ۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿۵۲﴾

ور تے ایمان لیانویں اور اللہ تعالیٰ ناںؔ کفر کریں یہ ہی اصل نقصان ماں رہنؔ آلاؔ ہیں ؛

وَيَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ ؕ وَلَوْلَاۤ اَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَآءَهُمُ

تے یہ لوک تھارا کولوںؔ عذاب واسطے کاہلی کریں تے جیکدے ہر گل غو اک متھیو وو وقت نہ ہوتو تاں انھاں ور

الْعَذَابُ ؕ وَلَيَاْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۵۳﴾

عذاب آ گیو ہوتو، اور وہ انھاں ور ضرور اچن چیت ہی اس را آ جئے غو کہ انھاں ناں پتو وی نیہنہ لگ سیں؛

يَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ ؕ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ ۢ بِالْكٰفِرِيْنَ ﴿۵۴﴾

یہ تھارا کولوںؔ جلدی عذاب منگیں حالانکہ جہنم نے یقیناً کافر کھیرا ماں لیاؔ وا ہیں

کتاباں غو علم ہے ویہہ تے اپناں علم غے مطابق فٹ ایمان لے ہی آویں جس را کہ عبداللہ بن سلامؓ وغیرہ حضرات بلکہ عرب غاں جاہل مشرکاں بچوں وی کتناں ہی لوک قرآن ور ایمان لیار ہیا ہیں کیو نجے قرآن ہے ہی صاف صاف جھڑو وی اس ور غور کرے وہ اس غی صداقت ور نیووں ہونؔ تیں بچنؔ رہ نیہنہ سکتو۔ کفر تے بس ویہہ ہی ضدی، نموہرا متعصب قسم غا لوک کریں جھڑا ہیں ہی ازلی کافر! تے ویہہ صرف ضد غی وجہ تیں نیہنہ منتا۔

(۲۲) یاہ گل قرآن نے کئیں جگہیں ٹھنگ بدل بدل غے سنائی ہے کہ جیکدے نبی ﷺ پڑھنوں لکھنوں جاݨتا ہوتا، یا حضرت نے اہلِ کتاب عالماں غی مجلس کی ہوتی تاں تے فروی کوئے قرآن ور اعتراض کر سکتو جے خورے انھاں نے پشلیں کتاب یاد کر غے تے اُنھاں ناں اگے رکھ غے یوہ قرآن لکھ لیو وہے، حالانکہ انصاف ناںؔ گل کرن آنو تے فروی اعتراض نیہنہ کر سکے تھو کیو نجے جد ساری دنیا رل غے، تے اگلیں پشلیں ساریں کتاب دیکھ دیکھ غے وی اس جسی اک آیت نیہنہ بنا سکتا فر یوہ اعتراض کس را ہو سکے تھو!! ور جد کہ حالت یاہ ہے کہ سارو عرب اس گل ناں چنگی طرح جانے جے حضرت ناں نہ تے لکھنو پڑھنوں آوے نہ کدے حضرت نے اہلِ کتاب عالماں کولوںؔ کجھ درس لیو ہے فر حضرت غی زبانی قرآن جسی کتاب بیان ہو رہئی ہے، جس غی اک اک گل سچی ہے جس غو مضمون تے لفظاں غو جوڑ دوئے اسا ہیں کہ ساری دنیا اس غو مقابلو نیہنہ کر سکتی، فر ہُنؔ کھڑ و اعتراض ہو سکے؟ کوئے اعتراض ہو ہی نیہنہ سکتو! یہ تے علم آلاؔں غاں سیناں ماں محفوظ اللہ غیں صاف صاف آیت ہیں ور اصل گل یاہ ہے کہ ظالم بے انصاف حقیقت ناں منتاں ہی نیہنہ۔

(۲۳) یعنی قرآن تیں بڑو کھڑو معجزو ہو سکے! یوہ تے اک جیتو جاگتو ہر ویلے کولے رہنؔ آنو صاف صاف معجزو ہے اس غے ہوتاں دو جا معجزہ غو مطالبو کس را صحیح ہو سکے!!

يَوْمَ يَغْشٰىهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ
اس تہاڑے عذاب انھاں ناں ان غے اپروں وی تے انھاں غا پیراں غے ہیٹھوں وی
اَرْجُلِهِمْ وَيَقُوْلُ ذُوْقُوْا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۝۵۵ يٰعِبَادِيَ
ڈھک لئے غو، تے اللہ تعالیٰ فرماوے غو تم جو کجھ عمل کریں تھا(ہنْ) انھاں غو مزو چکھو(۲۴) اے میریو بندیو!
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ اَرْضِيْ وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُوْنِ ۝۵۶
جہڑا ایمان لے آیا ہیں بیشک میری زمین بڑی کھلی ہے لہٰذا تم بس میری ہی عبادت کرو ؛
كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُوْنَ ۝۵۷
ہر اک جان نے موت غو مزو چکھنوں ہے فر تم ساراں نے میرے کولے ہی مڑ غے آنوں ہے ؛
وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِّنَ
تے جہڑا لوک ایمان لیایا اور انھاں نے چنگا عمل کیّا ہم انھاں ناں جنت غی
الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا
اچیاں منزلاں ماں جگہ دئیاں غا جھاں غے ہیٹھ نہر بگتیں ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا
نِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ ۝۵۸ الَّذِيْنَ صَبَرُوْا وَعَلٰى رَبِّهِمْ
عمل کرن آلاں غو بدلو کسو سُہنوں ہے ؛ جھاں نے صبر کیّو تے جہڑا اپناں رب ہی ور
يَتَوَكَّلُوْنَ ۝۵۹ وَكَاَيِّنْ مِّنْ دَآبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا
پُہرسو کرتا رہیا ؛ تے کتناں ہی جانور ہیں جہڑا اپنٹی روزی پلّے چاء غے نیہنہ پھرتا
اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ۝۶۰
اللہ تعالیٰ ہی انھاں ناں وی تے تمناں وی روزی دئے تے وہ سب کجھ سنن آلو ہے جانن آلو ہے(۲۵)
وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ
تے جیکدے تم پچھیں کہ کس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیّو ہے
وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ۝۶۱
تے کس نے دیہنہ اور چن کم ماں لایا وا ہیں تاں ویہہ ضرور کیہنہ غا: اللہ نے ،فر ویہہ کیاں پٹھا پھیر دتا جیں!

(۲۴) یاہ گل وی جگہ جگہ بیان ہوئی ہے جے نافرماناں ور عذاب گہلّنْ غو اک خاص متھیو وو وقت ہے جد وہ ویلو آجے غو فر کسے را وہ عذاب ٹلْ نیہنہ سکسے ور لوک ارام تیں پہلاں عذاب واسطے کاہلی کریں حالانکہ جہنم اساں نافرماناں غے پچھے لگی وی ہے بلکہ اس نے یہ چمکھی تیں کھیر یا وا ہیں تے جس تہاڑے یہ اس غے کڑنگے چڑھیں غا فر ساری کاہلی مٹھی ہو جئے غی۔

(۲۵) ان آیتاں ماں اللہ اپناں مومن بنداں ناں اسی جگہ تیں-جت اللہ غی عبادت کرنی، اس غا دین ور عمل کرنوں تے اس ناں یاد کرنوں مشکل تے اوکھو وہے اتوں ہجرت کر جانْ غو حکم دیئے جس را کہ صحابہ کرام نے رحمتِ عالم ﷺ غا حکم ور پہلاں مکہ تیں حبشہ فر مکہ تیں مدینہ ہجرت فرمائی تھی تے آپ رحمتِ عالم ﷺ نے وی مدینہ پاک ہجرت فرمائی تھی۔اللہ فرماوے میری زمین کُھلّی ہے تم عبادت چھڑی میری ہی کرو! اس غو ایکنْ جگہ موقعو نہ وہے تاں دوجی جگہ ہجرت کر جاؤ تے موت تیں اور رستہ غی اوکھتاں تیں نہ ڈرو کیونجے موت تے اپناں ویلاْ ور ضرور آنٹی ہی ہے واہ تے کسے را ٹل سکتی ہی نیہنہ! تے آنوں وی چھیکڑ ساراں نے میری ہی بارگاہ ماں ہے جت ایمان قبول کرن آلاں تے ہجرت جسا نیک عمل کرن آلاں ناں سُہنوں بدلو لبھے غو ور اس واسطے دین ور ثابت قدمی غی تے ڈٹ جانْ غی لوڑ ہے نالے اللہ غی ذات ور توکل، پُہر وسو تے پکّو بساہ ہونو ضروری ہے تاں ہی انسان اس رستہ غی اوکھتاں ناں چھل غے آخرت غا اجر غو مستحق بنٹے ،فر اللہ ایمان آلاں ناں پکھیرواں ور غور کرن واسطے فرماوے کہ تم رستہ ماں اوکھتاں تیں کیوں ڈریں! تم اللہ غی ذات ور پُہر وسو کر غے کیوں نیہنہ لک بن لیتا؛ دیکھو!! کتناں ہی جانور پکھیروں تے دوجا حیوان خدا غی زمین ماں کس را اس غا توکل ور چلتا ریہنہ تے خدا غیب توں انھاں ناں روزی دیتورہ، کدے کوئے پُہکھ ناںْ نیہنہ مر تو حالانکہ یہ اپنٹی روزی لک ناںْ بن غے تے نیہنہ ٹُرتا!

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ
الله تعالیٰ ہی اپناں بنداں بچوں جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدئے تے جس واسطے چاہوے تنگی
لَهٗ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝ وَلَىِٕنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ
کر دئے بیشک الله تعالیٰ ہر چیز ناں جانن آنٚو ہے ؛ تے جے تم انھاں ناں پچھیں کہ وہ کون ہے
نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاۗءِ مَاۗءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْۢ بَعْدِ
جہڑو اسمان تیں پانٚی برھاوے فر اس ناٚل زمین ناں -اس غا مر جانٚ تیں بعد -
مَوْتِهَا لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۭ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۭ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
فرزندی کردئے !ویہہ ضرور کیہنہ غا جے وہ اللہ ہی ہے؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو: ساریں صفت اللہ تعالیٰ غی ہیں؛ بلکہ ان ماں
لَا يَعْقِلُوْنَ ۝ۧ وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَهْوٌ وَّلَعِبٌ ۭ
مچ لوک عقل تیں کم نیہنہ لیتا (۲۶) اور یاہ دنیا غی زندگی تے چھڑی کھیڈ تماشو ہے
وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِىَ الْحَـيَوَانُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۝
تے بیشک آخرت غو گہر ہی اصل زندگی (غی جگہ) ہے افسوس ! کدے یہ جانٚ لیتا (۲۷)
فَاِذَا رَكِبُوْا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ ڬ
تے جسویلٚے یہ کشتی ماں سوارویں اسویلٚے یہ عبادت ناں اللہ تعالیٰ واسطے خالص کر غے اس غے اگے دعا منگیں
فَلَمَّا نَجّٰىهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُوْنَ ۝ لِيَكْفُرُوْا بِمَآ
فر جس گہڑی وہ انھاں ناں نجات دے غے خشکی ماں لے آوے تاں تدے ہی شرک کرن لگ جیں ؛ تا نجے مھاری دتی
اٰتَيْنٰهُمْ ڔ وَلِيَتَمَتَّعُوْا ۣ فَسَوْفَ يَعْلَمُوْنَ ۝ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا
وی نعمتاں غی ناشکری کریں اور تا نجے دنیا غا کجھ ہور فائدہ کھٹ لیں بس انھاں ناں تاولاٚں ہی پتو لگ جئے غو (۲۸) کیوں !
جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَّيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ۭ
انھاں ناں دستو نیہنہ ! کہ ہم نٚے حرم شریف ناں امنٚ غی جگہ بنا یو ہے حالانکہ انھاں غے آسیں پاسیں تیں لوک چک لیّا جیں
اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُوْنَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُوْنَ ۝
فر کیوں ! یہ چھوٹھاں معبوداں ناں منّیں ! تے اللہ تعالیٰ غی نعمتاں غی ناشکری کریں ؟ (۲۹)

(۲۶) قرآن نے یہ گل عرب غاں مشرکاں ناں سامنے رکھ غے کہئیں تھیں جہڑا زمین اسمان، دیہنہ چنٚ وغیرہ اس ساری کائنات ناں پیدا کرن آنٚو اللہ ناں منیں تھا، فر جیا جون غی زندگی واسطے انتظام کرن آنٚو، بدلٚ برہان آنٚو، مُوئی وی زمین ناں زندی کرن آنٚو تے اس بچوں رنگ رنگ غیں چیز پیدا کرن آنٚو وی اللہ تعالیٰ ناں منیں تھا بلکہ زبانوں اس غو اقرار وی کریں تھا۔ ور اس غے باوجود مچ ساریں چیزاں ناں، بزرگاں ناں تے فرشتاں ناں اس گلوں خدا غو شریک منیں تے شرک کریں تھا جے یہ خدا غی بارگاہ ماں مھارا سفارشی ہیں انھاں غا بارہ ماں قرآن فرماوے کہ صفتاں غو مالک اور عبادت غو مستحق تے بس اللہ تعالیٰ ہی ہے دعا وی اسے اگے ہونٚی لوڑیئے ور یہ مشرک بے عقل ہیں کہ اتنوں کجھ منن تیں بعد فر شرک کریں۔ قرآن نے یاہ گل عرب غا مشرکاں واسطے کہئی تھی ور تم جِت غا جس مشرک غا بارہ ماں وی غور کریں غا اسے نتیجہ ور پجیں غاں کہ ویہہ خدا ناں تے منیں ور اسے سفارش غا خیال ور شرک کریں۔

(۲۷) یعنی جس را تہاڑی ساری کھیڈن آنٚو شام ویلٚے خالی ہتھ وہے اس ناں کھیڈ غو کجھ منافعو نیہنہ لبھتو بلکہ شام ویلٚے سخنٚے ہتھیں گہر جئے اسے را مشرک کافر وی دنیا غی اس کھیڈ کُد ماں مست ہیں تے آخرت غو گہر جہڑو سدا رہنٚ آنٚو اصلی گہر ہے اس ماں انھاں ناں سخنٚے ہتھیں جانٚوں پُوے ور یہ بدقسمت اس حقیقت ناں جانتا نیہنہ ؛ نیہنہ تے کدے اس را آپے اپٹوں زیاں نہ کرتا۔

(۲۸) یاہ وی عرب غا مشرکاں غی حالت ہے کہ جد سمندر غا طوفان وغیرہ سخت اوکھی مصیبت ماں پھس جیں فر سارا باطل معبود انھاں ناں بِسر جیں تے اسا اوکھا ویلاٚ ماں مخلص ہو غے اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کریں، ور جد اللہ اس سخت مصیبت تیں کڈ چھوڑے فر چڑھا وا لے غے غیر اللہ در دوڑ پیں تے شرک کرن لگ جیں۔ اللہ تعالیٰ فرماوے یہ لوک یوہ سب دنیا غی موج مستی واسطے کریں مرن تیں بعد تے انھاں غیں فٹ اکھ اُگڑ جیں غیں ور اس ویلٚے غو سمجھنٚوں کُجھ کم نیہنہ آسیں۔

(۲۹) قرآن نے مکہ غاں مشرکاں ناں خدا غو ''امن عطا کرن آنٚو'' یوہ احسان جگہ جگہ یاد کروا یو ہے تے انھاں ناں ایمان غی دعوت دتی ہے تفسیر واسطے تکو سورت قریش۔

(۳۰) سورت پاک شروع اس مضمون تیں ہوئی تھی جے ایمان لیان آلاں غیں ازمائش ضرور ویں تے ہُن سورت غا مکّن ور اللہ اپنّاں نیکوکار بنداں ناں جھڑا اس غا رستہ ماں مصیبت، اوکھت تے پریشائیں چَہلّیں تے جہاد کریں اس گل غی تسلی فرمار ہیو ہے جے اللہ اساں نیکوکار بنداں غے ناںٔ ہے اس غی مدد ہر اوکھت ماں انھاں غے سنگ ہے وہ اپنّاں رستہ ماں مشقت تے قضیا چَہلّن آلاں ناں دنیا تے آخرت ماں کامیابی غا اور اللہ غی رضا تے اس غی خوشنودی کھٹّن غا ناںٔے جنت غا اُچا رتبہ حاصل کرن غا رستہ ضرور دسے غو تے ویہہ ضرور کامیاب ویں غا۔

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ

تے اس تیں بڑو ظالم کونٔ وہے غو؟ جھڑو پلّے تیں چھوٹھیں گل بنا غے اللہ تعالیٰ ور لاوے یا وہ حق ناں چھُوٹھ کہہ

لَمَّا جَاءَهُ ۚ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ

جد کہ حق اس کونے آجئے، کیوں! اساں کافراں غو ٹھکانوں جہنم ماں نیہنہ ہوسیں!! تے جھاں نے

جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

مھارا رستہ ماں محنت کی ہم انھاں ناں ضرور اپنّاں رستہ دس دیّاں غا تے بیشک اللہ تعالیٰ نیکوکاراں غے ناںٔ ہے (۳۰)

سُورَةُ الرُّومِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سِتُّونَ آيَةً وَسِتُّ رُكُوعَاتٍ

سورت روم مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں سٹھ آیت اور چھ رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الم ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ

(۱) رومی ہار گیا ہیں ؛ نزدیکی ہی زمین ماں ؛ تے ویہہ

بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِي بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ

ہار جانٔ تیں بعد بس نیڑے ہی غالب آجیں غا ؛ کجھ ہی سالاں ماں اللہ تعالیٰ ہی غو

الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ

اختیار ہے پہلاں وی تے پچھے وی ! تے اس تہاڑے مسلمان

الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللَّهِ ۚ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ ۖ وَهُوَ

خوش ویں غا ؛ اللہ تعالیٰ غی مدد ور، وہ جس غی چاہوے مدد فرمادیئے ! تے وہ

الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللَّهِ ۖ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ

زبردست ہے مچ رحم آلو ہے ؛ یوہ اللہ غو وعدو ہے، اللہ تعالیٰ اپنّاں وعدہ غے خلاف نیہنہ کرتو

وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا

ور متا لوک جانٔتا نیہنہ (۲) یہ تے دنیا غی زندگی غا ظاہر

اللہ غا کرم ناںٔ سورت عنکبوت غی تفسیر اج بار آنٔے تہاڑے ۲۸/اپریل ۲۰۰۱ء ناں پوری ہوگئی۔ وللہ الحمد

تفسیر سورتِ الروم

(۱) دوجی آیت غا لفظ ﴿غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ ور سورت پاک غو ناں ''سورت روم'' ہے یاہ سورت پاک ہجرت تیں پنج چھ سال پہلاں نازل ہوئی تھی، کیونجے سورت پاک ماں روم غا جس واقعہ غو ذکر ہے وہ ہجرت تیں اتناں سال پہلاں ہی پیش آیو تھو سورت پاک غا منڈ ماں یاہ پیشن گوئی آئی ہے جے اج تے ایران غا مقابلہ ماں روم غی ہار ہوگئی ہے ور کجھ سالاں ماں ہی روم فر ایران ور غالب آجے غو حالانکہ لوکاں غی ظاہری نظراں ماں اس غا حالات بالکل ہی نیہنہ تے اس غے ناںٔ ہی یاہ پیشن گوئی وی فرمائی کہ اس تہاڑے ایّاں مسلماناں غی وی بڑی مدد وہے غی تے ویہہ اُس تہاڑے اللہ غی مدد ور خوش ویں غا۔ فر کجھ سالاں تیں بعد ہی جنگِ بدر ماں مسلماناں غی فتح تے اسے تہاڑے روم غی ایران غا مقابلہ ماں جیت ہونٔ ناںٔ یاہ پیشن گوئی پوری ہوگئی۔ فر اسے قصہ ور دور تو ڑی قیامت غو آنوں تے مرن تیں بعد فر زنداں ہو غے زندگی غو حساب دیٔوں ناںٔے عملاں غی جزا سزا لبھنی بیان کی گئی ہے۔ کہ انسان سدا دنیا غی اپلاتی تے موٹی موٹی گلاں ناں جانٔے۔ جس را کہ وہ روم غی ہار تیں بعد اس غی جیت ناں ناممکن سمجھے تھو اسے را وہ آخرت ناں وی ناممکن سمجھے حالانکہ جیکدے وہ کائنات ماں تے اپنّاں وجود ماں تھوڑی جئی وی غور کرے تاں وہ اس گل ناں سمجھ سکے۔ تے آخرت غی ان دلیلاں غے ناںٔ ناںٔ اللہ تعالیٰ غی توحید غیں دلیل وی پیش کی گئی ہیں۔ اور سورت پاک غا آخر ماں یاہ گل بیان ہوئی ہے کہ جد قیامت آجے غی اس ویلّے انھاں منکراں ناں اس غو پکو یقین آجے غو ناںٔے آخرت غا مقابلہ ماں یہ دنیا غی زندگی ناں سروں ہی تھوڑی جئی سمجھیں غا ور اس ویلّے پچھّوتان ناںٔ لبھسیں کجھ نیہنہ۔

(۲) جسو ویلّے رحمتِ عالم ﷺ نے دنیا ناں اللہ غا دین در بلانٔوں شروع کیّو اس ویلّے دنیا ماں دو بڑیں طاقت تھیں؛ اک تے فارس یعنی ایران غی مشرک آتش پرست طاقت تھی؛ تے دوجی اہلِ کتاب عیسائیاں غی رومی طاقت تھی؛ انھاں دواں غی آپس ماں زبردست جنگ رہ تھی۔ مکہ غاں مشرکاں غیں ہمدردیں مشرک ہونٔ غی وجہ تیں ایرانی حکومت ناںٔ تھیں جد کہ روم غا لوک مسلماناں ہاروں اہلِ کتاب تے نبوت، رسالت تے وحی ناںٔے آخرت ناں کجھ نہ کجھ مننٔ آلا تھا اس گلوں مسلماناں غی ہمدردی رومیاں ناںٔ سمجھی جئے تھی لہذا جد ایرانی مشرک غالب آجیں تھا اس ور مکہ غا مشرک مچ خوشی مناویں تھا، تے رومیاں غا غالب آنٔ ور مسلمان خوش ہوجیں تھا۔ ہجرت تیں کوئے پنج چھ سال پہلاں غو یوہ قصّو ہے جس در انھاں آیتاں ماں اشارو ہے کہ روم تے ایران غی اک زبردست جنگ ہوئی جس ماں عرب غے نیڑے ہی۔ ابن حجرؒ غی تحقیق غے مطابق۔ بصرٰی تے اذرعات غے درمیان رومیاں غی مچ پہیڑی ہار ہوگئی تے ایرانیاں نے رومیاں کولّوں انھاں غا بہت علاقہ کھس لیا ات توڑی کہ روم غو بادشاہ قیصر اپنّاں ''دارالحکومت'' قسطنطنیہ تیں وی نسنٔ غی سوچن لگ گیو، ایران غی اس فتح ور مکہ غا مشرکاں نے مسلماناں ناں مہنّاں بلکہ تھمکی دینٔی شروع کرلیں کہ جس را اج ایران نے روم مدال چھوڑیو ہے ہُن

مِّنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۖ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غٰفِلُوْنَ ۝۷

ناں ہی جانئیں تے آخرت تیں یہ بالکل بے خبر ہیں ؛

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوْا فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ ۗ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ

کیوں ! انھاں نے اپناں دل ماں غور نیہنہ کیّو جے اللہ تعالٰی نے اسماناں ناں تے زمین ناں

وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَاِنَّ

اور جو کجھ انھاں دواں غے بشکار ہے سب ناں برحق پیدا کیّو ہے تے اک معین وقت (واسطے پیدا کیّو ہے) تے بیشک

كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكٰفِرُوْنَ ۝۸ اَوَلَمْ

مچ سارا لوک اپناں رب غی ملاقات تیں انکار کر رہیا ہیں (۳) تے کیوں !

يَسِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ

انھاں نے زمین ماں ٹر پھر غے نیہنہ دیکھیو جے جہڑا لوک انھاں تیں پہلاں تھا

الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۗ كَانُوْٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَّاَثَارُوا

انھاں غو انجام کسو ہووو ؟ ویہہ انھاں تیں بدھ زورا ور تھا تے انھاں نے وی زمین

الْاَرْضَ وَعَمَرُوْهَآ اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوْهَا وَجَآءَتْهُمْ

راہئی باہئی تھی تے انھاں نے واہ اس تیں زیادہ بسائی تھی جتنی کہ انھاں نے بسائی ہے تے انھاں کوئے انھاں غا

رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۗ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا

رسول صاف معجزا لے غے آیا تھا فر اللہ تعالٰی تے انھاں ور قطعاً ظلم کرن آلو نیہنہ تھو ور ویہہ آپے

اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ۝۹ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِيْنَ اَسَآءُوا

اپنے اپر ظلم کریں تھا ؛ فر انھاں لوکاں غو انجام مچ پھیڑو ہو وو جھاں نے برائیں

السُّوْٓآٰى اَنْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ۝۱۰

کیں تھیں کیونجے ویہہ اللہ غی آیتاں ناں چھوٹھیں کہنہ تھا تے ویہہ انھاں غی ہاسی اڈانویں تھا (۴)

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ۝۱۱

اللہ تعالٰی ہی مخلوق ناں پہلی واری پیدا کرے فر وہ ہی دوہری واری پیدا کرے غو، فر تم اسے کوئے مڑ غے جیں غا؛

اسے را اہم وی تھاروناں نمودو پٹ دیاں غا۔ اسا وقت ماں یاہ سورت پاک نازل ہوئی تے قرآن نے یاہ عجیب قسم غی پیشن گوئی کی، جے اج تے روم ہار گیو ہے ور کجھ سالاں ماں ہی وہ ایران ور غالب آ جے غو کیونجے حقیقت ماں سارو معاملو اللہ ہی غا ہتھ ماں ہے پہلاں ایران ناں غالب کرنوں وی اسے غو کم ہے تے بعد ماں روم ناں جتانوں وی اسے غو کم ہے۔ اس پیشن گوئی غا پورا ہونٔ واسطے حالات بالکل نیہنہ تھا ور ایمان آلاں ناں اپناں رب غی وحی ور دیہنہ دپہراں ہاروں یقین تھو۔ حضرت ابوبکرؓ غی مکہ غا اک بڑا کافر ابی بن خلف یا ابوجہل نالٔ بحث ہوگئی اُس نے کہیو ہُنٔ روم کدے نیہنہ سرت سمھال سکتو حضرت ابوبکرؓ نے فرمایو: توں چھوٹھو ہے اللہ غو قرآن سچو ہے چھیکڑ حضرت ابوبکرؓ نے اس نالٔ یاہ شرط بنٔ لئی کہ ترے سال غے اندر اندر روم غالب آ جئے غو جیکر یاہ گل نہ ہوئی تاں ہوں تناں پنج اونٹھ دیوں غو تے جیکدے غالب آ گیو تاں تناں پنج اونٹھ دیناں پُویں غا۔ ور جد یاہ گل رحمتِ عالم ﷺ توڑی پجی حضرت نے صدیقِ اکبرؓ ناں فرمایو جے قرآن ماں لفظ بِضْعٌ آیو ہے جہڑو عربی ماں ترے تیں لے غے نوّں توڑی بولیو جئے لہذا تم اپنی شرط غی مدت نوّں سال توڑی بدھا چھوڑو تے اونٹھ وی پنج غے بجائے سو رکھ لیو؛ حضرت ابوبکرؓ نے اسے را کیّو فر کجھ سالاں تیں بعد ہی ہجرت تیں دوجے سال روم نے ایران ور حملو کیو جسماں روم غالب آ گیو تے اس نے اپناں کھسیا وا سارا علاقہ واپس لے لیا؛ اس را اللہ غو وعدو تے اس غی پیشن گوئی پوری ہو گئی، یوہ وہی تہاڑو تھو جس تہاڑے مسلماناں ناں بدر غا مدان ماں کافراں ور فتح نصیب ہوئی تھی تے مسلمان اللہ غی مدد ور خوش تھا اک پاسے خدا نے انھاں ناں مکہ غا مشرکاں ور فتح نصیب کی تھی تے دوجے پاسے روم غا غالب آنٔ ور اللہ غی پیشن گوئی پوری ہو رہئی تھی۔ اس ویلّے ابی ابن خلف مر گیو تھو، ور حضرت ابوبکرؓ نے اس غا وارثاں ناں شرط یاد کروائی، انھاں نے عرب غا رواج غے مطابق شرط پوری کی تے حضرت ابوبکرؓ ناں اک سو اونٹھ دیدتا ور جس ویلّے حضرت ابوبکرؓ نے یاہ شرط رکھی تھی اس ویلّے اس را غی شرط لائی، تے جُوۓ کھیڈنوں شراب ہاروں جائز تھو لیکنٔ ہُنٔ شراب ہاروں ہی جوۓ وی حرام ہو گیو وو تھو سورت مائدہ غی آیت ۹۰ نازل ہوگئی وی تھی۔ اس گلوں رحمتِ عالم ﷺ نے اونٹھ کافراں کولوں لینٔ غی تے اجازت دیدتی ور فرمایو جے انھاں ناں آپ نہ رکھو بلکہ صدقو کر چھوڑو فر حضرت صدیقؓ نے ویہہ سارا اونٹھ خیرات کر چھوڑیا (ابن کثیر، ابن جریر، روح المعانی، ترمذی، مظہری)

(۳) یعنی روم غی اس فتح تیں انداز و لا لیو کہ انسان غو علم کتنوں ناقص ہے! اس غی نظر چھڑی اسباب ور و ہے جس چیز غا سبب اس ناں اپنی نظراں ماں صاف صاف نیہنہ دِستا اس تیں نمکر جئے جس را کہ روم غا دوھری واری غالب آنٔ غو کوئے سبب نیہنہ نظر آوے تھو اس گلوں اس ناں مننٔ واسطے کوئے تیار نیہنہ تھو یوہ ہی حال آخرت غا بارہ ماں ہے۔ انسان کیونجے دنیا غی ظاہری موٹی موٹی گلاں ناں ہی جانٔے کہ مال کس را کمانوں ہے، فصل کس را کرنی ہے وغیرہ باقی آخرت نہ اس غی نظراں ماں ہے تے نہ اس ناں اس غو کوئے ظاہری سبب دسے! اس گلوں نہ وہ اس ناں مننٔے تے نہ اس واسطے تیاری کرے بلکہ اس دروں تے انسان غفلت ماں ہی پیو وو ہے۔ حالانکہ جیکدے انسان اپنی ذات ور غور کرے، زمین اسمان غی اس کائنات ناں ڈنگی نظر نالٔ تکے تاں وہ یقیناً اسے نتیجہ ور پجے کہ اس کائنات غو ضرور کوئے سِرو تے خاتمو ہے جس تیں بعد آخرت غی زندگی وہے غی جت اس زندگی غی جزا سزا لبھے غی۔ ورنا فرمان انسان اس گل ور کدے نہ غور فکر کرے تے نہ اپناں رب غی ملاقات ناں مننّے۔

(۴) مکہ غا مشرکاں ناں یاد کروایو جا رہیو ہے جے آخرت غا منکر تے دنیا ور مست ہونٔ آلا تم پہلا بندا ہی نیہنہ، تھاراتیں پہلاں قومِ عاد، ثمود، وغیرہ غا لوک وی تھارا ہاروں آخرت غی جزا سزا ناں ناممکنٔ سمجھ غے دنیا ور مست تھا انھاں کوئے دنیا غو مالٔ دولت تے طاقت تھاراتیں زیادہ تھی بلکہ مکہ ماں تے کائے چیز پیدا ہو ہی نیہنہ سکتی جد کہ انھاں نے تے راہنٔ، باہنٔ تے

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿۱۲﴾ وَلَمْ يَكُنْ

تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی مجرم بے آس ہوغے ٹھٹھن ٹھار ہوجیں غا ؛ تے انھاں غا

لَّهُم مِّن شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ

بنّایاوا شریکاں بچوں کوئے انھاں غو سفارشی نیہنہ ہوسیں تے ویہہ اپنّاں شریکاں تیں

كَافِرِينَ ﴿۱۳﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿۱۴﴾

انکار کردیں غا (۵) تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی اس تہاڑے لوک بکھ بکھ ہوجیں غا ؛

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي

فر ویہہ لوک جہڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیّا ویہہ تے (جنت غا)

رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿۱۵﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا

باغ ماں خوش کیّا جیں غا ؛ تے ویہہ لوک جھاں نے کفر کیّو اور مھاری آیتاں ناں

بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ

نالے آخرت غی ملاقات ناں چھوٹھ سمجھیو اسا لوک تے عذاب ماں پغڑ غے

مُحْضَرُونَ ﴿۱۶﴾ فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ

آنیاں جیں غا (۶) تے اللہ تعالیٰ غی تسبیح کرو جسویلے تمنّاں شام وہے تے جسویلے

تُصْبِحُونَ ﴿۱۷﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

تمنّاں لوء وہے ؛ تے اسے غی صفت ہے اسماناں ماں وی تے زمین ماں وی !

وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿۱۸﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ

تے (اس غی تسبیح کرو) لوہڑے ویلے اور دپہر ویلے وی ! (۷) وہ ہی مواوا بچوں زندہ ناں کڈ دئے

وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ

تے وہ ہی زندہ بچوں مواوا ناں پیدا کر دئے تے وہ ہی زمین ناں اس غا مرن تیں بعد زندی

مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿۱۹﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ

کردئے ؛ تے اسے راتم (دوہری واری زمین تیں) کڈیا جیں غا (۸) تے اللہ غی نشانیاں بچوں یاہ (نشانی ہے) کہ

فصل کمان ماں وی خوب ترقی کی تھی۔ ورجد اللہ غا نبیاں نے انھاں ناں آخرت یاد کروائی، انھاں نے اللہ غی آیتاں ناں تھارا ہاروں ہی چھوٹھیں کہہ غے انھاں غو مخول بنانوں شروع کر لیو۔ فر دیکھو! انھاں غو دنیا ور ہی کسو پہیڑو انجام ہووو!! کیوں! تمنّاں یمنؔ تے شام جاتاں انھاں غا اجڑیا وا کھولا تے کھنار نیہنہ دِستا! لہذا خدا غا قہر تیں ڈروتے اس غی نافرمانی تیں باز آ وَ! نیہنہ تے تھاروو ی انھاں جسو ہی حشر ہو سکے۔

(۵) یعنی جس خدا نے پہلی واری پیدا کیا ہیں اس واسطے دوہری واری پیدا کرن ماں کہڑی مشکل ہے! وہ ہی دوجی واری وی اپنی قدرت نالؔ پیدا کردیئے غو تے فر سارا زندگی غو لیکھو دین اس غی بارگاہ ماں کہٹھا وی ضرور ویں غا تم تے یاہ سُنّوں کہ اس تہاڑے مجرماں غو کے حال وہے غو! مجرماں غی اس تہاڑے ہر پاسے تیں آس ٹُٹ جے غی جن پتھراں غی تے جن بزرگاں غی ویہہ یاہ سوچ غے عبادت کریں ویں تھا جے یہ او کھے ویلے کم آویں غا ویہہ سارا انھاں غی عبادت تیں نمکر جیں غا کوئے کجھ کم نیہنہ آسیں اس حالت ماں نافرمان مشرک، کافر ڈور پہور ہو غے ٹاٹرے جیں غا تے انھاں ناں کجھ عذر نیہنہ سرسیں۔ فائدو:- یُبْلِسُ غو مطلب اچنؔ چیت کسے گل غا پیش آنؔ ور ڈور پہور ہو جانوں کہ کجھ جواب نہ سرے تے انسان ہر کیئں تیں مایوس ہو جئے۔

(۶) یعنی محشر غی اس اوکھت غی گہڑی ماں انسان دو جماعتاں ماں بنڈے جیں غا اک پاسے ایمان آلاں غی جماعت وہے غی جھاں غی جنت ماں خوب آ بیں تے خاطر وہے غی تے ویہہ خوش ہوتا ویں غا دوجے پاسے کافراں نافرماناں غو ٹولوں وہے غو جہڑا جکڑ غے جہنم غا عذاب ماں سٹ دتا جیں غا۔

(۷) اللہ اپنّاں مومن بنداں ناں شونق دواوے کہ جد آخرت غیں یہ ساریں نعمت تھارے واسطے ہیں فر تم سویرے شام تے پیشی دیگر ہر ویلے اپنّاں مالک غی تسبیح بیان کرو تے رات تہاڑی ماں پنج واری نماز پڑھ پڑھ غے اس غو شکر کرو، زمین اسمان غی ہر اک چیز اسے غی صفت بیان کرے۔

(۸) یعنی جہڑو مُوا اوا تیں جیتو تے جیتا تیں مُرڑدا پیدا کرے، بدلؔ غی اک پھوئیں نالؔ مُوئی وی زمین زندی کر دیئے، اس واسطے قیامت ماں تمنّاں پیدا کرنوں کے مشکل ہے! فائدو: فَسُبْحَانَ اللّٰهِ تیں تُخْرَجُوْنَ تک غیں ان دو آیتاں غا بارہ ماں رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمانویں کہ جہڑو سویرے یہ پڑھ لئے فر تہاڑی ساری اس غا عمل ماں جہڑی کوتاہی وہے غی واہ انھاں غی برکت نالؔ پوری کردتی جے غی، تے جس نے شام ویلے آیت پڑھ لیں اس غا رات غاں عملاں غی کوتاہی اس غی برکت نالؔ پوری کردتی جۓ غی (روح المعانی)۔

خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُوْنَ ﴿۲۰﴾

اس نے تم مٹی تیں پیدا کیّا فر ہنٓ تم انسان بنٓ غے کھنڈتا جا رہیا ہیں ؛

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا

تے اس غی نشانیاں بچوں یاہ ہے کہ اس نے تھارا واسطے تھاری ہی جنس تیں بیویں پیدا کیں ؛

لِّتَسْكُنُوْٓا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً

تانجے تمںاں انھاں کوئے ارام لبھے تے اس نے تھارے بشکار محبت تے ہمدردی پیدا کردتی

إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿۲۱﴾ وَمِنْ

اس ماں انھاں لوکاں واسطے واقعہ ہی بڑی نشانئیں ہیں جھڑا سوچیں سمجھیں ؛ تے اس غی

اٰيٰتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ

(قدرت غی) نشانیاں بچوں اساناں غو تے زمین غو پیدا کرنوں اور تھاریاں بولیاں غو

أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ

تے رنگتاں غو کنی کنی ہونٔوں ہے ، یقیناً اس ماں جانن آلاں واسطے بڑیں

لِّلْعٰلِمِيْنَ ﴿۲۲﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ

نشانئیں ہیں ؛ تے اس غی نشانیاں بچوں تھارو رات تے تہاڑی سونٔوں ہے

وَابْتِغَآؤُكُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ

اور اس غو فضل تلاش کرنوں ہے جھڑا لوک سنٔیں انھاں واسطے ان گلاں ماں یقیناً بڑیں

يَّسْمَعُوْنَ ﴿۲۳﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا

نشانئیں ہیں ؛ تے اس غی (قدرت غی) نشانیاں بچوں ہے کہ وہ تھارے اندر ڈر تے امید

وَّطَمَعًا وَّيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَيُحْيٖ بِهِ الْأَرْضَ

پیدا کرن واسطے تمںاں بجلی دسّے تے وہ اسمان تیں پانٔی برھاوے فر وہ اس نالٓ زمین ناں اس غا مرجانٓ تیں

بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۲۴﴾

بعد زندی کردئے ؛ بلاشبہ جھڑا لوک سمجھیں انھاں واسطے اس ماں بڑیں نشانئیں ہیں (۹)

(۹) اس رکوع غیں پہلیں چھ آیتاں ماں اللہ غیں رنگارنگ قدرت بیان کرغے یہ ترے گل ثابت کی گئیں ہیں اک تے یاہ جے زمین اسمان غو یوہ سارو نظام اسے نے پیدا کیّو ہے، اُسّے نے تھم غے رکھیوو ہے تے وہ ہی اس ناں چلا رہیو ہے فر جد وہ چاہوے غو اس سارا نظام ناں تباہ برباد کر غے اس غی جگہ اک دوجی ہی دنیا بسا دیئے غو تے اس تہاڑے جد وہ انساناں ناں اس زندگی غا حساب کتاب تے جزا سزا واسطے بلاوے غو فر سارا انسان چانٓ چک ہی زمین تیں نکل غے اس غی بارگاہ ماں حاضر ہو جیں غا فر دوجی گل اسے گل ناں ذری ہور کھول غے اس را سمجھا دتی اجے جس خدا نے یاہ ساری مخلوق پیدا کی ہے تے جس غا قبضہ ماں یوہ سارو نظام ہے اس واسطے انسان ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کجھ اوکھت نیہنہ کیونجے دوجی واری پیدا کرنوں تے پہلی واری تیں یقیناً اسان ہے۔ فر تیجی گل یاہ بیان فرمائی کہ جد زمین اسمان غو مالک وہ ہی ہے تے اسے نے یاہ کائنات پیدا کی ہے اور وہ ہی قیامت غے تہاڑے دوہری واری وی پیدا کرے غو لہذا زمین اسمان ماں اس غی اسی اچی شان ہے کہ کوئے اس جسو تے اس غو شریک یا اس غی خدائی ماں پیہالٓ نیہنہ ہوسکتو، وہ اک ایکلو ہی ہے جھڑو سب ور غالب تے حکمتاں غو مالک ہے۔

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ تَقُوْمَ السَّمَآءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ ۭ ثُمَّ

تے اس غی (قدرت غی) نشانیاں بچوں یوہ ہے کہ اسمان تے زمین اسے غا حکم نالؔ کھلا ہیں ؛ فر

اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً ڰ مِّنَ الْاَرْضِ ڰ اِذَآ اَنْتُمْ تَخْرُجُوْنَ ۝۲۵

جس گھڑی وہ زمین بچوں (نکلن واسطے) تمناں بلاوے غو تاں تم فٹ نکل پویں غا ؛

وَلَهٗ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ ۝۲۶

تے اسماناں ماں اور زمین ماں جو کجھ وی ہے وہ اسے غو ہے سارا اسے غا فرمانبردار ہیں ؛

وَهُوَ الَّذِيْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ وَهُوَ اَهْوَنُ

تے وہ ہی ہے جہڑو مخلوق ناں پہلی واری پیدا کرے فر وہ ہی اس ناں دوہری واری پیدا کرے غو تے یوہ اس

عَلَيْهِ ۭ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ

واسطے ملوں ہی سوکھو ہے تے اسماناں ماں اور زمین ماں اسے غی اچی شان ہے

وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝۲۷ ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ اَنْفُسِكُمْ ۭ

تے وہ ہی غالب ہے حکمت آلو ہے؛ اللہ تعالیٰ نے تھارا واسطے تھارے بچوں ہی اک مثال بیان کی ہے

هَلْ لَّكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِّنْ شُرَكَاۗءَ فِيْ مَا

جے کیوں ! تھارا غلاماں بچوں کوئے اسو ہے جہڑو مھاری دتی وی روزی ماں

رَزَقْنٰكُمْ فَاَنْتُمْ فِيْهِ سَوَاۗءٌ تَخَافُوْنَهُمْ كَخِيْفَتِكُمْ

تھارو شریک وہے کہ تم تے (ویہہ غلام) اس ماں برابر سمجھیا جیں (تے) تم انھاں تیں اسے راڈرتا ویں جس را

اَنْفُسَكُمْ ۭ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ۝۲۸

اپناں تیں ڈریں ہم سمجھن آلاں واسطے اسے را (اپنی) آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کراں

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَهْوَاۗءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ فَمَنْ يَّهْدِيْ

بلکہ گل یاہ ہے کہ یہ ظالم لوک سوچن سمجھن تیں بجنؔ ہی اپنی خواہشاں ور چل رہیا ہیں جہڑو اللہ نے گمراہ کر چھوڑیو ہے

مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ۭ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ۝۲۹ فَاَقِمْ وَجْهَكَ

اس ناں کونؔ ہدایت دے سکے، تے اساں لوکاں غو کوئے مددگار نیہنہ (۱۰) تے تم سب کیئیں تیں اک پاسے ہو غے

(۱۰) سبحا اللہ ! کسی سُہنی ، تے کسی پیاری اسان مثال نالؔ اللہ تعالیٰ غی توحید سمجھائی جارہئی ہے جہڑی ہے وی انسان غا اپناں ماحول تے اپنے اندر غی ! جے غور کرو ! تھارا غلام تے تھارا نوکر جہڑا تھارا جسا انسان ہی ہیں عقل، شکل، رنگ روپ سب کجھ تھارا ہی جسو ہے، ور تم انھاں ناں کدے اپناں کھاتیدار، حصہ دار تے پیہالؔ اور شریک نیہنہ سمجھ سکتا اپناں مالؔ ماں انھاں غو ذری اختیار تے اقتدار برداشت نیہنہ کر سکتا کہ فر تم اور تھارا یہ غلام اک جسا ہی ہو جیں تے تم اپنی جائداد خرچ کرتاں انھاں تیں اس راڈرن لگ جیں جس را اپناں حصہ داراں تیں ڈریں اور انھاں غو خیال رکھیں جے کِدے انھاں غی مرضی غے خلاف نہ ہو جئے ، بس اسے ور غور کرو ! سوچو ! جد تھارا جسا ہی تھارا یہ غلام تھاری ملکیت ماں شریک نیہنہ ہو سکتا فر ساری مخلوق انسان، فرشتا، جن وغیرہ جہڑی اللہ غی پیدا کی وی ہے وہ ہی اس غو مالک ہے تے یہ سارا اس غا غلام ہیں انھاں بچوں کوئے اس غی خدائی ماں شریک کس راہو سکے ! اس تیں بجنؔ کوئے عبادت یا دُعا غو مستحق کس راہو سکے ! فر فرمایو جے انھاں نشانیاں ور غور کرن آلو کدے شرک نیہنہ کر سکتو ور یہ ظالم مشرک کدے نہ ہدایت غی تاہنگ کریں تے نہ کدے قدرت غی ان نشانیاں ماں غور کریں بلکہ اپناں نفس غی خواہشاں پچھے ہی چل پویں ، اس گلوں انھاں ناں ہدایت نصیب نیہنہ ہوتی کیونجے جہڑو آپے جانؔ بجھ غے گمراہی غا رستہ ور لگ جے فر اللہ وی اس ناں گمراہ ہی کر دیئے تے جس ناں اللہ گمراہ کر دیئے فر کونؔ اس غی مدد کر سکے ! تے کونؔ اس ناں سدّ ورستو دس سکے !!

لِلدِّيْنِ حَنِيْفًا ۭ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِيْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا

اپڻوں منہ سِدّ و دین در کرلیو (تے) اللہ غی دتی وی اسے فطرت ناں پکڑ لیو جس وراس نے لوک پیدا کیا ہیں

لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ۭ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ ڎ وَلٰكِنَّ

اللہ تعالیٰ غا بنایا وا ماں کوئے تبدیلی نیہنہ (ہوسکتی) یوہ ہی سِدّو دین ہے ور

اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝ مُنِيْبِيْنَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوْهُ وَاَقِيْمُوا

متا لوک جاڻتا ہی نیہنہ (۱۱) اللہ تعالیٰ در ہی متوجہ ہونغے (اس غا دین ورچلو) تے اسے تیں ڈروتے نماز

الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُوْنُوْا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝ مِنَ الَّذِيْنَ

قائم کرو اور مشرکاں ماں (شامل) نہ ہو جاؤ! جنھاں نے

فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا ۭ كُلُّ حِزْبٍۢ بِمَا لَدَيْهِمْ

اپڻو دین ٹوٹا ٹوٹا کر چھوڑیو تے ویہہ فرقاں ماں بنڈے گیا ہراک فرقو جوکجھ اس نغے کوئے ہے اس

فَرِحُوْنَ ۝ وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُّنِيْبِيْنَ

ورخوش ہے (۱۲) تے جد لوکاں ورکائے مصیبت آجئے تاں ویہہ اپڻاں رب اگے دعا منگیں اخلاص ناںؔ

اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَآ اَذَاقَهُمْ مِّنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ بِرَبِّهِمْ

اس در متوجہ ہونغے فر جس ویلّے وہ انھاں ناں اپڻی مہربانی چکھاوے تاں چانڑ چک ہی انھاں بچوں اک جماعت

يُشْرِكُوْنَ ۝ لِيَكْفُرُوْا بِمَآ اٰتَيْنٰهُمْ ۭ فَتَمَتَّعُوْا ۣ فَسَوْفَ

اپڻاں رب ناںؔ شرک کرن لگ جئے؛ تانجے ویہہ مھاری دتی وی نعمتاں غی ناشکری کریں اچھا! کجھ تہاڑا عیش کرلیو تمناں

تَعْلَمُوْنَ ۝ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوْا

اے ہنڑ ہی پتو لگ جئے غو؛ کیوں! ہم نے انھاں در کائے دلیل نازل کی ہے؟ جہڑی انھاں ناں شرک کرن واسطے

بِهٖ يُشْرِكُوْنَ ۝ وَاِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوْا بِهَا ۭ

کہہ رہئی ہے؛ تے ہم جس ویلّے لوکاں ناں اپڻی مہربانی غو مزو چکھانواں فر ویہہ اس ور بڈیار کرن لگ جیں

وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُوْنَ ۝

تے جے انھاں غا اپڻاں کرتوتاں غی وجہ تیں انھاں ورکائے مصیبت آجئے تاں ویہہ تدّے ہی ناامید ہوجیں (۱۳)

(۱۱) ات اللہ پاک ہراک مخاطب ناں فرماوے کہ جد اللہ غی توحید ثابت ہوگئی ہے ہُنڑ تم سب کئیں تیں اک پاسے ہونغے اک اللہ تعالیٰ در ہی متوجہ ہو جاؤ! فر جس سدّا دین تے اللہ غی توحید ورچلّن غو اپر حکم تھواسے غی وضاحت بیان فرمائی جے یاہ کائے باہر غی تے نوی گل نیہنہ بلکہ یاہ اللہ تعالیٰ غی دتی وی انسان غا اندر ہی غی واہ فطرت ہے جس ور اللہ نے ہراک انسان پیدا کیو ہے تے اللہ تعالیٰ غی وی فطرت یاہ ہے کہ اللہ نے ہرایکنڑ انسان ماں حق ناں منن غی تے سچا دین ناں سمجھنڑ غی قابلیت رکھی ہے جسماں کدے تبدیلی نیہنہ ہوسکتی ور انسان ماحول تیں تے اپڻاں نفس غی خواہشاں تیں مغلوب ہونغے اس قابلیت ناں دبا چھوڑے جس راکہ حدیث ماں ہے رحمت عالم ﷺ فرمانویں کہ ہراک بچو ''فطرت،، ور پیدا وہے ور اس غا ماں باپ ماحول ناںؔ اس ناں یہودی، عیسائی تے مجوسی وغیرہ بنا چھوڑیں (بخاری، مسلم) اللہ تعالیٰ فرماوے توحید ناں منن آنو تے انسان غی اپڻی فطرت آنو یوہی سِدّ و دین ہے ور متا لوک غور فکر نہ کرن غی وجہ تیں اس حقیقت ناں جاڻتا نیہنہ۔

(۱۲) یعنی اے مومنوں! تم اس صاف سِدّا فطری دین ور ڈٹیا رُہوتے ان مشرک لوکاں ماں شامل نہ ہو جنھاں نے اپڻی فطرت نغے خلاف سچا دین غا اس صاف سِدّا رستہ ناں چھوڑ نغے کئی کئی رستہ نوڑ لیا ہیں، فر ہر کوئے اپڻاں رستہ تے مذہب ناں ٹھیک ثابت کرن واسطے کوشش کرن لگ گیو تے ہر کسے پچھے اکھ نُہوٹ نغے جاہل لوکاں غی اک بڑی جنمت ٹُرپئی تے لوک کئی کئی پارٹیاں ماں بنڈے گیا، فر حالانکہ اک سِدّا رستہ ناں چھوڑ نغے باقی جتناں وی رستہ کڈیا ویہہ سارا ہی گمراہی آلا رستہ تھا ور مشرکاں غی ہراک پارٹی اپڻاں رستہ ور پُھنڈے تے دوجاں ناں گمراہ کہہ۔

(۱۳) یاہ اس گل غی اک مثال پیش کی جارہئی ہے کہ ہراک انسان غی فطرت ماں توحید ہے تے ہراک انسان توحید آلی فطرت ور ہی پیدا ہو وہے، کہ جد انسان ور سخت مصیبت آجیں، سمندر غی کانگ ماں اس غی کشتی پھس جئے اس ویلّے بڑا تیں بڑا کافر وی سچا اخلاص ناںؔ اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کرن لگ جئے، تے اسا موقع ور اس ناں اپڻاں سارا باطل معبود بسر جیں جس را عرب غاں لوکاں غو مزاج تھو، بس اسے تیں پتو لگو کہ انسانی فطرت ماں توحید ہے تانہی مصیبتاں ماں وہ توحید غی یاہ آواز کڈنڑ ور مجبور ہو جئے، ہاں یاہ بکھری گل ہے کہ جد اللہ اس ناں اپڻی مہربانی ناںؔ اس مصیبت تیں کڈ دیئے اس ویلّے وہ فر چانڑ چک شرک کرن لگ جئے تے اللہ غی دتی وی نعمتاں غی ناشکری کر نغے غیر اللہ ور چڑھاوولے نغے دوڑ پُوے، حالانکہ اس کوئے اس شرک غی دلیل کجھ دی نیہنہ ہوتی۔

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

کیوں! انھاں نے یوہ نیہنہ دیکھیو جے اللہ ہی جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدئے تے (جس واسطے چاہوے) تنگی کردئے

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ

بیشک اس ماں نشانئیں ہیں انھاں لوکاں واسطے جھڑا ایمان لیانویں (۱۴) لہٰذا تم رشتیداراں ناں

حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ

تے محتاجاں ناں اور مسافراں ناں انھاں غو حق ادا کردیو یاہ گل انھاں لوکاں واسطے بہتر ہے جھڑا

يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا

اللہ تعالیٰ غی رضا کھٹنی چاہویں تے یہ ہی لوک کامیاب ہونڑ آلا ہیں ؛ تے جھڑی

آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ

چیز تم سود ور دیں تانجے واہ لوکاں غا مالڑ ماں بدھتی رہ واہ اللہ تعالیٰ کوتے نیہنہ

اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ

بدھتی تے جھڑی زکوٰۃ خیرات تم اللہ غی رضا کھٹنڑ واسطے دیں ؛ اسا لوک تے ضرور

هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ

(اپناں مالڑ ناں) دوئوں کرن آلا ہیں (۱۵) اللہ وہ ہی ہے جس نے تم پیدا کیّا، فر تمناں روزی دتی

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ

فر وہ ہی تمناں مارے غو فر (دوہری واری) تمناں زندہ کرے غو؛ کیوں! تھارا بنایا وا شریکاں بچوں کوئے اسو ہے

يَفْعَلُ مِنْ ذَٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا

جھڑو انھاں بچوں کوئے کم کر سکے ؟ وہ پاک ہے تے اس غی ذات لوکاں غا شرک تیں

يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾ ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ

مچ اُچی ہے (۱۶) خشکی ماں تے سمندر ماں فساد پے گیو ہے ان عملاں غی وجہ تیں جھڑا

أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ

لوکاں غا اپناں ہتھاں نے کیّا ہیں؛ تانجے اللہ تعالیٰ انھاں ناں انھاں غا کجھ عملاں غو مزو چکھاوے تانجے ویہہ

(۱۴) یعنی روزی ماں کھل دینٹی یا تنگی تے صرف اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے وہ اپنٹی حکمت غے مطابق کسے ناں کھلی دے دیئے تے کسے واسطے ذری تنگی کر چھوڑے نہ امیر ہونڑ ناں کوئے اس غو پیارو بنٹے تے نہ تنگی ہونٹی اس گل غی نشانٹی وہے کہ خدا اس بندا تیں ناراض ہو گیو، ورنا فرمان، مشرک انسان اسو کاہلو تے چھوہلو وہے کہ جد اللہ اپنٹی مہربانی ناں ذری کشائش دے دیئے یوہ اس ور پھنڈنڑ بڈیاردسنڑ تے آکڑن لگ جئے، اور جد کائے تنگی تکلیف آ جئے فر سروں ہی مایوس ہو غے بیس رہ، جد کہ مومن مصیبتاں ماں صبر کرے تے کشائش ماں شکر کرے اور ہر گل ماں اللہ غی قدرت غا نظارہ دیکھے۔

(۱۵) یعنی جد یاہ گل ثابت ہو گئی کہ روزی ماں تنگی یا کشائش دینڑ آلی ذات اللہ تعالیٰ ہی غی ہے فر اس غا رستہ ماں غریبی غا ڈر ماں خیرات کرن تیں پچھے نہ رُہو، رشتیداراں، یتماں، مسکیناں تے مسافراں ور خرچ کرو ور اللہ غی رضا پچھے انھاں ناں کُجھ دے غے یاہ نہ سمجھو کہ ہم نے انھاں ور احسان کیّو ہے بلکہ یاہ سمجھو کہ یوہ انھاں غو مھارے اپر حق تھو جھڑو ہم نے ادا کیّو ہے کجھ احسان نیہنہ کیّو ور نیت صرف اللہ غی رضا غی ہونٹی لوڑیئے اسا لوک ہی کامیابی کھٹن آلا تے اپنٹی مراد توڑی پجنڑ آلا ہیں اس غا مقابلہ ماں ویہہ لوک جھڑا لوکاں ناں ہدیہ تحفہ دے غے یاہ سوچیں جے مھارو مالڑ انھاں کوتے رہ غے بدھتو رہ غو یعنی پہلکے یہ ہم نا اس توں زیادہ دیں غا، انھاں غو مالڑ اللہ غے نزدیک نیہنہ بدھتو کیونجے اسو تحفو جائز تے ہے ور اسی پھیڑی نیت ور خدا غی باگاہ تیں اجر ثواب کجھ نیہنہ لبھتو، حضرت ابنِ عباسؓ تے دوجاں مچ بزرگاں نے اسے را تفسیر کی ہے (ابنِ کثیر) تے کجھ بزرگ فرمانویں کہ اس ماں عرب غا اک خاص ہدیہ در اشارو ہے ویہہ کسے غا بیاہ ور نیندرا تموہل غو کجھ تحفو دیں ویں تھا ور نیت یاہ وہے تھی کہ جد مھارے گھر بیاہ وہے غو ہم نا اس تیں دوئوں دیں غا ات اسے غا بارہ ماں فرمایو جارہیو ہے جے اللہ غے نزدیک یوہ نیہنہ بدھتو اللہ غے نزدیک تے واہ زکوٰۃ خیرات بدھے جھڑی خاص اللہ غی رضا واسطے دتی جئے اساں لوکاں ناں ہی دنیا ماں خیر برکت تے آخرت ماں مچ زیادہ ثواب لبھے، حدیث ماں ہے، حلال کمائی غو صدقو بدھ بدھ غے احد پہاڑ غے برابر ہو جئے غو (مسلم شریف) تے حضرت حسن بصریؒ وغیرہ کجھ بزرگ فرمانویں جے ات سود غی مناہی کی جارہئی ہے تے سود غا بارہ ماں یاہ پہلی آیت ہے (روح المعانی)

فائدو:- اج کل وی مھارا علاقہ ماں اس را غی رسم موجود ہے جساں لوک ''نیندرو'' تے تموہل وغیرہ ناں ناں زندہ رکھ غے خدا غا غصّہ ناں بدھان ماں لگا وا ہیں حالانکہ مسلماناں ناں اِسیاں رسماں ناں پیراں ہیٹھ لتاڑ چھوڑنوں چاہئے جس را کہ نبی ﷺ حجۃ الوداع غا موقعہ ور اعلان فرمایو تھو۔

(۱۶) یعنی نہ اس غو کوئے شریک ہو سکے تے نہ یہ کم کر سکے لہٰذا وہ ہر شرک تیں پاک ہے۔

يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ
باز آ جیں ؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو : جے زمین ماں ٹرو پھرو تے دیکھو ! ان لوکاں غو
كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ ۚ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾
انجام کسو ہووو جھڑا پہلاں ہویا ہیں انھاں ماں متا لوک شرک کرن آلۡا تھا (۱۷)
فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ
تے تم اپݨاں چہرہ ناں اس دین در سِدّ ورکھو جھڑو بالکل درست ہے اس توں پہلاں کہ وہ تہاڑو
لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ ۖ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ
آجئے جھڑو اللہ غی طرفوں ٹلن نیہنہ لگو اس تہاڑے لوک بکھ بکھ ہوجیں غا ؛ جس نے کفر کیّو
فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ
اس غا کفر غو وبال اسّے ور پوے غو تے جس نے چنگا عمل کیّا فر اسا لوک تے اپݨاں واسطے ہی
يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سمان تیاّر کر رہیا ہیں ؛ تانجے اللہ تعالیٰ انھاں لوکاں ناں اپݨاں فضل ناںٔ جزا دئے جھڑا ایمان لیایا تے
مِنْ فَضْلِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ
جھاں نے چنگا عمل کیّا بیشک وہ کافراں ناں پسند نیہنہ کرتو (۱۸) تے اس غی (قدرت غی) نشانیاں بچوں ہے کہ
يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
وہ خوشخبری دینٔ واسطے ہواں ناں چُھو لے اور اس واسطے کہ تانجے وہ تمناں اپݨی رحمت غو ذائقو چکھاوے ؛
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾
تے تانجے اس غا حکم ناںٔ کشتین چلیں تے تانجے تم اس غو فضل لوڑ سکیں تے تانجے تم شکر گذار بنٔ جیں
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ
تے (اے نبیؐ) ہم نے تھارا تیں پہلاں وی اپݨاں رسول انھاں غی قوم در چلایا تھا تے ویہہ انھاں کونے
بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا ۖ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا
صاف صاف نشانٔیں لے غے آیا تھا فر ہم نے ان لوکاں ناں سزا دتی جھاں نے جرم کیّا تے ایمان آلاں غی مدد

(۱۷) زمین ماں جھڑیں بڑیں بڑیں تے عمومی طور ور مصیبت آویں جس را بدامنی، خوف خطرہ غو ماحول، سلاب غو طوفان، روڑو، کالٔ وغیرہ، یہ عام طور ور لوکاں غی بدعملیاں ور ہی آویں، ور یوہ عذاب گناہاں غی پوری سزا نیہنہ ہوتو بلکہ اصل سزا آخرت غی ہے تے نہ ہر ایکنٔ گناہ ور عذاب آوے کیونجے جیکدے ہر ایکنٔ گناہ ور سزا دینٔ غو فیصلو ہوجئے فر دنیا ماں جیتو رہ غو کون ! جس را کہ سورت فاطر/۴۵ ماں ہے بلکہ بچ گناہاں تیں تے وہ اوہ جانٔی ہی کر چھوڑے جس را کہ سورت شوریٰ/۳۰ ماں ہے ور جد گل حدوں ٹپ جئے فر نافرمانیاں ور ہی دنیا ماں یہ بڑیں بڑیں آفت آویں جس ناں شک وہے وہ زمین ماں ٹر پھر غے عاد ثمود وغیرہ قوماں غا کھولاٗ تک لئے، انھاں بچوں متا لوک مشرک ہی تھا تے اسے شرک غی وجہ تیں ہی انھاں ور عذاب آیو اس ماں عرب غاں مشرکاں واسطے درڑ ہے کہ جیکدے تم باز نہ آیا تاں تھارا اور وی اسے را عذاب آویں غا، لیکن اللہ غاں نیک بنداں ور اللہ غا رستہ ماں جھڑیں ازمائش آویں ویہہ نعوذ باللہ آفت نیہنہ ہوتیں ویہہ تے اللہ غا انعام تے درجاں غی بلندی غو ذریعو ویں، حضرت شاہ ولی اللہؒ انھاں ماں یوہ فرق بیان فرمانویں جے جھڑیں مصیبت گناہاں ور آویں ویہہ عام ویں جد کہ ازمائش خاص بنداں ور آوے فر ازمائش ور اللہ غا بندا مطمئن تے بے فکر ہو غے صبر کریں جد کہ گناہ گاراں ور جد عذاب آوے ویہہ پریشان ہو غے شکایت کرن لگ جیں۔ (حجۃ اللہ البالغہ)

(۱۸) اللہ اپݨاں حبیب ﷺ ناں تے ہر اک قرآن پڑھن آلاٗ ناں حکم دئے جے جد یاہ گل ثابت ہوگئی ہے کہ عذاب نافرمانی تے کفر شرک ور ہی آوے فر تم ساراں باطل رستاں ناں چھوڑ غے خاص اللہ غا دین در متوجہ ہو جاؤ، اس توں پہلاں کہ قیامت غی واہ اوکھی گھڑی آجئے جھڑی ٹلسیں نیہنہ تے جسماں فرمانبردار، نافرمان کنی کر دتا جیں غا کافراں ور اپݨاں کفر غو وبال پُوے غو تے ایمان آلاں ناں اللہ اپݨاں فضل ناںٔ انھاں غاں عملاں غو سُہݨوں بدلوں دیئے غو۔

نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا

کرنی مھارے ورضروری ہے (۱۹) وہ اللہ ہی ہے جہڑو ہواں ناں چلّاوے فرویہہ چہڑ ناں چالیں

فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى

فروہ جس راچاہوے اس ناں اسمان ماں کھنڈا چھوڑے، تے وہ اس غا ٹوٹا ٹوٹا کردئے، فرتم اس غے

الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ ۖ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ

اندروں بدّل ناں نکلتو تکیں ، تے جسویلّے اپنّاں بنداں بچوں وہ جس ور چاہوے

مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ

برھا چھوڑے اس ویلّے ویہہ خوش ہو جیں ؛ حالانکہ ویہہ اس توں اگے بدّل غا

أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ

برھنّ تیں پہلاں بے آس ہویا وا تھا ؛ تے (اے انسان !) توں اللہ تعالیٰ

رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ

غی رحمت غا اثر دیکھ ! وہ زمین ناں اس غا مرن تیں بعد کس را زندی کردئے ؛ بیشک وہ

لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا

مڑداں ناں زندہ کرن آلّو ہے، تے وہ ہر چیز ور قدرت رکھن آلّو ہے (۲۰) تے جیکدے ہم

رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

پھانڈو چلادئیاں فرویہہ اپنّی فصل ناں (اس نالّ) پیلی پئی وی دیکھیں تاں ویہہ اس تیں بعد ناشکری کرن لگ جیں (۲۱)

فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ

تے (اے نبیؐ) یقیناً تم مڑداں ناں نیہنہ سنّا سکتا تے نہ تم ڈوراں ناں ہکّ سنّا سکیں

إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ

جدکہ ویہہ کنڈ پھیر غے نس رہیا ویں ؛ تے نہ تم انّاں ناں ان غی گمراہی تیں کڈ غے سِدّا

ضَلَالَتِهِمْ ۖ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ

رستہ ورلیا سکیں، تم تے بس انھاں ناں ہی سنّا سکیں جہڑا مھاری آیتاں ور ایمان لیانویں، تے ویہہ ہی

(۱۹) نبی پاک ﷺ تے ساراں ایمان آلّاں ناں تسلی دتی جارہئی ہے کہ جیکدے یہ مشرک اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں اتنی بڑیں بڑیں یہ نشانّیں تک غے وی ایمان نہ لیانویں تاں تم اس ور دلگیر نہ ہوو، یاہ کائے نویں گل نیہنہ، اے رحمتِ عالم (ﷺ) ہم نّے تھاراتیں پہلاں وی بچ رسول بھیجیا تھا انھاں نے وی اللہ غیں صاف نشانّیں تے معجزہ دس دس غے لوکاں ناں سچا دین غی دعوت دتی تھی، ورنا فرمان منکر لوکاں نے انھاں غی مخالفت ہی کی تھی، جس ور چھیکڑ ہم نّے نافرماناں ناں سزا دتی، تے جرماں غوانھاں کولوں بدلّو لیو اور ایمان آلّاں غی مدد کر غے ویہہ غالب کردتا کیونجے ہم نّے اپنّاں فضل نالّ ایمان آلّاں غی مدد کرنی اپنے ذمہ لی وی ہے لہذا تم غمگین نہ ہو جیکدے یہ مشرک باز نہ آیا تاں انھاں غو وی وہ ہی حشر و ہے غو تے ایمان آلّاں غی ضرور مدد کی جئے غی۔

(۲۰) اُپرّ وی اللہ غی قدرت غی کاری گری غو بیان تھو بشکار نبی پاک ﷺ غی تسلی غی گل بیان فرما غے ہُنّ فر بدّل غا نظام ور غور کرن تے اس غی قدرت غو نظارو کرن غی دعوت دتی جارہئی ہے۔

(۲۱) یعنی اللہ تعالیٰ ناں نہ منّن آلّاں غی چھوٹی ہر قسم غا صبر تے حوصلہ تیں سخنی وہے اللہ غی رحمت غی چار پھوئیں پُویں اور انھاں نالّ اپنّاں بڑ ماں ذری نیل روئیں دسے تاں یہ پُھنڈ پُھنڈ غے پُھٹّنّ ور آجیں تے جیکدے تیار ہوئی وی سرو نیلی فصل ور اللہ (تتی یا ٹھنڈی ہوا) غا تیز جیا ہُولاّ چلا دیئے جس نالّ واہ فصل پیلّی پے جئے تے سُکنّ لگ جئے تاں چانّ چک ہی اللہ غی رحمت تیں آس توڑ غے اس غی ناشکری ور آجیں یاہ نیہنہ سوچتا کہ روزی اس غا ہتھ ماں ہے وہ آپے اس غو بندوبست کرے غو۔

مُّسْلِمُوْنَ ۝ اَللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَكُمْ مِّنْ ضُعْفٍ ثُمَّ

فرمانبرداری کرن آلاٗ ہیں (۲۲) وہ اللہ ہی ہے جس نے تم کمزوری غی حالت ماں پیدا کیّا فر

جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ ضُعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْۢ بَعْدِ

اس نے کمزوری تیں بعد طاقت عطا فرمائی فر طاقت تیں

قُوَّةٍ ضُعْفًا وَّشَیْبَةً یَخْلُقُ مَا یَشَآءُ وَهُوَ الْعَلِیْمُ

بعداس نے (فر) کمزوری تے بڈھیوں دیدتو، وہ جو چاہوے پیدا کرے، تے وہ (سب کجھ) جانن آلو

الْقَدِیْرُ ۝ وَیَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ یُقْسِمُ الْمُجْرِمُوْنَ ۙ

قدرت آلو ہے (۲۳) تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی مجرم قسم کر کر غے کیہنہ غا

مَا لَبِثُوْا غَیْرَ سَاعَةٍ ؕ كَذٰلِكَ كَانُوْا یُؤْفَكُوْنَ ۝ وَقَالَ

جے ویہہ (دنیاماں) اک گھڑی تیں زیادہ نیہنہ رہیا، ویہہ اسے را (سِدّ ارستہ تیں) پھیر دتا جیں تھا؛ تے جھاں

الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَالْاِیْمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِیْ كِتٰبِ

لوکاں ناں علم تے ایمان نصیب ہووتھو ویہہ کیہنہ غا: تم تے اللہ تعالیٰ غی کتاب غے

اللّٰهِ اِلٰی یَوْمِ الْبَعْثِ ؗ فَهٰذَا یَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ

مطابق قیامت غا تہاڑا توڑی رہیا ہیں تے یوہ قیامت ہی غو تہاڑو ہے ور تم

كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ۝ فَیَوْمَئِذٍ لَّا یَنْفَعُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا

یقین نیہنہ کریں تھا؛ تے اس تہاڑے ظالماں ناں عذر (بہانوں) کر نوں کجھ کم

مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ یُسْتَعْتَبُوْنَ ۝ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ

نیہنہ آسیں، تے نہ ہی انھاں غی توبہ قبول کی جۓ غی (۲۴) تے یقیناً ہم نے اس قرآن ماں

فِیْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ؕ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰیَةٍ

لوکاں (ناں سمجھانڑ) واسطے ہر طرح غیں مثال بیان کیں ہیں؛ تے (اے نبیؐ) تم انھاں کوئے جہڑو وی معجز ولیانویں

لَّیَقُوْلَنَّ الَّذِیْنَ كَفَرُوْۤا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُوْنَ ۝

کافر لوک تے یاہی گل کیہنہ غا: جے تم تے بس کوڑ ہی بنا ویں؛

(۲۲) یہ دوئے آیت سورت نمل آیت ۸۱/۸۰ ور گزر گئیں ہیں تفسیر اُتّے ہی تک لیو۔

(۲۳) اللہ تعالیٰ غی قدرت غو بیان ہو رہیو ہے کہ وہ اپنٹی قدرت نالڑ انسان ناں کس را کمزوری غاں درجاں تیں ٹپا غے تندروست بناوے پہلاں انسان کمزور نطفو وہے فر اس تیں تغڑو ہو غے لہو غی پُھٹکی بنڑے فر ماس غی بوٹی فر ہڈیں فر اک کمزور بچہ غی شکل ماں انسان دنیا ماں آجے فر ات کئیاں دوراں تیں ٹپ غے تغڑو ہوتو ہوتو چھیکڑ پوری طاقت تے جوانی ماں آجۓ اس تیں کجھ سالاں بعد اللہ غی قدرت غو کرشموں باندے آوے کہ انسان مُڑ کمزوری درلہنڑو شروع ہو جۓ ات توڑی کہ اک وقت وہ آوے جد یوہ اکھ، کن، دند سب کئیں تیں ادمانڑ ہو غے ٹہا کا غو دیہنہ بنڑ جۓ یہ سارا اللہ غی قدرت ہی غا نظارہ ہیں کیونجے وہ سب کجھ جاننڑ آلو تے ہر گل ور قدرت رکھنڑ آلو ہے، فر کیوں جہڑو اتنی بڑی قدرت غو مالک ہے! وہ دوہری واری نیہنہ پیدا کر سکتو! ضرور کر سکے اگے اُسّے قیامت غی گھڑی غو ذکر ہے

(۲۴) یعنی قیامت غا خطرناک حالات تک غے اللہ غاں نافرماناں مشرکاں، مجرماں غی کس رامت مارئی جۓ غی کہ ویہہ ساری زندگی تے قبر غا سارا زمانہ ناں اک نیس ہی خیال کرن لگ جیں غا اور یاہ سمجھیں غا جے قیامت مُچ ہی تاولی آ گئی ہے دوجے پاسے علم آلاٗ تے ایمان آلاٗ بالکل مطمئن ویں غا اور ویہہ انھاں ناں دَسیں غا جے تم پیدا ہونڑ تیں لے غے قیامت توڑی اتنی لمّی مدت رہیا ہیں تے یوہ دوجی واری پیدا ہونڑ غو تہاڑو ہے جس ناں تم دنیا ماں مننڑ واسطے تیار نیہنہ تھا، فر ویہہ عذر بَہانا کر غے جانڑ چھڑکانڑ غی بے فائدہ کوشش کریں غا ور ہن توبہ یا عذر کد قبول وہے!۔

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝ فَاصْبِرْ

اسے را اللہ تعالیٰ انھاں لوکاں غاں دلاں ور مہر لا دئے جھڑا سمجھتا نیہنہ؛ تے (اے نبیؐ) تم صبر کرو! بیشک

وَّعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِيْنَ لَا يُوْقِنُوْنَ ۝

اللہ غو وعدو سچو ہے تے جھڑا لوک یقین نیہنہ رکھتا ویہہ تمناں ہولو نہ سمجھ لیں (۲۵)

سُوْرَةُ لُقْمٰنَ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ اَرْبَعٌ وَّثَلٰثُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعُ رُكُوْعَاتٍ

سورت لقمان مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں چوتری آیت اور چار رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۝

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جھڑو بے بہا مہر بان بچ رحم آلو ہے

الٓمّٓ ۝ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ ۝ هُدًى وَّرَحْمَةً

(۱) یہ حکمت پہری کتاب غی آیت ہیں ؛ جھڑی نیکو کاراں واسطے

لِّلْمُحْسِنِيْنَ ۝ الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ

ہدایت ؛ تے رحمت ہیں جھڑا نماز قائم کریں تے زکوٰۃ

الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوْقِنُوْنَ ۝ اُولٰٓئِكَ

ادا کریں تے آخرت ور پورو پورو یقین رکھیں ؛ یہ ہی لوک

عَلٰى هُدًى مِّنْ رَّبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ۝

اپناں رب غی طرفوں ہدایت ور ہیں تے یہ ہی لوک کامیاب ہونٔ آلا ہیں (۲)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِيْ لَهْوَ الْحَدِيْثِ لِيُضِلَّ

تے کجھ لوک اسا ہیں جھڑا اللہ تعالیٰ تیں غافل کر دینٔ آلیں گل مُلیں لیں تا نجے

عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَّيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۭ اُولٰٓئِكَ

بے علمی ناںٔ (لوکاں ناں) اللہ تعالیٰ غا رستہ تیں گمراہ کریں تے (خدا غی آیتاں) غو مخول بنا نویں یہ ہی لوک

لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ۝ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيٰتُنَا وَلّٰى

ہیں جنھاں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب ہے (۳) تے جسو یلے (ان بچوں) کسے ناں مھاری آیت پڑھ غے سنائی جیں

(۲۵) سورت پاک کہنڈے آ لگی ہے آخر ماں نبی پاک ﷺ ناں اک واری فر تسلی دتی جا رہئی ہے جے ہم نے قرآن ماں ہر طرح غیں مثال بیان کر کر غے یہ سمجھا لیا ہیں ور نافرماناں غو یوہ حال ہے کہ تم جھڑو وی معجزو تے نشانی انھاں کونے لے غے آویں غا یہ کیہنہ غا جے تم نے نعوذ باللہ! یوہ پلّے تیں چھوٹھ بنا لیّو ہے تے تم ہی باطل ور ہیں۔ اس غی وجہ یاہ ہے کہ انھاں غیں نافرمانیاں غی وجہ تیں اللہ نے انھاں غاں دلاں ور مہر لا چھوڑی ہے اس گلوں کائے سچی گل ان چھوٹھاں غاں دلاں ماں بیستی ہی نیہنہ ور تم انھاں غی مخالفت ور صبر کر غے اپنوں کم کرتا جاؤ کیو نجے اللہ غو وعدو سچو ہے وہ ضرور پورو وہے غو تے چھیکڑ ضرور سچّو دین غالب آوے غو۔ آخر ماں نبی پاک ﷺ ناں فر تاکید فرمائی کہ انھاں دین غی مخالفت کرن آلاں تے آخرت ور یقین نہ کرن آلاں مشرکاں غی مخالفت کِدے ''تمناں ہولو نہ کر چھوڑے''! اس واسطے تم تحمل ناںٔ انھاں غیں گل چھلتا جاؤ! تے ثابت قدمی ناںٔ اللہ غا دین غی دعوت دیتا جاؤ!۔

سورت روم اج منگلار آنے تہاڑے پہلی مئی ۲۰۰۱ء مطابق ۶ر صفر ۱۴۲۲ھ سویرے سوا یاراں بجے زندان کوٹ بھلوال ماں پوری ہوئی۔

سورت لقمان

(۱) دوجا رکوع ماں اک مشہور حکمت تے دانشمندی آلا دَناء بزرگ حضرت لقمان حکیمؒ غی نصیحتاں غو ذکر ہے جھڑیں انھاں نے اپناں صاحبزادہ ناں کیں تھیں، اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورتِ لقمان'' ہے یاہ سورت پاک وی مکی ہے تے اس ماں وی بنیادی طور ور توحید غی محبت تے شرک غی نفرت دلاں ماں بسائی گئی ہے۔ سورت پاک غا منڈ ماں قرآن پاک تے اس ور ایمان لیانٔ آلاں موموناں غیں صفت بیان کی گئی ہیں تے ان لوکاں ناں خدا غا قہر تیں ڈرایو گیو ہے جھڑا قرآن جسی مقدس کتاب غا مقابلہ ماں قصہ کہانیاں آلیاں کتاباں تے ٹہول ٹمکہ نانے گیتاں، گاناں غو رواج کہل غے لوکاں ناں گمراہ کرن غی کوشش کریں، فر حضرت لقمان حکیمؒ غو ذکر کر غے یاہ گل سمجھائی ہے جے رحمتِ عالم ﷺ جس توحید تے ایمان غی دعوت دے رہیا ہیں اور جنھاں سُچّاں اخلاقاں در بلا رہیا ہیں یہ کوئے نویں گل نیہنہ بلکہ عرب غا اک مشہور بزرگ جنھاں ناں سارو عرب عقلمند، دانشمند، سمجھدار، دنا تے حکمت آلا بزرگ منّے انھاں نے وی اسّے توحید غی تے انھاں ہی اخلاقاں غی وصیت کی تھی۔ اس تیں بعد خدا غی قدرت غیں رنگا رنگ نشانی بیان فرما غے ساراں لوکاں ناں دعوت دتی گئی ہے جے باپ دادا غی انی تقلید تیں باہر ہو غے ذری اکھا گاڑو! غور کرو! کائنات غو ذرّو ذرّو بلکہ تھارو اپنوں وجود وی اسے گل غی گواہی دیئے جے اللہ اک ہی ہے اس غو کوئے شریک تے سانجھ آلو نیہنہ۔ آخر ماں قیامت غو تے آخرت غا حساب کتاب غو دہشت ناک نقشو چھک غے آخرت غی تیاری غی شوق پیدا کی گئی ہے۔

(۲) سورت پاک غا منڈ ماں ہی اس سورت غو تے اس غے ناںٔ ناںٔ سارا قرآن غو تعارف کرایو جا رہیو ہے۔ جے یہ حکمت تے عقل ناںٔ پہری وی کتاب غیں آیت ہیں اس کتاب ماں جھڑی وی گل کہئی گئی ہے وہ دانشمندی دنائی تے حکمت تیں خالی نیہنہ، یہ آیت سِدّ ا رستہ غو پتو دسنٔ آلیں، ہدایت ور لانٔ آلیں تے اللہ غی طرفوں رحمت بنٔ غے آئیں ہیں جھڑو وی اس کتاب ناں سینہ ناںٔ لا لیئے وہ ہی خدا غی رحمت غو مستحق بنٔ جئے؛ ور اس رحمت تے ہدایت تیں فائدو ویہہ خوش قسمت کھٹیں جھڑا آپے ہدایت ور چلنوں چاہویں جھڑا اسا نیکو کار ویں کہ جد انھاں ناں کسے بدی تیں ٹھا کیو جئے ویہہ فٹ باز آجیں تے جد کسے نیکی غو حکم کیو جئے فٹ اس در دوڑ پویں۔ فر ان نیکو کاراں غیں ترے بڑیں اسیں صفت بیان فرمائیں کہ باقی ساریں صفت انھاں ترھیاں ماں ہی آجیں کہ ویہہ نماز پڑھیں تے زکوٰۃ ادا کریں یعنی بدنی، مالی کائے نیکی تے عبادت چھوڑتا نیہنہ، تے ہر اک کم اس یقین ناںٔ کریں جے ہم نے مر غے اپناں مالک ناں اس غو لیکھو دیٹوں ہے۔ اللہ فرماوے دنیا ان نیکو کاراں ناں پہانویں کتناں ہی چھلا، جلاّ مذہبی جنونی تے ڈلّیا وا کہہ ور حقیقت ماں سِدّ ا رستہ ور یہ ہی لوک ہیں تے دنیا آخرت ماں کامیاب ہونٔ آلا وی یہ ہی نیکو کار ہیں۔

(۳) یعنی اک پاسے تے اللہ غی طرفوں ہدایت تے رحمت آلّیں یہ آیت نازل ہوئی ہیں جھاں ورخوش قسمت لوک ایمان لیا غے اللہ غا پیارا تے نیکو کار بن رہیا ہیں دوجے پاسے انھاں خوش قسمتاں غے ناں ناں کجھ اسا بدنصیب لوک وی ہیں ۔ جہڑا لوکاں ناں قرآن تیں دوررکھن واسطے تے گمراہ کرن واسطے اور اللہ غی نازل کی وی آیتاں غی ہاسی مخول بنان واسطے کھیڈ تماشہ غیں اسیں گل خرید رہیا ہیں جھاں ماں لگ غے آدمی اپناں مالک تیں غافل ہوجئ ۔ لَهْوَ الْحَدِيْثِ غو لفظی ترجموں ہے ''غافل کردین تے دل چھک لین آلّیں گل'' یعنی اسیں چیز تے اسیں گل جھاں ماں انسان لگ غے اس رامست ہوجئ ۔ کہ فر اس ناں دین دنیا آخرت کجھ یاد نیہنہ رہتو ۔ اللہ فرماوے انھاں واسطے ذلیل کرن آلّو عذاب ہے کیونجے انھاں نے خدا غی آیتاں غی ہاسی بنان غی کوشش کی تھی ۔ روایتاں ماں انھاں آیتاں غو شانِ نزول یوہ بیان ہووو ہے کہ مکہ غا مشرکاں نے جد قرآن غی رج غے مخالفت کرلی وراس غے باوجود انھاں نے دیکھیو کہ قرآن اپناں رسیلا انداز ناں لوکاں ناں چھکتو ہی چلیو جا رہیو ہے تے لوک چھپ چھپ غے قرآن غی تلاوت سنن تیں وی باز نیہنہ آتا، اس ور انھاں نے آپس ماں صلاح سوٹھا کیا جے آخر اس غو کے علاج کیّو جے چھیکڑ مکہ غو اک بڑو چلاک ''سیاّح'' نضر ابن حارث کھلّو ہووو، اس نے عرب عجم غاں مچ ملکاں غو پانی پیوو تھو ۔ اس نے کہیّو اس غو علاج ہوں کروں غو؛ ہوں اس غا مقابلہ ماں ایران غا بادشاہاں غا قصہ کہانیاں آلّیں کتاب خریدوں غو، نچن گان آلّیں گولّیں تے بین باجا غو سامان لیوں غو فر جس ویلّے لوک قرآن سنن جیں غا ہوں انھاں گلاں ماں لادیوں غو ۔ فر یو ہی ہووو اس نے رستم، اسفند یار وغیرہ پہلواناں غا قصہ خریدیا، تے حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غی روایت غے مطابق گیت گان آلّیں گولّیں وی خریدیں (ابن ہشام، روح المعانی، ابن کثیر بیہقی) اللہ تعالیٰ نے اس غا بارہ ماں فرمایو کہ یہ قرآن تیں دوررکھن واسطے لَهْوَ الْحَدِيْثِ مُلّ لیں؛ الحدیث ماں بے فائدہ قصہ کہانیاں غیں کتاب، فضول شاعری تے اس راغیں کیسٹ اوردوجیں گان بجان غیں ساریں گل آجیں ۔ اصل ماں خدا غا باغی نافرمان لوک عام لوکاں ناں خدا غا دین تیں تے قرآن تیں دورکرن واسطے سَدا انھاں ہی چیزاں غو سہارو لیتا رہیا ہیں؛ اج وی انھاں ناں جت کدے خدا غا دین غی گل ہوتی یا دین غو ماحول بنتو سہئ لگے اُت یہ دین غا دشمن سینما، ویڈیو، ٹی وی، گندیں اخباراں، قصہ کہانیاں آلّیں کتاباں تے گانا بجانا غو رواج باہن واسطے اڈی چوٹی غو زور لاویں؛ بے دین لوکاں غے نزدیک ان گلاں غی کتنی اہمیت ہے اس غو اندازو بس اک گل تیں لایو جا سکے ۱۹۹۶ء ماں جد مھاری ریاست وردوہری واری عوامی حکومت غا ناں ورکجھ لوک مسلط کیا گیا، اس ویلّے ات حکومت غا کرن غا مچ کم تھا، حکومت غا اپناں خزاناں غو یوہ حال تھو کہ انھاں غا اپناں سرکاری ملازم کئیں کئیں مہیناں تیں تنخواہ ناں سہکیں تھا؛ وراس حکومت نے یہ سارا کم پچھے چھوڑ غے ساراں تیں مُہرے ات حکومت غا خزانہ تیں پیسہ دے دے غے سینما حال تے ویڈیو ہال کھلوایا چھڑا ایکن سینما حال ناں دوہری واری کھلوان واسطے بڑا مقدم نے اپناں خاص فنڈ بچوں چھ لکھ روپیہ چندہ ماں دتا ۔ باقی ٹی وی ریڈیو غے ذریعہ جہڑو کجھ کیّو وہ اس تیں بکھرو ہے صرف گوجری پروگرام ناں ہی تک لیو، باقی چھ تہاڑا تے ہیں ہی اسے کم واسطے؛ فر جمعہ آنے تہاڑے دین غا ناں ورسداں ساداں لوکاں ناں بے وقوف بنان واسطے نعوذ باللہ ثم نعوذ باللہ یہ لوک نعت شریف غے ناں ٹھول تے بین سناویں بلکہ نعت شریف وی کئیں واری مراسیاں تے فلمی گاناں گان آلیاں کنجریاں کولّوں بین باجاں غا ساز ناں گوالیں ۔ حالانکہ سرور انبیا ﷺ غی شان ماں کجھ کہن واسطے تے

ع   ہزار بار بشویم دہن زمشک وگلاب ۔ ہنوز نام تو گفتن کمالِ بے ادبی است؛

اور ساز ناں گان غا بارہ ماں تے رحمت عالم ﷺ غو ارشاد ہے ۔ اللہ نے شراب، جوءّ تے بین، باجو، طبلو، سارنگی وغیرہ حرام کیّو (مسند احمد، ابوداوٗد، ابن حبان) آپؐ نے مچ سارا گناہ غا کم بیان

مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَّمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فِيْٓ اُذُنَيْهِ وَقْرًا

تاں آکڑ غے اس رامنہ موڑ لئے جس را کہ اس نے ویہہ سنیں ہی نیہنہ جنّیں اس غا کنّاں ماں چہپّا ہیں

فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝٧ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا

تے اسا آدمی ناں دردناک عذاب غی خوشخبری سنا دیو (۴) بیشک جہڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے نیک

الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ جَنّٰتُ النَّعِيْمِ ۝٨ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَعْدَ

عمل کیّا انھاں واسطے نعمتاں ناں بَہریا وا باغ ہیں؛ ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا، یوہ اللہ غو

اللّٰهِ حَقًّا ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝٩ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ

سچو وعدو ہے، تے وہ غالب ہے حکمت آلّو ہے (۵) اس نے بجن تھماں تیں اسمان

عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيْدَ

پیدا کیّا جس را کہ تم دیکھ رہیا ہیں تے اس نے زمین ماں پہاڑ گڈ چھوڑیا تانجے واہ تمناں لے غے

بِكُمْ وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ دَاۗبَّةٍ ۭ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاۗءِ

ڈلک نہ جئ تے اس نے زمین ماں ہر قسم غا جانور کھنڈا چھوڑیا، اور ہم نے اسمان تیں پانی

مَاۗءً فَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيْمٍ ۝١٠ هٰذَا خَلْقُ

برھایو فر ہم نے زمین ماں ہر اک چیز غی سُہنی سُہنی جوڑی پیدا کر دتی؛ یہ تے اللہ غی بنائی ویں

اللّٰهِ فَاَرُوْنِيْ مَاذَا خَلَقَ الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ ۭ بَلِ

چیز ہیں ہُن تم مناّں دسو جے جہڑا اس تیں علاوہ (خدا منیا جیں) انھاں نے کے پیدا کیّو ہے؟ بلکہ

الظّٰلِمُوْنَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝١١ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ

یہ ظالم کھلی گمراہی ماں ہیں (٦) تے ہم نے لقمانؑ ناں سمجھداری

الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ۭ وَمَنْ يَّشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ

عطائی فرمائی جے تم اللہ غو شکر ادا کرو! تے جہڑو شکر کرے وہ یقیناً اپناں ہی فائدہ واسطے

لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ ۝١٢ وَاِذْ

شکر کرے تے جہڑو ناشکری کرے فر اللہ تعالیٰ تے یقیناً بے پرواہ ہے، صفتاں غو مالک ہے (۷) تے (یاد کرو) جد

فرماتاں فرمایو: جدگاں بجاں آلیں کاںسریں تے ٹھول ٹمکہ عام ہوجیں غا فرسمجھ لیّو جے ہُن خداغوعذاب آن آلو ہے (ملخصًا از ترمذی شریف) حضورﷺ نے فرمایو: جھڑ وگاں آلی کاںسری غی مجلس ماں بیٹھوتے اس غوگیت گاںوں سنیو قیامت غے تہاڑے اس غاں کناں ماں گالیّو وسیسو سٹیو جئے غو (رواہ ابن العربی المالکی فی کتابہ احکام القران عن انسؓ) حضرت نے گاں بجاں غا سامان تے گاں آلیں گولیاں غا کاروبارناں تے اس غا کمایا وامال ناں حرام مال فرمایو: (ابن جریر، ابن ابی حاتم، ترمذی)

(۴) یعنی لھو الحدیث "اللہ تیں غافل کرن آلیں گل" تے مل لے لے غے آویں ور قرآن سنایو جئے تا انھاں غاں کناں ناں چھپاّ لگ جیں۔

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ

لقمانؑ نے اپناں پوت ناں نصیحت کرتاں کہیو تھو: اے میریا بچیا! توں اللہ تعالیٰ ناں شرک نہ

بِاللّٰهِ ۗؔ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ۝ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ

کریئے، بیشک شرک بہت بڑو ظلم ہے (۸) تے ہم نے انسان ناں اس غا ماں

بِوَالِدَيْهِ ۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَّفِصٰلُهٗ

باپ غا بارہ ماں تاکیدی حکم کیّو۔ اس غی ماں تکلیف ور تکلیف جھل غے اس ناں شکم ماں رکھے تے دو سال ماں

فِيْ عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِيْ وَلِوَالِدَيْكَ ۭ اِلَيَّ الْمَصِيْرُ ۝

اس غو دُدھ چھٹے۔ جے توں میرو وی شکر ادا کرتے اپناں ماں باپ غو وی! چھیکڑ مُڑ غے میرے کولے ہی آنوں ہے تے جے

وَاِنْ جَاهَدٰكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِيْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ

کدے ویہہ تتاں مجبور کریں جے توں میرے ناں کسی اسی چیز ناں شریک کر جس غا بارہ ماں تتاں کجھ

عِلْمٌ ۙ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوْفًا ۡ

علم نیہنہ تاں توں انھاں غی گل نہ منیئے! تے دنیا (غا کماں) ماں انھاں ناں چنگو سلوک کریئے!

وَّاتَّبِعْ سَبِيْلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ۚ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ

تے اس غا رستہ ور چلیئے جھڑو میرے در توجہ کرن آلو وہے فر تم ساراں نے مڑ غے میرے در ہی آنوں ہے

فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۝ يٰبُنَيَّ اِنَّهَآ اِنْ تَكُ

اس ویلے ہوں تمناں دس دئیوں غو جے تم کے کے کریں تھا (۹) لقمانؑ نے کہیو: میرا بچا! جیکدے کائے چیز

مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِيْ صَخْرَةٍ اَوْ

رائی غا داناں غا برابر وہے فر واہ وہے وی کسے پہاڑ ماں؛ یا

فِي السَّمٰوٰتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَاْتِ بِهَا اللّٰهُ ۭ اِنَّ

اسماناں ماں، یا زمین ماں تاں وی اللہ تعالیٰ اس ناں حاضر کر دئے غو، اس ماں کوئے شک نیہنہ

اللّٰهَ لَطِيْفٌ خَبِيْرٌ ۝ يٰبُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ

جے اللہ تعالیٰ باریک دیکھن آلو، خبر رکھن آلو ہے (۱۰) اے میریا بچیا! نماز غی پابندی کریئے! تے نیکی غو

(۵) ایمان آلاں واسطے جنت غو وعدو کر غے اللہ غیں یہ صفت بیان کرن ماں زبردست نکتو تے حکمت ہے جے اللہ سب ور غالب ہے اس گلوں یوہ وعدو ضرور پورو وہے غو کوئے اس غا وعدہ ناں پھیر نیہنہ سکتو تے وہ حکمت آلو ہے اس گلوں اس غو ہر اک وعدو دنائی غے تے حکمت غے مطابق ہے۔

(۶) یعنی یاہ ساری خلقت اور ساری جیا جون تے خدا غی پیدا کی وی ہے ہُن جھڑ و خدا ناں شرک کرے وہ دسے کہ جھاں ناں وہ حاجت روا تے مشکل کشا منیں انھاں نے کے پیدا کیّو ہے صاف گل ہے خدا تیں بجن تے کسے نے کجھ پیدا کیّو ہی نیہنہ نہ کوئے کسے واسطے اسی گل ثابت کر سکے، تے جد نیہنہ ثابت کر سکتو فر وی شرک کرنی ظلم تے صاف صاف جاہل پونا تیں بجن ہور کے ہو سکے!

(۷) حضرت لقمان حکیمؒ جمہور امت غے نزدیک عرب ہی غا اک مشہور ولی تے بزرگ تھا جھاں غی عقلمندی، دنائی تے حکمت غیں گل عرب ماں مشہور تھیں بلکہ سیرت ابن ہشام اور کجھ دوجی سیرت غی کتاباں تیں پتو لگے کے عرب ماں انھاں غیں نصیحت تے عقلمندی غی گلاں آلی کتاب وی تھی انھاں غیں نصیحت عرب غا شاعر اپناں شعراں ماں وی بیان کریں ویں تھا حضرتِ ابن عباسؓ تے حضرتِ جابر بن عبد اللہؓ اور حضرت مجاہدؒ تے حضرت سعید بن مسیّبؒ فرماویں جے یہ اصل ماں حبشہ غا رہن آلا اک غلام تھا جھاں ناں اللہ نے حکمت تے دانشمندی عطا فرمائی تھی (ابن منذر، ابن کثیر، روح المعانی وغیرہ) ات شرک غی برائی بیان کرتاں انھاں غو ذکر کر غے یاہ گل سمجھائی جارہئی جے تکو؟ جھاں بزرگاں ناں تم آپ وی بزرگ تے دناء منیں ویہہ کس را شرک تیں نفرت کریں تے اپناں بچہ ناں اس تیں بچن غی نصیحت کریں اللہ تعالیٰ فرماوے ہم نے انھاں ناں حکمت یعنی دانائی عطا فرمائی تھی تے ناں ہی حکم دتو تھو جے تم میرو شکر کرتا رہو ور یاہ گل یاد رکھو کے شکر کرن ماں تھارو ہی فائدو ہے خدا تعالیٰ غی ذات تے بے پرواہ بے نیاز ہے اس غی شان ماں تھارا شکر کرن ناں کجھ باہدو نیہنہ ہو جاتو۔

(۸) انسان دنیا ماں اپنی اولاد تیں بدھ کسے غو خیر خواہ تے ہمدرد نیہنہ ہو سکتو، وہ اپناں بچہ ناں جھڑی نصیحت یا وصیت کرے واہ اس غا دل غی ڈنگائی تیں اُٹھن آلی تاہنگ وہے، حضرت لقمان حکیمؒ نے وی دل غا اخلاص ناں اپناں بچہ ناں کجھ نصیحت فرمائیں تھیں جھاں بچوں قرآن نے ات پنج نصیحت نقل فرمائیں ہیں انھاں پنج نصیحتاں ماں عقیدہ، اخلاص تے کردار غی ہر اک گل آ گئی ہے۔ ساراں تیں پہلاں یاہ نصیحت کریں کہ بچیا! شرک نہ کریئے، کیونجے جھڑو اس کائنات غا پیدا کرن آلا اس غا خالق تے رب غے برابر اُسے غی مخلوق بچوں کسے چیز ناں منیں وہ بڑو ظلم کرے تے شرک اللہ تعالیٰ غا حق ماں ناانصافی ہے لہذا اس تیں بڑو کوئے ظلم نیہنہ ہو سکتو بلکہ شرک کرن آلو اپنے اُپروی ظلم کرے کیونجے انسان جھڑو اللہ نے ساری مخلوق ساری جیا جون غو سردار تے اشرف المخلوقات بنایو ہے جد وہ اپنی خدمت ماں لگی وی اپنی ہی ماتحت کسے مخلوق اگے اپناں آپ ناں نیووں کر دیئے فر اس تیں بدھ غے اپنی ذلالت تے اپنے اُپروی ظلم کرن آلو کوں وہے غو!

(۹) حضرت لقمان حکیمؒ غی وصیت اگے وی آوے لگی ور انھاں غی نصیحت غا سلسلہ غے بشکار اللہ تعالیٰ نے اک خاص گل اپنی طرفوں بیان کر دتی جے شرک اسی پھیڑی چیز ہے کہ انسان اپناں ماں

باپ غاحکم ورتے انھاں ناں خوش کرن واسطے وی شرک نیہنہ کرسکتو، حالانکہ ماں باپ ناں نیک سلوک کرن تے انھاں غی گل منن غوحکم وی اللہ تعالیٰ نے ہی دتو ہے اور بڑی تاکید ناں دتو ہے خاص کر غے ماں ناں نیک سلوک غو کیونجے اس غو انسان ور بچ ہی احسان وہے واہ نوں مہناں توڑی اپناں شکم ماں چانغے پھرے فر عام عادت غے مطابق دوسال توڑی ددھ پیانے اس را مصیبت اپر مصیبت ، پریشانی ور پریشانی چَھل غے تے اپڑوں ارام قربان کر غے اس ناں ارام پَہچاوے ، ورفروی ماں غو حق اللہ غا حق تیں بعد ہی آوے اس گلوں انسان ناں پہلاں اپناں مالک غو تے فر اپناں ماں باپ غوشکر گذار ہونڑوں لوڑیئے ، ات توڑی کہ جیکدے ماں باپ اس گل ور زور مارن لگ جیں کہ توں اللہ تعالیٰ ناں شرک کرتاں انھاں غی گل بالکل نیہنہ منی چاہیئے ! ہاں ! دنیا غا معاملہ ماں انھاں ناں چنگو سلوک کرنوں فر وی ضروری ہے انھاں غا خرچہ پتر اغو تے ضرور تاں غو خیال رکھنو چاہیئے ور دین غا معاملہ ماں بس انھاں پیغمبراں تے بزرگاں ہی غو رستو نوڑنوں چاہیئے جہڑا اللہ تعالیٰ در متوجہ رہن آلا ہیں۔

(۱۰) یاہ دوجی نصیحت اللہ تعالیٰ غا علم تے اس غی قدرت غا بارہ ماں عقیدو رکھن غی ہے جے رائی غا دانہ غے برابر وی کائے چیز کسے پہاڑ غے اندر اللہ تعالیٰ تیں چھپ نیہنہ سکتی اسے را اک ذرہ غے برابر کائے چیز اسماناں ماں یا زمین ماں اللہ تعالیٰ تیں اولے نیہنہ ہوسکتی لہذا انسان کسے جگہ کدے وی کائے نیکی یا بدی کرے واہ اللہ تعالیٰ تیں چھپ نیہنہ سکتی قیامت غے تہاڑے وہ تھاری اک اک گل باندے کر دسے غو تے فر ہر اک گل غو حساب لے غے ہر ایکن نیکی بدی غی جزا سزا دیئے غو۔

(۱۱) تیجی نصیحت اعمال غا بارہ ماں نماز غی پابندی کرن غی فرمائی کیونجے نیکی اور عبادت غا تے بچ کم ہیں ور نماز اک اسی عبادت ہے جہڑی انسان ناں باقی ساریاں نیکیاں ور قائم کر دیئے اس گلوں خاص کر غے نماز غو حکم فرمایو: فر چوتھی نصیحت یاہ فرمائی کہ چھڑی اپنی نماز پڑھ غے ہی نہ بیں رہیئے بلکہ دینداری غو ماحول بنان واسطے دوجاں ناں وی نیکی غو حکم کرتو رہیئے ! تے بدی غاں کماں تیں ٹھاکتو رہیئے ! ور دعوت تبلیغ غو یوہ کم کجھ سوکھو کم نیہنہ ، اس رستہ ماں مصیبت تے پریشانیں آویں غیں انھاں ور صبر کریئے تے ثابت قدمی ناں اس رستہ ماں ڈٹ جایئے ! کیونجے مرداں غا کرن آلا ہمت غا کم یہ ہی ہیں۔

(۱۲) یاہ پنجمی نصیحت کجھ اخلاقی گلاں غی فرمائی تانجے مومن غی ہر گل تیں پتو لگے کہ یوہ سُچا اخلاق تے اُچا کردار غو مالک ہے اخلاقی گلاں ماں پہلی گل یاہ کہ لوکاں ناں اپناں تیں ٹہٹھا واہ سمجھ غے آکڑ ناں منہ پھیر غے گل نہ کر ! بلکہ عاجزی ناں انھاں در منہ کر غے گل کر ! ''صعر'' اونٹھ غی اک بیماری ہے جس ناں اس غو گاٹو اپر چکے جیئے تے اِیّاں اُواں نیہنہ مڑ سکتو تے جہڑو بندو اس اونٹھ ہاروں آکڑ ناں گاٹو تڑِنگ کر غے تے منہ اُفراں چک غے گل کرے اس واسطے وی یوہ ''صعر'' غو لفظ بولیو جیئے۔ تے دوجی اخلاقی گل یاہ دسی کہ زمین ماں آکڑ غے تے بڈیار کر کر غے نہ چلیئے ؟ کیونجے تکبر تے بڈیار ناں پھرک پھرک غے چلنوں اللہ ناں پسند نیہنہ بلکہ اس غاں بنداں ناں عاجزی ناں چلنوں چاہیئے ! تیجی اخلاقی گل یاہ دسی جے ''ٹُرن پھرن'' ماں چال درمیانی رکھنی چاہیئے نہ ہر ویلے دوڑ دوڑ غے ہی چلنوں چاہیئے جس ناں بے ٹھنگو ہون غو احساس وہے تے نہ اینویں کیھویں بزرگی دسن واسطے بماراں ہاروں بلیں بلیں پیر گھسیٹ گھسیٹ غے ٹرنوں چاہیئے ! حضرت ابن مسعودؓ فرماویں صحابہ ء کرامؓ ناں یہودیاں ہاروں دوڑن تیں وی ٹھاکیو جیئے تھو تے عیسائیاں ہاروں (چُھوٹھی بزرگی دسن واسطے) بچ بلیں بلیں ٹرن تیں وی بلکہ بشکارلی چال چلن غو حکم تھو آخری تے چوتھی گل یاہ فرمائی جے گل بات کرن ماں وی درمیانی چال ہونی لوڑیئے۔ چینک چینک غے تے ڈانک ڈانک غے نیہنہ بولنو چاہیئے ! کیونجے ڈانکنوں تے کھوتا غو کم ہے جس غی آواز ہر کسیں غی آواز تیں پھیڑی لگے۔

بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا

حکم کرتو رہیئے ! تے بدی تیں ٹھاکتو رہیئے ! اور جہڑی مصیبت تیرا ور آجیئے اس ور

أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ

صبر کریئے ! بیشک یہ (سارا) بڑی ہمت غا کم ہیں (۱۱) تے توں لوکاں تیں (آکڑ ناں)

خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ

اپنی کھکھاڑیں نہ پھیریئے ! تے نہ زمین ماں آکڑ غے چلیئے ! بیشک

اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ

اللہ تعالیٰ کسے گھمنڈی بڈیار دسن آلا ناں پسند نیہنہ کرتو ؛ تے اپنی ٹور ناں درمیانی رکھ !

وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ

تے اپنی اواز ذری نیویں رکھ ! بلاشبہ سب تیں پھیڑی اواز

لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي

کھوتا غی اواز ہے (۱۲) کیوں ! تم دیکھتا نیہنہ ! جے اللہ تعالیٰ نے تھارا کم ماں لا چھوڑی ہے ہر واہ چیز جہڑی

السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً

اسماناں ماں ہے تے جہڑی زمین ماں ہے تے اس نے تھارے اپر اپنی ظاہری تے باطنی نعمت پوریں

وَبَاطِنَةً ۗ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ

کر دتیں ہیں ، تے لوکاں ماں کجھ اسا وی ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں کسے علم

وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا

تے کسے ہدایت اور کسے واضحہ کتاب تیں بجن ہی جھگڑو کریں تے جس ویلے انھاں ناں کہیو جیئے کہ اس (کتاب) ور چلو

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ

جہڑی اللہ نے نازل کی ہے تے کیہنہ ، نیہنہ ! بلکہ ہم تے اسے (طریقہ) ور چلاں غا جس ور ہم نے اپڑوں باپ دادو دیکھیو ہے

أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

کیوں ! پہانویں شیطان انھاں ناں دوزخ غا عذاب در بلاتو وہے (تانوی ؟)

وَمَنْ يُّسْلِمْ وَجْهَهٗٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ

تے جس نے اپݨوں آپ اللہ تعالیٰ غے حوالے کرچھوڑیو، اور وہ نیک وی وہے فراس نے یقیناً ڈاھڈو

بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ۭ وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ ﴿۲۲﴾ وَمَنْ

سہارو نوڑ لیّو ، تے چھیکڑ ساراں کماں غو نتیجو اللہ تعالیٰ کوٹے ہی ہے (۱۴) تے جہڑو کفر

كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهٗ ۭ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا

کرے اس غو کفر تمناں دُکھیا نہ کرچھوڑے ان ساراں نے مڑ غے مھارے کوٹے ہی آنوں ہے فرہم انھاں ناں دس چھوڑاں

عَمِلُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿۲۳﴾ نُمَتِّعُهُمْ

غا یہ کے کے کرتا رہیا ہیں بیشک اللہ تعالیٰ دل غاں پہیتاں ناں جاݨ آلو ہے؛ ہم انھاں ناں دنیا غی کجھ عیش

قَلِيْلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيْظٍ ﴿۲۴﴾ وَلَىِٕنْ

دئیاں غا فر ہم انھاں ناں سخت عذاب در چھک لیاں غا (۱۵) تے (اے نبیؐ) جے تم

سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۭ

انھاں ناں پچھیں کہ اسمان تے زمین کس نے پیدا کیّا ہیں ؟ یہ ضرور کیہنہ غا : جے اللہ نے !

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۭ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۵﴾ لِلّٰهِ مَا فِي

تم فرما دیو: ساریں صفت اللہ ہی غی ہیں ؛ ور انھاں ماں متا لوک کجھ جاݨتا ہی نیہنہ ؛ جو کجھ اسماناں

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿۲۶﴾

ماں ہے تے جو کجھ زمین ماں ہے سارو اللہ ہی غو ہے یقیناً اللہ تعالیٰ ہی بے پرواہ (تے) صفتاں غو مالک ہے (۱۶)

وَلَوْ اَنَّ مَا فِي الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَّالْبَحْرُ

تے جیکدے زمین غا سارا بوٹا قلم بݨ جیں تے سمندر اس غی سیا ہی

يَمُدُّهٗ مِنْۢ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمٰتُ

بݨ جئے سگوں اس توں علاوہ ست سمندر ہور وی ویں تاں وی اللہ تعالیٰ غیں گلّ نیہنہ

اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿۲۷﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ

مک سیں بیشک اللہ غالب ہے حکمت آلو ہے (۱۷) تم ساراں ناں پیدا کرنوں تے ساراں ناں مرن تیں بعد زندو کرنوں

(۱۳) یعنی اللہ تعالیٰ غو کرم تے اس غو احسان تکو! کہ اس زمین اسمان غی اک اک چیز انساں غا کم ماں لا دتی ہے اور ہر اک چیز اپݨی ڈیوٹی پوری وی کر رہئی ہے تے اس نے اپنی باندے دسݨ آلیں ظاہری نعمت تے دل تیں سہئی کی جاݨ آلیں باطنی نعمت وی انسان ور پوری کر دتی ہیں یعنی ہر قسم غیں نعمت اس ناں عطا کی ہیں ور اس غے باوجود انساناں ماں کجھ اسا گمراہ تے ناشکرا اوی ہیں جہڑا اپݨی خدمت ماں لگی وی مخلوق اگے ہی لف جیں تے اللہ تعالیٰ غی توحید غا بارہ ماں تُھتھ کرن لگ جیں حالانکہ نہ انھاں کوٹے کجھ علم وہے، نہ ہدایت غی لوء وہے تے نہ ہی کائے اسمانی کتاب وہے۔ اتنوں ہی نیہنہ سگوں جس ویلے انھاں ناں اللہ غی نازل کی وی سچی ہدایت در بلایو جئے یہ اس غا مقابلہ ماں باپ دادا غی انی تقلید پیش کریں حالانکہ باپ دادا غو ہدایت ور ہی ہوݨوں ضروری نیہنہ !! ہو سکے باپ دادا وِی اسے جہالت ور ویں تے شیطان انھاں غا رستہ ور جاݨ لا غے جہنم غی پَختی اگ در لے جار ہیو وہے۔

(۱۴) یعنی اپلاں نافرماناں غا مقابلہ ماں جس بندہ نے سچا دل ناݨ نیکی غو رستو نوڑ غے اپݨوں آپ اللہ غے حوالے کرچھوڑیو جے ہُݨ زندگی غو پلݨ پلݨ اس غی مرضی غے مطابق گزرے غو اس نے بڑی ڈاہڈی رسی نوڑ لی جہڑ توڑی اس غا ہتھ ماں یاہ رسی ہے اجہڑ توڑی اس ناں کسے چیز غو خطرو نیہنہ وہ اس غے ذریعہ ضرور اپݨاں مالک توڑی پج جئے غو، جت اس غو چنگو انجام وہے غو۔

(۱۵) نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی جار ہئی ہے جے جہڑو اتنیں دلیلاں غے باوجود وی اپنی جہالت ور ہی ڈٹیو رہ، اسلام غی لوء ماں نہ آوے تمناں اس ور دکھیا تے دلگیر ہوݨ غی کوئے لوڑ نیہنہ کیونجے تم نے اپݨوں تبلیغ آلو فرض پورو کرلیو ہے ہُݨ اللہ تعالیٰ آپ اس غو لیکھو لے لئے غو۔

(۱۶) یاہ گل پہلاں وی کئیں واری آئی ہے کہ عرب غا مشرک دنیا غو خالق اللہ تعالیٰ ناں ہی منیں تھا، زمین اسمان غو مالک وی اللہ ناں ہی سمجھیں تھا اور سفارش غا ناں ور شرک کریں ویں تھا حالانکہ زمین اسمان غو جد خالق تے مالک وہ ہے فر عبادت تے دعا غو مستحق کوئے دوجو کس را ہو سکے! فرمایو: ور متا لوک اس حقیقت ناں نیہنہ جانتا اس گلوں شرک کر غے اپݨوں ہی نقصان کریں اللہ تعالیٰ تے بے پرواہ ہے۔

(۱۷) اسے را غی آیت سورت کہف/۱۰۹ ماں ہے اُتھے ہی اس غی تفسیر دیکھ لیو۔

إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ أَلَمْ تَرَ

اسے راہے جس رااک آدمی غو! بیشک اللہ تعالیٰ (سب کجھ) سنن آلو دیکھن آلو ہے (۱۸) کیوں! تم دیکھانیہنہ!

أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي

جے اللہ تعالیٰ رات ناں تہاڑی ماں تے تہاڑی ناں رات ماں داخل

اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ

کر دئے تے اس نے دیہنہ تے چن کم ماں لا چھوڑیا ہیں ہر اک مقررہ وقت توڑی چلتو

أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ

جا رہیو ہے تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے؛ یوہ سب اس گلوں ہے

بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ

کیونجے اللہ تعالیٰ ہی برحق ہے تے اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے یہ جنھاں ناں وی بلاویں ویہہ سب

الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ

ع ۱۲

باطل ہیں؛ تے اللہ تعالیٰ ہی عالیشان (اور) وہ ہی بڑو ہے (۱۹) کیوں! تم نے دیکھو نیہنہ! جے اللہ تعالیٰ ہی غا

تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ

فضل ناں سمندر ماں کشتیں چلیں تانجے وہ تمناں اپنی (قدرت غیں) کجھ نشانیں دسے

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا

واقعہ ہی اسماں ہر اک صبر تے شکر کرن آلا واسطے بڑیں نشانیں ہیں؛ تے جسویلے انھاں ناں

غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ

کانگ چھڑ ہاروں اپناں کھیراماں لے لیں اسویلے ویہہ خالص اعتقاد ناں اللہ تعالیٰ اگے ہی

الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ

فریاد کرن لگ پویں ور جس ویلے وہ انھاں ناں نجات دے غے خشکی در لے آوے فر انھاں بچوں کجھ تے اعتدال ور رہنہ

وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

اور مھاری آیتاں تیں تے بس ویہہ ہی لوک انکار کریں جھڑا بد عہد ناشکرا ویں (۲۰)

(۱۸) یعنی ساراں لوکاں ناں جھڑا آدمؑ تیں اج توڑی ہووا ہیں تے قیامت توڑی ویں غا ان ساراں ناں اکو واری پیدا کرنوں اللہ غے نزدیک اسے راہے جس رااک انسان غو پیدا کرنوں، اسے ساری خلقت غی اواز سننی تے اس ناں دیکھنوں اللہ غے نزدیک اسے راہے جس رااک آدمی غی اواز سننی تے اس ناں دیکھنوں ہے بس جد اتنی بڑی قدرت غو مالک ہے فر اس واسطے دوہری واری پیدا کر غے حساب کتاب لینڑ ماں کے مشکل ہے!

(۱۹) یعنی یوہ نظام ساروا سے گلوں ٹھیک ٹھیک چل رہیو ہے تے اپڑوں کم کر رہیو ہے کیونجے اس غو مالک تے اس نظام ناں چلان آلو اک ایکلّو اللہ تعالیٰ ہی ہے جیکدے اس ماں کسے دوجا غی وی بھالی یا سنگت ہوتی تاں یوہ نظام کدے نیہنہ چل سکے تھو، تے جد اس کائنات غو مالک اک ایکلّو اللہ تعالیٰ ہی ہے فر عبادت غے لائق وی وہ ہی ہے تے اس ناں چھوڑ غے لوک جس جس اگے دعا منگیں تے انھاں ناں مددگار سمجھیں ویہہ سارا باطل ہیں تے عبادت غے لائق نیہنہ۔

(۲۰) سمندر غی موجاں ماں پھس غے جس ویلے موت منہ اگاڑ غے سامنڑ کھلی وہے ہر کوئے دل غا اخلاص ناں نیش توحید سنگ اللہ تعالیٰ ناں یاد کرے، دعا منگے تے فرمانبرداری غا لمّاں لمّاں وعدہ کرے، ور اللہ تعالیٰ غا فضل ناں کنڈے لگتاں ہی سب کجھ بسر جئے تے ٹھیک اعتدال اور صحیح رستہ ور کوئے کوئے ہی رہ جئے۔ ورنہ خدا غا منکر تے یاہ کہہ غے گل ٹال چھوڑیں کہ یوہ چان چک ہی اک حادثو پیش آ گیو تھو، جھڑو ہم نے اپنی چنگی تدبیراں ناں ٹال چھوڑیو تے شرکی مزاج آلا لوک خدا غا اس احسان ناں یاہ کہہ غے بسار چھوڑیں کہ مصیبت تے تگڑی آ گئی تھی ور مھاری کنڈ ور فلاناں فلاناں بزرگ یا فلانی فلانی دیوی غو ہتھ تھو جس غی مہربانی ناں مھاری جان بچ گئی فر یہ شرکی مزاج آلا انھاں ہی بزرگاں تے دیوی دیوتاں در چڑھاوا لے غے دوڑ پویں، اور عام آدمی خدا غا اس کرم ناں جیکدے کجھ یاد وی رکھے تاں واہ چھٹ گھڑی غی گل وہے فر بلیں بلیں اس غا ذہن تیں وی آئی گئی گل ہو جئے حالانکہ سمندر غی کانگ ماں اللہ غی قدرت غیں جھڑیں نشانیں تکیں تھیں انھاں غو تقاضو تے یوہ تھو کہ انسان کدے وی اپناں مالک ناں نہ بسار تو اسے گلوں اللہ تعالیٰ فرماوے: مھاریاں نشانیاں تیں بس ویہہ ہی لوک نمکریں جھڑا وعدو کر غے پہل جانڑ آلا پکّا غدّار تے ناشکرا ویں۔

(۲۱) گل سمندرغی موجاں ماں پریشان ہونے اللہ ناں یاد کرن غی چلے کرے تھی جت پریشانی ماں اک اُڈڑتُھّی مچ جئے تے بڑا بڑا متکبر وی اللہ تعالیٰ اگے چُھوتّی اڈلیں، اتوں انسان غو ذہن اس پاسے پھیریو جاریو ہے کہ اک تہاڑ واس تیں وی بدھ خطرہ آنٗو آ رہیو ہے، سمندرغی کا نگ ماں فروی کجھ نہ کجھ اک دو جاغو خیال رکھیں وراس تہاڑے ماں باپ اولاد نے یا اولاد ماں باپ نے کجھ کم نیہنہ آسیں ہرکسے ناں اپنٗی ہی اپنٗی پئی وی وہے غی، اس تہاڑا غی تیاری غی لوڑ ہے یوہ ضرور آوے غو، یوہ اللہ غو سچو وعدو ہے جہڑو ضرور پورو وہے غو لہذا کسے ناں چار تہاڑا غی دنیا غی یاہ موج مستی، یاہ پھل کھیل تُہو کھونہ لا چھوڑے، خاص کرنے وہ بڑو تُھو کھے باز جہڑو رنگ رنگ غا پھند کرکرنے لوکاں ناں بیوقوف بناوے تے گمراہ کرے وہ ابلیس کسے ناں اپنٗاں کڑنگا ماں نہ لے لئے۔

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْاْ يَوْمًا لَّا

لوکو ! تم اپنٗاں رب کولوٗں ڈرو ! تے اس دن تیں ڈرو ! جس دن

يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ

باپ اپنٗی اولاد نے کجھ کم نیہنہ آسکسیں ؛ تے نہ کوئے اولاد اپنٗاں

عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا

باپ نے کجھ کم آسکے غی ؛ بلاشبہ اللہ تعالیٰ غو وعدو سچو ہے لہٰذا تمنٗاں

تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ۝٣٣

دنیا غی زندگی تُھو کھا ماں نہ سٹ چھوڑے تے نہ وہ بڑو فریبی تمنٗاں اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں تُھو کھو لا چھوڑے (۲۱)

إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ

بیشک اللہ تعالیٰ کوٗنے ہی قیامت غو علم ہے ؛ تے وہ ہی بدّل برھاوے ،

وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا

تے وہ ہی جانٗے جے (ماں غا) شکم ماں کے ہے ، تے کوئے نیہنہ جانٗو جے وہ پَہلکے

تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ

کے کمائی کرے غو تے کسے ناں نیہنہ پتو جے وہ کہڑی زمین ماں

تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ۝٣٤

مرے غو یقیناً اللہ تعالیٰ (سب کجھ) جانٗن آلو خبر آلو ہے (۲۲)

سُورَةُ السَّجْدَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَلٰثُونَ اٰيَةً وَثَلٰثُ رُكُوْعَاتٍ

سورت سجدہ مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں تریہہ آیت اور ترے رکوع ہیں

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالٗ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الٓمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٢

(۱) اس ماں کوئے شک نیہنہ جے یاہ کتاب جہاناں غا پروردگار غی طرفوں نازل ہوئی ہے؛

(۲۲) اپر فرمایو تھو جے قیامت غا آنٗ غو وعدو سچو پکو ہے وہ ضرور پورو وہے غو تے قیامت ضرور آوے غی وریاہ گہڑی کدآ وے غی؟ کتناں سال باقی ہیں؟ اس غا بارہ ماں فرمایو جار ہیو ہے جے یاہ گل اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانٗ سکتو اس غو علم اللہ نے خاص اپنٗے کوٗنے ہی رکھیو ہے، فرانسان اس غو وقت جان وی کس را سکے!! جدکہ وہ تے اپنٗی زندگی غیں موٹیں موٹیں گل وی نیہنہ جانتو، جتھاں غا جانٗن غی اس ناں سخت ہڑک رہ! دنیا غی ساری پھل کھیلی بدّل ور ہے وراس غو سارو نظام اللہ غا ہتھ ماں ہے وہ ہی جانٗے کد رِکت، کتنوں بدّل برھانٗوں ہے بلکہ انسان ناں تے اتنوں وی پتو نیہنہ کہ ماں غا شکم ماں کے کجھ تیار ہور ہیو ہے کسی طبعیت غو ہے نیک ہے بد ہے کالٗو ہے یا گورو ہے گدرو ہے یا کڑی ہے، ہاں مشیناں نالٗ کجھ اندازو لالینٗوں ہور گل ہے تے کسے ناں کوئے پتو نیہنہ ہو تو پَہلکے کے وہے غو تے نیکی یا بدی غی کے کمائی کرے غو! یا سویرے اس غی موت ہی ہوجئے غی تے موت رِکت وہے غی! وطن ماں یا پردیس ماں تے کہڑی تھئی؟ کسے ناں کجھ پتو نیہنہ ہو تو۔ فر قیامت غو علم کس را ہو سکے! انھاں ہی پنج چیزاں ناں حدیث ماں رحمتِ عالم ﷺ نے غیب غیں کنجیں فرمایو ہے جتھاں ناں اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانٗو (بخاری شریف) اس غی کجھ تفصیل سورت انعام آیت ۵۰/۵۹ ماں گذرگئی ہے۔ کجھ روایتاں ماں ہے جے اک گرائیں بندہ نے رحمتِ عالم ﷺ کولٗوں انھاں پنجاں چیزاں غا بارہ ماں پچھیو تھو جس وریاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر) مشہور حدیثِ جبرائل ماں جد جبرائل نے قیامت غا بارہ ماں حضرت کولٗوں پچھیو تھو حضرت نے فرمایو تھو اس غا بارہ ماں نہ توں جانٗے نہ ہوں جانٗوں بس قیامت غیں کجھ نشانیں دس سکوں (بخاری شریف) تے حضرت عائشہ صدیقہؓ فرمانویں جے جہڑو تمناں یاہ گل کہہ کہ نبی پاک ؐ پَہلکے غی گل جانٗے تھا تم سمجھ جایئو کہ وہ چُھوٹھو ہے کیونجے اللہ نے صاف کہہ دتو ہے کہ کوئی نیہنہ جانتو پَہلکے کے وہے غو (ابن کثیر)

الحمدو للہ سورت لقمان غی تفسیر پوری ہوگئی جدکہ جاتی رات باراں بجے اسیری غی زندگی ناں وی چار سال پورا ہو گیا ہیں والحمدللہ علی کل حال۔ ۲۳/مئی ۲۰۰۱ء مطابق ۸/صفر ۱۴۲۲ھ کوٹ بھلوال جموں۔

سورۃ الم سجدہ

(۱) آیت ۱۵ ماں ایمان آلاں غی یاہ صفت بیان ہوئی ہے جے جد انھاں ناں قرآن غیں آیتاں نے ذریعہ نصیحت کی جئے وہ تکبر نیہنہ کرتا بلکہ اللہ غی صفت نالٗ اس غی پاکی بیان کرتاں تے تسبیح کرتاں سجدہ ماں ٹھہ پُویں اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت الٓمٓ السجدة '' ہے یاہ سورت پاک وی مکی ہے، تے حدیث ماں اس غی مُچ فضیلت آئی ہے۔ بخاری شریف ماں ہے کہ رحمتِ عالم ﷺ جمعہ آنٗے تہاڑے سویرے غی نماز ماں (پہلی رکعت ماں) یاہ ہی سورت الٓمٓ سجدہ اور (دوجی رکعت ماں) سورت دھر پڑھیں ویں تھا، تے مسند احمد ماں ہے جے نبی پاک ﷺ سوتے ویلٗے سورت الٓمٓ سجدہ تے سورت ملک پڑھیں ویں تھا؛ اس سورت پاک ماں اللہ تعالیٰ غو اک ایکلٗاں ہونٗوں تے نبی پاک ﷺ غو اللہ غا سچا نبی ہونٗوں، اور قرآن کریم غو اللہ غی طرفوں برحق ہونٗوں دلیلاں نالٗ ثابت کیو گیو ہے فر آخرت غو اک چَھلکارو کرانے کفر تے ایمان غا کئی کئی نتیجہ بیان فرمایا ہیں کہ جد انھاں دُواں غا عمل اک جسا نیہنہ فر عملاں غو نتیجو اک جسو کس را ہو سکے!! اس نے نالٗ ہی نافرماناں، مشرکاں، کافراں واسطے یاہ درڈوی ہے کہ آخرت غا اس اصل نتیجہ تے عذاب تیں پہلاں دنیا ماں وی ہم تمناں تھاراں کرتوتاں غو کجھ مزو چکھاواں غا۔ آخر ماں حضرت موسیٰؑ

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ

کیوں! یہ یاہ کیہنہ: جے انھاں نے یاہ پلّے تیں بنالی ہے؟ نیہنہ بلکہ یاہ ہی تھارا رب غی طرفوں برحق ہے تانجے تم اس

قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ

قوم ناں ڈرانویں جھاں کوئے تھارا تیں پہلاں کوئے ڈرانڑ آلو نیہنہ آیو تانجے ویہہ

يَهْتَدُونَ ۝٣ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ

ہدایت ور آجئیں (۲) وہ اللہ ہی ہے جس نے اسماناں ناں تے

الْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ

زمین ناں تے انھاں غا بشکار غی ساری چیزاں ناں چھیاں دناں ماں پیدا کیّو فر اس نے

عَلَى الْعَرْشِ ۖ مَا لَكُم مِّن دُونِهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا

عرش ور تجلی فر مائی ؛ اس تیں بجن تھارو نہ کوئے حمایتی ہے تے نہ کوئے

شَفِيعٍ ۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ۝٤ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ

سفارشی ہے ، فر کیوں ! تم سمجھتا نیہنہ ! وہ ہی اسمان تیں لے غے زمین توڑی

السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ

ہر کم غو انتظام کرے فر (ہر کم) اس غی بارگاہ ماں چڑھ جئے غو اک اسے تہاڑے جس غی

مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ۝٥ ذَٰلِكَ عَالِمُ

مقدار تھاری گنتی غا حساب ناں اک ہزار سال ہے ؛ یوہ ہی (خدا) اولے باندے

الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝٦ الَّذِي

سب کجھ جانڑ آلو ، زبردست (تے) مچ مہربان ہے (۳) جس نے

أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن

ہر اک چیز سُہنی طرح بنائی جھڑی وی اس نے پیدا کی تے انسان غی پیدائش مٹی تیں

طِينٍ ۝٧ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ۝٨

شروع کی ؛ فر اس غی نسل اس نے اک بے قدر پانی غا نچوڑ ناں چلائی ؛

غوذکر کرنے یاہ گل سمجھائی ہے کہ یوہ قرآن اللہ غی طرفوں پہلی اسمانی کتاب نیہنہ بلکہ اس تیں پہلاں موسیٰ ورو ی اسمانی کتاب تورات نازل ہوئی تھی اس ماں ایمان آلاں واسطے تسلی ہے کہ جس راُس دور ماں چھیکڑ ایمان آلا ہی کامیاب ہوا تھا اج وی غلبو چھیکڑ واللہ غا دین ہی غو وہے غو۔ تے کافراں واسطے درڈوی ہے کہ جیکدے تم باز نہ آیا تاں تھارو وی فرعونیاں جسو حشر وہے غو۔

(۲) سورت پاک غا منڈ ماں ہی اس غو تعارف کرایو جارہیو ہے۔ جے یوہ کوئے معمولی کلام نیہنہ بلکہ دنیا جہان غا رب غو کلام ہے جھڑو اسے نے اپناں حبیب ﷺ ور نازل کیّو ہے ہُنڑ جھڑو اس ناں نہ منیں وہ سمجھ لئے وہ خدا ناں بنگار رہیو ہے تے جھڑا لوک اس ناں رحمتِ عالم ﷺ غو پلّے تیں بنایو وو کلام کیہنہ ویہہ سُنڑ لیں کہ یوہ تے یقیناً اللہ غی طرفوں نازل ہوو وو برحق کلام ہے ہُنڑ تم اپنڑوں انجام آپے سوچ لیو! فر قرآن پاک غو مقصد بیان فرمایو: جے عرب ماں حضرتِ اسماعیلؑ تیں لے غے رحمتِ عالم ﷺ توڑی کوئے پیغمبر نیہنہ آیو تھو جس کر غے اسمانی ہدایت غی لو ء شرک تے خرافات غی اندھیریاں ماں مدھم ہوتی جارہئی تھی یوہ قرآن اس گلوں نازل ہوو و تانجے حضرت اس غے ذریعہ لوکاں ناں اگاہ فرمادیں ہوسکے انھاں ناں ہدایت نصیب ہوجئے۔ فائدو:- ات گل رسول تے نبی نہ آنڑ غی ہے باقی اللہ غا کجھ نیک بندہ تے ہر دور ماں موجود تھا بلکہ خاص اس دور ماں جد رحمتِ عالم ﷺ تشریف لیایا اس زمانہ ماں وی زید بن عمرو بن نفیل تے ورقہ بن نوفل جیا کجھ ٹامکا ٹامکا سچی توحید ور چلن آلا لوک موجود تھا (روح المعانی، فتح الباری)

(۳) اللہ تعالیٰ غی قدرت، طاقت تے حکمت بیان ہورہئی ہے تے گل یاہ سمجھائی جارہئی ہے جے اسی قدرت غا مالک اللہ تعالیٰ غی خدائی ماں اس بے بس مخلوق بچوں کوئے کس را شریک ہوسکے! جس نے زمین اسمان تے انھاں غے بشکار غی ساری جیا جون پیدا کی، جھڑو عرش غو مالک ہے، جس تیں سوائے کوئے مددگار نیہنہ ہوسکتو نہ اس غی بارگاہ ماں اس غا حکم تیں بجنڑ کوئے سفارشی ہوسکے، جھڑو اسمان تیں لے غے زمین توڑی اک اک کم غی تدبیر تے اس غو انتظام کرے، فر جس غی بارگاہ ماں قیامت غے تہاڑے ہر اک کم پیش وہے غو تے جھڑو اولے باندے سب کُوئی جانن آلو عالم الغیب ہے اس غو کونڑ شریک ہوسکے! فائدو:- قیامت غا تہاڑا ناں ات اک ہزار سال غے برابر تے سورت معارج ماں پنجاہ ہزار سال غے برابر کہیو گیو ہے مفسراں نے اس غی مچ طرح تفسیر کی ہے کوئے پندراں قول تفسیر غی کتاباں ماں لبھیں وراسان جئی گل یاہ ہے کہ یوہ فرق گناہاں غا لحاظ ناں ہے کجھ گناگار اتنا پریشان ویں غا کہ انھاں ناں یوہ تہاڑو پنجاہ ہزار سال غو سہئی وہے غو جد کہ کجھ دوجاں ناں اک ہزار سال غو لگے غو، اور حضرت ابن عباسؓ تے فرمانویں جے اللہ ہی انھاں غی بہتر حقیقت جانڑے (مستدرک حاکم، ابن کثیر)

ثُمَّ سَوّٰىهُ وَنَفَخَ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ

فر اس ناں درست کیّو تے اس ماں اپنٔی طرفوں روح پھوکی تے اس نے تھارے واسطے کن

وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٕدَةَ ۭ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ۝۹ وَقَالُوْٓا

اکھ تے دل بنٔایا ور تم گھٹ ہی شکر کریں (۴) تے ویہہ کیہنہ :

ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفِيْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ

کیوں! جسویلٔے ہم مٹی ماں رلٔ جاں غا کیوں! اس ویلٔے ہم نویں سر زندہ کیّا جاں غا ؟

بَلْ هُمْ بِلِقَاۗئِ رَبِّهِمْ كٰفِرُوْنَ ۝۱۰ قُلْ يَتَوَفّٰىكُمْ مَّلَكُ

بلکہ ویہہ تے اپنٔاں رب غی بارگاہ ماں حاضر ہونٔ ناں ہی نیہنہ منٔتا؛ تم فرمادیو: تمنٔاں وہ فرشتو وفات

الْمَوْتِ الَّذِيْ وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُوْنَ ۝۱۱

دئے جھڑو تھارا ور مقرر ہے فر تم اپنٔاں رب در موڑیا جیں غا ؛

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُوْنَ نَاكِسُوْا رُءُوْسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

تے جیکدے تم اس حالت ناں تک لیں جسویلٔے مجرم لوک اپنٔاں رب غی بارگاہ ماں سر بنٔاں کیّا واویں غا

رَبَّنَآ اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا

(تے کہہ رہیاویں غا) ربا! ہم نے (سب کجھ) تک لیو تے سن لیو توں ہم ناں واپس چلادے ہم چنگا عمل کر غے آواں غا ہم

مُوْقِنُوْنَ ۝۱۲ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰىهَا

پکّو یقین کرن آلٔا ہاں (۵) تے جیکدے ہم چاہتا تاں ہم ہر اک شخص ناں ہدایت دیدیتا

وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّيْ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ

ور مھاری طرفوں یاہ گل متھی گئی ہے جے ہوں ضرور جنٔاں تے انساناں نالٔ جہنم ناں

وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ۝۱۳ فَذُوْقُوْا بِمَا نَسِيْتُمْ لِقَاۗءَ

پَہر دیوں غو ہنٔ تم (عذاب غو) مزو چکھو ! کیونجے تم نٔے اج غا اس تہاڑا غی ملاقات

يَوْمِكُمْ هٰذَا ۚ اِنَّا نَسِيْنٰكُمْ وَذُوْقُوْا عَذَابَ الْخُلْدِ

بسار چھوڑی تھی (ہنٔ) ہم نٔے وی تم بسار چھوڑیا ہیں تم اپنٔاں عملاں غی سزاماں سدا

(۴) سبحان اللہ ! اللہ غی شان تکو! اس نے زمین اسمان غا کارخانہ ماں ارباں کھرباں جیا جون بنائی ور جھڑی چیز جس مقصد پچھے بنائی اس ماں کامل مکمل بنائی ہر اک چیز ماں اپنی اک خاص خوبصورتی رکھی کسے چیز ناں کنی کر غے تکنٔ نالٔ ہو سکے کائے چیز سُہنٔی نہ لگے ور جد اس نظام ور انسان غور کرے وہ اسے نتیجہ ور پجے کہ نہ کائے چیز بے فائدہ ہے تے نہ نامناسب ہے اور نہ بدشکل ہے ہر ایکنٔ غی اک اپنٔی ہی خاص سُہنٔی شکل ہے، سچ ہے ع:

نہیں ہے چیز نکمی کوئی زمانہ میں-کوئی برا نہیں قدرت کے کارخانے میں۔

فر ساراں تیں سُہنٔو انسان بنا غے وہ اشرف المخلوقات بنٔا دتو، ور یوہ اس گلوں سُہنٔو نیہنہ کہ بنٔیوں ہی اسی چیزاں تیں ہے نیہنہ بلکہ ساراں تیں پہلو انسان تے مٹی تیں پیدا ہووو تھو، فر باقی انساناں غی نسل اس بے حیثت ناپاک قطرہ تیں چلی جھڑو ہزاراں خوراکاں تیں حل ہو غے تے نُچڑّ غے بنٔے۔ ور اللہ تعالیٰ غی شان تکو! اس نے اِسے توپہ ناں ٹھیک ٹھاک انسانی قد بت بنا غے اس ماں اپنٔی طرفوں روح پھوک چھوڑی تے اکھ، نک، کن اور دل دماغ دے غے اشرف المخلوقات حضرتِ انسان بنٔا دتو اس غو تقاضو تھو کہ انسان اپنٔاں مالک غو شکر کرتو ور انسان ماں شکر کرن آلٔا بندہ گھٹ ہی ہیں۔

(۵) قیامت غے تہاڑے دوہری واری غی زندگی ناں، اللہ تعالیٰ غی عدالت ماں حاضر ہون ناں تے عملاں غا لیکھا دینٔ نالٔے جزا سزا لبھنٔ ناں جھڑا لوک ناممکن سمجھیں تھا انھاں ناں کہیو جا رہیو ہے کہ تم شک نہ کرو موت غو جھڑو فرشتو تھارے اپر مقرر ہے وہ ضرور تھاری جان کڈے غو جس راکہ تم آپ وی سویرے شام اس گل غو مشاہدو کریں بس اسے راتم نے وی اک تہاڑے ضرور مھاری بارگاہ ماں حاضر ہو جانٔوں ہے بلکہ تم تے یاہ سوچو! کہ فراُت وہے غو کے؟ سُنٔوں اے مجرموں! فرات تم نے اپنٔاں سر شرم نالٔ بنٔا سٹیا واویں غا تے تم چینک چینک غے کہتاویں غا جے ربا! ہُنٔ مھاریں اکھ اُگڑ گئیں ہیں، تے مھارا کن کھل گیا ہیں تے ہم ناں پکو یقین آ گیو ہے کہ پیغمبر جو کجھ کیہنہ تھا ویہہ سچ کیہنہ تھا، ہُنٔ توں ہم ناں اک واری فر دنیا ماں پہنچ دے ہم پکا نیک بنٔ غے آواں غا، ور اس ویلٔے یہ سوٹھا تے روڑیا اسے را دل غی تاہنگ ہی رہ جیں غا جھڑی کدے پوری نیہنہ ہوسیں۔

بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا

رہݨ آلو عذاب چکھو(٦) مھاری آیتاں ورتے بس ویہہ ہی لوک ایمان لیانویں کہ انھاں ناں جسویلے آیتاں

ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ

غے ذریعے نصیحت کی جئے ویہہ سجدہ ماں ٹھہ پُویں تے ویہہ اپݨاں رب غی صفتاں ناں اس غی تسبیح کریں اور ویہہ

لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ

تکبر نیہنہ کرتا ؛ انھاں غی بکھیں سوݨ غی جگہاں تیں کنی ریہنہ ،

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾

ویہہ اپݨاں رب غے اگے ڈرڈر غے تے امید ناں دعا کریں، تے مھاری دتی وی روزی بچوں خرچ کریں؛

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً

تے کوئے شخص نیہنہ جاݨو جے انھاں واسطے کسی کسی انکھاں غی ٹھنڈیار چھپا غے رکھی وی ہے یوہ بدلو ہے

بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ

انھاں کماں غو جہڑا ویہہ کریں تھا (٧) فر کیوں! وہ آدمی جہڑو مومن وہے وہ اس آدمی جسو ہو سکے

فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

جہڑو نافرمان وہے یہ کدے برابر نیہنہ ہوسکتا ؛ جہڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا

الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا

عمل کیّا انھاں واسطے تے بسݨ غا باغ ہیں ؛ یہ مہمانی ہے ان عملاں غا بدلاں ماں جہڑا ویہہ

يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ كُلَّمَا

کریں تھا؛ تے جنھاں لوکاں نے نافرمانی کی انھاں غا رہݨ غی جگہ دوزخ ہے، ویہہ جسویلے وی

أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ

اتوں نکلنوں چاہویں غا اسے ماں موڑ دتا جیں غا تے انھاں ناں کہیو جئے غو :

ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

اس اگ غا عذاب غو مزو چکھو جس ناں تم چُھوٹھ سمجھیں تھا (٨)

(٦) یعنی اللہ تعالیٰ غی قدرت ماں یاہ گل کجھ مشکل نیہنہ کہ وہ سارا انساناں ناں ہدایت ور لا چھوڑے! جیکدے وہ اسو کرنوں چاہوے تاں ضرور کر سکے۔ ور یاہ اس غی منشاء نیہنہ وہ کسے ناں زبردستی ہدایت ور نیہنہ لاتو، ور اس را اس غی یاہ گل ثابت ہوگئی جہڑی اس نے تُھروں ہی فرمائی تھی جے جہڑا انسان تے جن گمراہی غو رستو نوڑیں غا ہوں انھاں ناں جہنم ناں پَہر چھوڑوں غو، فِر انھاں ناں کہیو جے غو کہ ہُݨ سدا رہݨ آلا عذاب غو مزو چکھو جس را تم نے دنیا ماں مھاری بارگاہ ماں حاضر ہوݨوں بسار چھوڑیو تھو اسے را ہم نے وی تم اج بسار چھوڑیا ہیں ہُݨ ہم تھاری چینک پکار در کوئے توجہ نیہنہ کرساں۔

(٧) اللہ تعالیٰ جِنّھاں لوکاں ناں ایمان غی دولت نصیب کرے تے جِنّھاں ناں ایمان غی توفیق دے اساں خوش قسمتاں غی صفت ہو رہئی ہے۔ جے یہ اللہ غیں آیت سُݨ غے نافرماناں ہاروں اکڑتا نیہنہ بلکہ انھاں ناں جد اللہ غیں آیت سنا سنا غے نصیحت کی جئے یہ عاجزی تے گریہ زاری ناں اللہ غیں صفت کرتاں تے اس غی تسبیح کرتاں سجدہ ماں ٹھہ پُویں تے سُبْحَانَ رَبِّيَ الْاَعْلٰى وغیرہ تسبیح پڑھیں۔ تے جس ویلے رات اپݨی کالی چھپری تاݨ لئے اور لوک مٹھی نیند مست ہوجیں یا گنہگار نافرمانیاں غا رستا لوڑتا ویں اس ویلے ان خوش نصیباں غو یوہ حال وہے کہ انھاں غیں بکھیں بستراں ناں لگتیں ہی نیہنہ بلکہ یہ تہجد پڑھتا، تلاوت کرتا، توبہ استغفار کرتا تے دعا منگتا ویں یہ اپݨاں مالک غی رحمت تے اس غا فضل غا امید وار ریہنہ تے اس غا قہر اور عذاب تیں ڈرتا ریہنہ نہ اپݨی عبادت ور مان کر غے مست ویں تے نہ گناہاں ور نظر کر غے اس غی رحمت تیں مایوس ویں کیونجے مایوسی وی کفر ہے۔ یہ اللہ غا پیارا بندا اس غا دتا وا رزق بچوں اپݨاں مالک غی محبت ماں اس غا رستہ ماں خرچ کریں اللہ تعالیٰ فرماوے میں اساں نیک پیاراں بنداں واسطے کے کے نعمت تے اکھاں غو ٹھنڈیار چھپا غے رکھیو وو ہے وہ اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جاݨو! سبحان اللہ! رحمتِ عالم ﷺ نے اس غی تفسیر اس را فرمائی جے اللہ تعالیٰ فرماوے: میں اپݨاں بنداں واسطے ویہہ نعمت تیار کی وی ہیں جہڑیں کسے اکھ نے تکیں نیہنہ، کسے کن نے سُنیں نیہنہ، کسے انسان غا دل ماں کدے انھاں غو خیال وی نیہنہ آیو (بخاری شریف)

(٨) یعنی ایمان آلاں ناں یہ نعمت کیوں لبھیں! آخر خدا غا فرمانبردار بندا تے نافرمان برابر ہوجیں غا!؟ کدے نیہنہ ہوسکتا! ایمان آلا اللہ غا فرمانبردار بندا اس غا مہمان ہیں جہڑا نعمتاں پَہری جنت ماں ریہنہ غا جد کہ نافرمان مشرک، کافر خدا غا باغی سدا جہنم ماں ریہنہ غا جد کدے ہُسّڑ تے گُھمّ بلکہ پَھٹتی اگ تیں نسن غی کوشش کریں غا فر جہنم ماں پھیر دتا جیں غا اور کہیو جئے غو کہ نسیں کیوں ہیں! اس عذاب غو مزو چکھوناں جس ناں دنیا ماں چُھوٹھ سمجھیں تھا۔

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ

تے ہم انھاں ناں اس بڑا عذاب تیں پہلاں دنیا غا عذاب غو وی مزو

الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ

چکھانواں غا شاید ویہہ باز آ جیں (۹) تے اس تیں بڑو ظالم کوݨ وہے غو جس ناں اس غا

بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ

رب غی آیت یاد کروائی جیں فر وہ انھاں تیں منہ موڑ لئے ہم مجرماں ناں ضرور

مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا

سزا دیّاں غا ؛ تے ہم نے یقیناً موسیٰؑ ناں کتاب عطا فرمائی تھی لہٰذا

تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَائِهِ ۖ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى

اس غا لبھݨ ماں شک نہ کریو تے ہم نے اس ناں بنی اسرائل واسطے ہدایت

لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ

غو ذریعو بݨایو (۱۰) تے ہم نے انھاں ماں اسا پیشوا بݨایا جہڑا مھارا حکم ناݪ رہنمائی

بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾

کریں تھا جِر توڑی کہ ویہہ صبر کرتا رہیا ، تے مھاری آیتاں ور یقین کرتا رہیا (۱۱)

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا

بیشک تھارو رب ہی قیامت غے تہاڑے ان گلاں ماں فیصلو کرے غو جھاں ماں

كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ

یہ اختلاف کر رہیا ہیں (۱۲) کیوں ! انھاں ناں اس گل تیں ہدایت نیہنہ ہوئی کہ

أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي

ہم نے انھاں تیں پہلاں کتنی ہی قوم ہلاک کر چھوڑیں جھاں غا رہݨ غی جگہاں ماں

مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

یہ ٹر پھر رہیا ہیں یقیناً اس ماں بڑیں نشاݨیں ہیں فر کیوں ! یہ سݨتا نیہنہ ؛

(۹) یعنی آخرت غا جہنم آلا اس بڑا عذاب تیں پہلاں ہم نافرماناں ناں دنیا غاں نکاں نکاں عذاباں غو مزو چکھاواں ، تانجے ڈرغے توبہ کریں تے بڑا عذاب تیں بچ جیں ۔ حضرت ابی ابن کعبؓ تے دوجا بزرگ فرمانویں جے اس ماں خاص کر غے مکہ غا مشرکاں واسطے درڈ تے اگے آݨ آلا حالات غی پیشن گوئی تھی کہ جے تم باز نہ آیا تاں اس بڑا عذاب تیں پہلاں بیماری، کال جسیں سختیں آویں غیں جنگ غا میداناں ماں ایمان آلاں غے ہتھوں تم قتل ویں غا کھونسڑا کھائیں غا تانجے دیکھ لیں کہ مھارا دیوی دیوتا مھارے کجھ کم نیہنہ آتا فر باز آ جیں تے آخرت غا بڑا عذاب تیں بچ جیں (ابن کثیر وغیرہ)

ع

(۱۰) نبی پاک ﷺ ناں کیئں کیئں تسلیں دتیں جارہئ ہیں جے تھارا تیں پہلاں حضرت موسیٰؑ ناں وی اللہ غی طرفوں کتاب لبھی تھی انھاں ناں وی اس رستہ ماں اس را اوکھت پیش آئیں تھیں جس را اج تم ناں آویں لگیں ۔ تے تمناں یاہ کتاب اللہ غی طرفوں اسے را لبھی ہے جس را موسیٰؑ ناں تورات شریف لبھی تھی ۔ لہذا یہ کتنی وی مخالفت کریں تم اس ور یقین رکھو انھاں غی مخالفت ناݪ کجھ نیہنہ ہوتو تے جس را حضرت موسیٰؑ غی کتاب تورات بنی اسرائیل واسطے ہدایت غو ذریعو تھی یوہ قرآن وی اسے طرح ساری دنیا واسطے ہدایت غو ذریعو بݨے غو ﴿ لِقَائِهِ ﴾ غو لفظی مطلب ہے ''اس غا لبھݨ'' یا اس ناݪ ملاقات کرن ؛ ور اس غی تفسیر ماں کیئں قول ہیں اک تے یوہ ہی کہ تم اس قرآن غا عطا ہون ور شک نہ کرو دوجو یوہ کہ تم حضرت موسیٰؑ ناں تورات شریف عطا ہون ور شک نہ کرو تیجی تفسیر زیادہ مشہور ہے تے واہ حضرت ابن عباسؓ اور حضرت قتادہؓ در منسوب ہے جے ات حضرت غی حضرت موسیٰؑ ناݪ معراج آلی رات ماں ملاقات مراد ہے کہ معراج غی رات تھاری حضرت موسیٰؑ ناݪ جہڑی ملاقات ہوئی تھی اس ماں تم شک نہ کرو واہ بالکل یقینی ہے ۔

(۱۱) یعنی جس را حضرت موسیٰؑ غا امتی تورات ور عمل کرن آلا ہم نے دین غا پیشوا بݨایا تھا ویہہ لوکاں ناں ہدایت غی دعوت دیں تھا اسے را قرآن ور عمل کرن آلا اس امت غا نیکو کار وی دین غا پیشوا ویں غا بس شرط یاہ ہے کہ (۱) ویہہ اللہ غی آیتاں ور پکو یقین تے ایمان رکھݨ آلا ویں (۲) تے اللہ غی کتاباں غا حکماں ور ڈٹ غے ثابت قدمی تے صبر ناݪ عمل کرن آلا ویں ۔

(۱۲) یعنی مومن جنت ماں جیں غا جد کہ کافراں مشرکاں واسطے سدا رھݨ آلی جہنم غو فیصلو وہے غو ۔

(۱۳) اپر گل قیامت غا نمیڑا غی آ گئی تھی۔ ہُنڑ یاہ گل دسی جا رہئی ہے جے نیک بدغو یوہ نمیڑ وضرور وہے غو کیو نجے نافرماناں ناں تے اللہ نے دنیاماں وی سزا دتیں ہیں جھاں غا کھولاّ تے کھنڑار اپنٹی تن برتی آپے دیکھنڑ آلاّں ناں سنا غے یاہ دعوت دے رہیا ہیں کہ جد خدا دنیاماں وی نافرمانی ماں حدوں ٹپ جانڑ ورپغڑ کر سکے فرآخرت جھڑی کہ ہے ہی نمیڑا غی جگہ ات نافرماناں ناں سزا کیوں نیہنہ ملسیں ؟ تے دوجی گل یاہ سمجھائی کہ جھڑ ودوھری واری پیدا ہون ناں ناممکن خیال کرے وہ روڑا اناں سُکی سڑی وی زمین ورکیوں نیہنہ غور کرتو کہ اللہ اپنٹی رحمت غیں پھوئیں برھا غے اس مُوئی وی زمین ناں کس را زندی کر دیئے فراس واسطے انسان ناں دوھری واری پیدا کرن ماں کے اوکھت ہے!!

(۱۴) یعنی اتنی کجھ دلیل سنن تیں بعد وی جھڑا آخرت غا فیصلہ غی تے خدا غا عذاب غی ہاسی مخول ہی بناویں تے کیہنہ جے یوہ فیصلہ آلو تہاڑ وکدآ وے غو انھاں ناں کہد یو کہ تمناں کاہلی کرغے کے لبھے غو! کیونجے وہ تہاڑ وجد وی آیو کافراں ناں تے اس غو کجھ فائدو نیہنہ ہو سے کیونجے کافراس تہاڑے حالات تیں گھبرا غے ایمان تے ضرور قبول کریں غا ورویلو کھڑا غے ایمان لیانوں کجھ کم نیہنہ آ سیں، تے جد موت سرورآنڑ کھلی وہے غی تے قیامت غے تہاڑے جہنم غو فیصلو ہوجۓ غو فرکسے ناں ذری مہلت وی نیہنہ لبھسے۔

(۱۵) اللہ تعالیٰ سورت غا ختم ہونڑ ور اپنڑاں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے تم انھاں غیں بیہودہ گلاں درکوئے تہان نہ کرو! نہ انھاں غیں گلاں ور دلگیر تے دُکھیا ہووو بلکہ ہُنڑ تم اُس نمیڑا آلاّ تہاڑا غی اڈیک کرو جد عملاں ور نمیڑا ویں غا یہ وی اپنڑاں خیال غے مطابق تھارا بارہ ماں اس گل غا اڈیک واںڑ ہیں جے کدے تم زمانہ غی پھیر پرت ماں آجیں۔ یوہی مضمون سورت طور آیت ۳۰/۳۱ ماں وی بیان ہووو ہے۔

۴/مئی ۲۰۰۱ء بوقت ۱۲/بجے دن کوٹ بھلول جموں۔

تفسیر سورت احزاب

(۱) آیت/۲۰ ماں احزاب غو لفظ آیو ہے اسے ور سورت پاک غو ناں ''احزاب'' ہے یاہ سورت پاک وی مدنی ہے تے اس ماں ترے مشہور قصّاں غو ذکر ہے ویہہ مدینہ غی ہجرت تیں بعد چوتھے سال یا پنجمیں سال ہووا تھا اس گلوں کہیو جا سکے کہ یاہ سورت پاک وی ۴ھ یا ۵ھ ماں نازل ہوئی ہے۔ اس سورت پاک غا اکثر مضمون نبی پاک ﷺ غی اللہ غے نزدیک خاص خصوصیت تے حضرت غی تعظیم غا فرض اور کسے قسم غی تکلیف غا حرام ہو جانڑ غا بارہ ماں ہیں، اسے تعلق ناںڑ دوجا تے تیجا دورکوع ماں غزوہ احزاب یعنی جنگِ خندق غزوہ بنی قریظہ غو ذکر کرغے ان ایمان آلاّں غیں صفت بیان کیں ہیں جھاں نے اوکھت غی گھڑی ماں رحمتِ عالم ﷺ غا حکم ور جان، ماںڑ ہرکئیں غی قربانی پیش کی تھی ناںڑ ہی انھاں منافقاں غو وی ذکر آیو ہے جھڑا زبانی دعوا کرن ماں تے سارا تیں مُہرے ویں تھا ور مشکل غی اس گھڑی ماں بہانہ بنا بنا غے اللہ غا رستہ تیں کھسکیں تھا فر نبی پاک ﷺ غی بیویاں ناں دنیا غی لش پھش تیں دور رہنڑ تے پڑدہ غا خاص حکم دتا ہیں رکوع ۵ ماں منہ بولیا واتے چھو لی لیا وامنگ پوت غی طلاق دتی وی بیوی ناںڑ نکاح کرن غو مسئلو بیان فرمایو ہے۔ اگلا دورکوع ماں رحمتِ عالم ﷺ غی خاص شان تے حضرت غا گھر ماں آنڑ ور پڑدہ غا بارہ ماں خاص خاص ہدایت ہیں فر عام مسلمان کا لسریاں ناں حکم دتو گیو ہے جے ویہہ جد وی باہر نکلیں بڑی چادر ماں خوب پڑدو کرغے نکلیں تے آخر ماں محشر غا مدان غو ذری چھلکارو جسو کرا غے ایمان آلاّں ناں اس تہاڑا غی تیاری در متوجہ کیو گیو ہے۔

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ

کیوں ! یہ دیکھتا نیہنہ ! کہ ہم سُکی وی زمین ور پانٹی پہچا دیاں فر ہم اس ناںڑ

بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا

فصل پیدا کر دئیاں جھڑی انھاں غو ماںڑ چوکھر کھئے تے یہ آپ وی کھائیں فر کیوں !

يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِن كُنتُمْ

انھاں غیں اکھ نیہنہ اگڑتیں ؟ (۱۳) تے کیہنہ : جے یوہ فیصلو کد وہے غو ؟ جیکر تم

صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنفَعُ الَّذِينَ

سچا ہیں تم فرمادیو : فیصلہ آلے تہاڑے کافراں ناں ایمان لیانوں کجھ کم

كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ

نیہنہ آسیں ، تے نہ انھاں ناں مہلت دتی جۓ غی (۱۴) لہٰذا اے نبیؐ) تم انھاں غو

عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

خیال چھوڑ دیو تے اڈیکو ! یہ وی اڈیکیں لگا (۱۵)

سُورَةُ الْأَحْزَابِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ ثَلَاثٌ وَسَبْعُونَ آيَةً وَتِسْعُ رُكُوعَاتٍ

سورت احزاب مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں ترتّر آیت اور نوّں رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںڑ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ ۗ

(۱) اے نبی (ﷺ) اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہیو اور کافراں تے منافقاں غی گل نہ منیو

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ

بلاشبہ اللہ تعالیٰ خوب جانڑ آلو حکمت آلو ہے؛ تے تم اس وحی ہی غی پیروی کریو جھڑی تھارا در تھارا رب دروں

مِن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٢﴾

کی جا رہی ہے ؛ تم لوک جو کجھ وی کریں اللہ ناں اس غی پوری خبر ہے ؛

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ

تے تم اللہ تعالیٰ ورہی پُہر وسو کرو اللہ تعالیٰ کم بنانڑ واسطے سُدّ وہے (٢) اللہ تعالیٰ نے کسے آدمی واسطے

لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهٖ ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ

اس غا سینہ ماں دو دل نیہنہ رکھیا تے تھاریں انھاں بیویاں ناں

الّٰٓـِٔيْ تُظٰهِرُوْنَ مِنْهُنَّ اُمَّهٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَآءَكُمْ

جنھاں ناں تم ماں کہہ چھوڑیں تھاریں (سچیں مچیں) نیہنہ ماں بنایو؛ تے نہ اس نے تھاراں منگ پوتاں ناں

اَبْنَآءَكُمْ ۚ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ ۚ وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ

تھارا (سکّا) پوت بنایو ہے؛ یہ تے تھارا اپنّاں منہ غیں گل ہیں اور اللہ تعالیٰ تے سچی گل بیان فرماوے

وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ ﴿٤﴾ اُدْعُوْهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ هُوَ

تے وہ سِدّ و رستو دسّے (٣) تم منگ پوتاں ناں انھاں غا باپ غا ناں نالؔ بلّایا کرو؛

اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوْٓا اٰبَآءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ

اللہ تعالیٰ غے نزدیک یاہی انصاف غی گل ہے تے جیکدے تم انھاں غا باپ غو ناں جانّتا ہی نہ ویں تاں ویہہ تھارا

فِي الدِّيْنِ وَمَوَالِيْكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيْمَآ

دینی پَہائی تے دوست ہیں؛ تے پُہل پلیکھا ماں تھارا تیں جوکجھ ہو جئے اس ماں

اَخْطَاْتُمْ بِهٖ ۙ وَلٰكِنْ مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوْبُكُمْ ۚ وَكَانَ

تھارا ورکوئے گناہ نیہنہ؛ ورجھڑی گل تم دل غا ارادہ نالؔ کریں (اس ور گناہ ہے) تے اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿٥﴾ اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ

بڑو بخشن آنؔو چ مہربان ہے (٤) نبی (ﷺ) موموناں ور انھاں غی جان تیں وی زیادہ

اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ ۗ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ

حق رکھیں تے نبیؐ غیں بیویں انھاں غیں ماں ہیں (٥) تے رشتیدار اللہ غی

اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ

کتاب غے مطابق (دوجاں) موموناں مہاجراں تیں زیادہ اک دوجا غا

(٢) ان آیتاں غا شانِ نزول ماں دو قصہ بیان کیا جیں اک یوہ کہ جسو یلے حضرت ہجرت کرغے مدینہ تشریف لیایا - ات غا کجھ یہودی منافقت نالؔ مسلمان ہو گیا - نبی پاک ﷺ انھاں غی منافقت دیکھ غے وی اوجانی فرماجیں تھا، تے انھاں غی رعایت کریں تھا جے ہوسکے انھاں غے ذریعہ دوجاں ناں وی ایمان غی توفیق ہو جئے - ور یہ پُٹھ سپٹھا مشورہ دے دے غے اسلام ناں نقصان پہچانؔ غی کوشش کرتا رہنہ ویں تھا (قرطبی) اک دوجو واقعو یوہ وی بیان کیو جئے کہ مکہ غا کجھ مشرک سرداراں نے مدینے آ غے رحمتِ عالم ﷺ اگے اپنّاں پراناں کفری مطالبہ رکھیا تھا کہ تم مھاراں بتاں ناں مندا کہنا چھوڑ دیو بس مھاری تھاری صلاح ہو جئے غی تے روز روز غو یوہ چَہگڑ وچک جئے غو (ابن جریر روح المعانی) اللہ پاک نے ان ساراں غا بارہ ماں اپنّاں حبیب ﷺ ناں یہ حکم دے غے ساراں مسلماناں ناں سنا دتو کہ تم جس راواج توڑی اپنّاں مالک تیں ڈرتا رہیا ہیں اگے وی ڈرتا رُہو تے انھاں مشرکاں اور منافقاں غی گلاں، مطالباں تے منافقی مشوراں در کوئے تہان نہ کرو! بلکہ تم تے اپنّاں رب غی وحی ورہی عمل کرو! تے اُسّے غی ذات ور پَہر وسو رکھو کیوں جے وہ تھارا اک اک عمل ناں جانّے، وہ جھڑو وی حکم دیئے اس ماں تھارا واسطے حکمتاں غا سمندر چھپیا واویں تے جھڑو اس ور بساہ کرلیئے فر اس غا کم بنانؔ تے اس غی بیڑی بنّے لانؔ واسطے وہ ہی سُدّ وہو جئے! فر اس ناں ہور کسیں غی لوڑ نیہنہ رہتی۔

(٣) عرب غا رسم رواج ماں، کھنڈی وی دو خرابیاں غو خاتمو کیو جار ہیو ہے۔ عرب غا لوک اسلام غی لوء تیں پہلاں جہالت غا دور ماں اپنّی گھر آلی نالؔ لڑائی چَہگڑ و کرتاں غصہ نالؔ کہہ چھوڑیں ویں تھا، جے توں میرے واسطے میری ماں غے برابر ہے، فر ساری زندگی اس بیوی ناں ماں ہی سمجھ غے اپنّے اپر حرام سمجھیں تھا تے اس گل ناں ویہہ "ظہار" کیہنہ ویں تھا۔ قرآن نے اس غو تفصیلی حکم تے اگے سور مجادلہ ماں بیان فرمایو ور ات ابتدائی گل اتنی فرمائی جے اس را منہ نالؔ کہن سنگ کائے کسے غی ماں نیہنہ بن جاتی۔ اسے را اُت اک دوجی برائی یاہ تھی کہ اُت غا لوک کسے غا بچہ ناں چُھولی لے غے اپنّوں منگ پوت بنا لیں تھا فر اس ناں سچ مُچ غو اپنّوں ہی پوت سمجھ لیں تھا۔ اس غا باپ غی جگہ اپنّوں ناں لیں تھا تے وہ اپنّاں پوتاں ہاروں وراثت ماں حصہ دار سمجھیو جئے تھو قرآن انھاں دواں رسماں ناں اس تاکید تے تمہید نالؔ ذہناں تیں ملت کررہیو ہے کہ جس را کسے غی چھاتی ماں کدے دو دل نیہنہ ہو سکتا پَہانویں کوئے اسی بیہودہ گل غو دعوی کرے جس را مدینہ غا کجھ منافقاں تے مکہ غا مشرکاں غا بارہ ماں اسا دعوا کرن غی روایت وی آئیں ہیں کہ مھارا کونّے دو دل ہیں، ایکنؔ ماں ایمان تے ایکنؔ ماں کفر ہے تے ہم اک وقت ماں دو دلاں نالؔ سوچاں (مسند احمد، ابن کثیر) ور جد وی چھاتی چیر غے تکیو جئے غو دل اک ہی نکلے غو دو نیہنہ ہو سکتا، اسے را ماں واہی ہے جس غا شکم تیں کوئے پیدا وہے فر دوجی کس را ماں ہو سکے! کیوں انسان دو شکماں تیں پیدا ہو سکے! اسے را باپ وی وہ ہی ہے جس غا نطفہ تیں کوئے پیدا ہوو فر کسے غا منہ نالؔ کہنؔ تیں باپ کس را بن سکے! حدیث ماں ہے کہ نبی پاک ﷺ نے اک غلام ازاد کرغے اپنّاں بچہ بنا لیا تھا جنھاں ناں لوک زید ابن محمد (ﷺ) کہنؔ لگ گیا تھا ور اس آیت غا نازل ہونؔ تیں بعد ہر کوئے انھاں ناں زیدؓ بن حارث ہی کہہ وہے تھو (بخاری، مسلم) تے آپؐ نے اس خیال ور پابندی لاتاں فرمایو: جس نے جانؔ بجھ غے اپنّاں باپ تیں علاوہ کسے ہور دراپنّوں آپ منسوب کیّو اس نے کفر کیو۔ (بخاری شریف)

(٤) یعنی ہر ایکنؔ ناں اس غا باپ نالؔ منسوب کرغے بلاؤ تے جس غا باپ غو پتو ہی نہ وہے اس ناں اپنّوں دینی پَہرا تے اپنّوں دینی دوست سمجھو باقی اللہ غی طرفوں اس ور پَہڑتاں ہی وہے جد انسان چِتے غے کسے ناں دوجا باپ در منسوب کرے باقی اڑک پَہڑک یا پُہل پَہلیکھا ماں کسے غو ناں نکل جئے اس ور کوئے گناہ نیہنہ، بلکہ جانؔ بجھ غے کہنؔ آنؔو وی جد توبہ کرلیئے فر اللہ تعالیٰ تے اساں توبہ کرن آلاں واسطے غفور الرحیم ہے ہی۔

(٥) اللہ تعالیٰ نے اک پاسے اپنّاں حبیب ﷺ غو دل امت غی شفقت، رحمت خیر خواہی تے ہمدردی نالؔ پَہر دتو اس غا مقابلہ ماں موموناں غا بارہ ماں فرمایو جار ہیو ہے جے رحمتِ عالم ﷺ انھاں ور

انھاں غی جان تیں وی زیادہ حق رکھیں یعنی حضرت غی محبت مومن غا دل ماں دنیا جہان غی اک اک چیز تے اپنّاں ساراں رشتیداراں بلکہ اپنّاں نفس تیں وی زیادہ ہونی لوڑیئے تے حضرِت غو حکم اپنّی ہرا یکنّ تاہنگ تیں اپر ہونّوں چاہیئے! بلکہ اپنّاں مالّ اپنّی اولاد تے اپنّی جانِ ور جتنوں حق رحمتِ عالم ﷺ غو ہے اتنوں اپنّوں وی نیہنہ ہوسکتو اپنّی تاہنگ ور کوئے اپنّاں آپ ناں پہنچتی اگ ماں نیہنہ سٹ سکتو جدکہ چارے قضاء جیکدے رحمتِ عالم ﷺ ایسو حکم دیدیں فر پہنچتی اگ ماں چھالّ مارنی فرض ہو جیئے (موضح القرآن) تے حضرت غیں بیویں ساریں امت غی روحانی ماں ہیں انھاں غو احترام اپنّی ماں تیں بدھ ہونّوں چاہیئے، تے حضرت تیں بعد انھاں نالّ کسی امتی غو نکاح جائز نیہنہ۔

وَالْمُهٰجِرِيْنَ اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوْٓا اِلٰٓى اَوْلِيٰٓئِكُمْ مَّعْرُوْفًا ۭ

حقدار ہیں ور (یاہ ہور گل ہے) کہ تم اپنّاں دوستاں نالّ کوئے چنگو سلوک کرنوں چاہویں

كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ۝۶ وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ

یوہ حکم (اللہ تعالیٰ غی) کتاب ماں لکھیو وو ہے (۶) تے (یاد کرو) جسویلّے ہم نّے ساراں پیغمبراں

النَّبِيّٖنَ مِيْثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُّوْحٍ وَّاِبْرٰهِيْمَ وَمُوْسٰى

کونّوں تے (اے نبیؐ) تھارے کونّوں اور نوحؑ تے ابراہیمؑ تے موسیٰؑ

وَعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۠ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِّيْثَاقًا غَلِيْظًا ۝۷ لِّيَسْــَٔلَ

تے مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ کونّوں وعدو لیّو تھو تے ہم نّے انھاں کونّوں پکّو وعدو لیّو تھو تانجے اللہ تعالیٰ

الصّٰدِقِيْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ ۚ وَاَعَدَّ لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا

سچاں کونّوں انھاں غی سچائی غا بارہ ماں پچھے تے کافراں واسطے اس نے دردناک عذاب

اَلِيْمًا ۝۸ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ

تیار کیّو وو ہے (۷) اے ایمان آلّیو! تم اللہ تعالیٰ غو احسان یاد کرو جہڑو اس نے تھارا ور کیّو ہے جدکہ

جَاۗءَتْكُمْ جُنُوْدٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيْحًا وَّجُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ۭ

تھارا ور (حملہ واسطے) فوج غیں فوج آ گیئیں تھیں فر ہم نّے انھاں ور پھانڈونالّے اسی فوج چلائی جہڑی تمناں نیہنہ دسے تھی

وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرًا ۝۹ اِذْ جَاۗءُوْكُمْ مِّنْ

تے تم جو کجھ کریں تھا اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو تھو (۸) (یاد کرو) جد ویہہ تھارا ور (حملہ واسطے)

فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ

تھاری اپلی بکھی تے برلی بکھی تیں وی آ گیئیں تھیں تے جد اکھ تاڑے لگ گیئیں تھیں

وَبَلَغَتِ الْقُلُوْبُ الْحَـنَاجِرَ وَتَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ الظُّنُوْنَا ۝۱۰

تے کالّجا باہر آنّ ور ہو گیا تے تم اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں طرح طرح غا خیال کرن گل پیا تھا؛

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِيْدًا ۝۱۱

اُتے ایمان آلّاں غو امتحان ہوو و تے ویہہ مچ سختی نالّ چھنجوڑیا گیا (۹)

(۶) یوہ اک ہور ادب سکھایو جا رہیو ہے۔ نبی پاک ﷺ نے ہجرت تیں بعد مکہ تیں آنّ آلّاں مہاجراں تے انصاری موموناں غے بشکار پہائی بندی کروادتی تھی؛ اک اک مہاجر تے اک اک انصاری آپس ماں پہائی پہائی بنا دتا گیا تھا ویہہ اپنّاں آپ ناں ایکنّ دوجا غو وارث سمجھیں تھا ور بعد ماں جد مکہ تیں مہاجراں غا رشتیدار آ گیا اس ویلّے یوہ حکم نازل ہوو وجے ایکنّ دوجا غی وراثت غا حقدار خاندانی رشتیدار ویں غا جھاں غا حصّاں غی تفصیل سورت نساء ماں بیان ہوگئی ہے۔ ہُنّ ایمانی پہائی بندی ور کوئے کسے غی وراثت غو مالک نیہنہ ہوسیں! ہاں! جہڑ و آپے اپنّاں دوست نالّ چنگو سلوک کرنوں چاہوے فر اپنّی زندگی ماں ہی کجھ دے دواجیئے یا تیجہ حصّہ ماں وصیت کرجیئے تاں واہ بکھری گل ہے۔

(۷) متاں مفسراں غو یوہ ہی خیال ہے جے ات اسے عہد غو ذکر ہے جس غو اس تیں پہلاں سورت آلِ عمران آیت ۸۱ ماں ذکر ہوو و تھو کہ جد ''عالم ارواح'' ماں اللہ تعالیٰ نے عام انساناں کونّوں اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ الخ (سورت اعراف آیت ۱۷۲) غو عہد لیو تھو اُتّے اللہ نے پیغمبراں کونّوں اللہ غو سُنیو ٹھیک ٹھیک پہچانّ تے ایکنّ دوجا غی تصدیق نالّے مدد تے اپرالّو کرن غو یوہ وعدو لیّو تھو۔ یوہ وعدو تے اللہ نے ساراں ہی پیغمبراں کونّوں لیّو تھا ور ات ان بڑاں بڑاں پنج پیغمبراں غو ہی ناں لیّو گیّو ہے جھاں غی تبلیغ غو اثر مُچ لما عرصہ توڑی چلیو۔ اس تیں انھاں غی فضیلت غو پتو لگے۔ فر انھاں ماں وی ساراں تیں مُہرے مھارا حضرت رحمتِ عالم ﷺ غو ذکر کیو حالانکہ حضرت تے ساراں تیں چھیکڑ آیا ہیں۔ اس تیں حضرت غی جہڑی عظمت، فضیلت تے شان باندے آوے اُس غی تشریح کرن غی لوڑ نیہنہ! فر اس غو مقصد بیان کیو کہ تانجے پیغام پُج جانّ تیں بعد اس سچ غی تصدیق کرن آلّاں سچاں ناں اللہ انھاں غی سچائی معلوم کرغے سچائی غی سُہنّی جزا دیئے تے منکراں کافراں ناں اس گل غی سزا دیئے کہ جد تھارے کولّے میرا سچا پیغمبر سچائی لے غے آ گیا تھا فر تم نّے اس سچائی ور عمل کیوں نیہنہ کیو۔ یوہ مضمون سورت اعراف آیت ۶/ ماں وی آیو ہے۔

(۸) اتوں اگے دو رکوع توڑی غزوہ احزاب غو تے غزوہ بنی قریظہ غو ذکر ہے جسماں سخت اوکھا وقت ماں سچا موموناں غی ثابت قدمی تے اللہ اور اس غا نبی ﷺ غی محبت ماں جان مالّ غی قربانی غا مقابلہ ماں منافقاں غی بے وفائی تے جان بچان واسطے چُھوٹھا بہاناں تے پھند کرن غو ذکر ہے۔ نالّ ہی بنی قریظہ غا یہودیاں غی غدّاری تے فر انھاں ور نازل ہونّ آلّا خدائی عذاب غو بیان ہے اس را یہ دو رکوع اجکل غی زبان ماں غزوہ احزاب ور اک طرح غو خدائی ''تبصرہ'' ہے۔ ہوو و یوہ کہ مدینہ تیں جلاوطن کیا وا یہودیاں غا قبیلہ ''بنونظیر'' تے ''بنوقینقاع'' جہڑا بار بار غی غداریاں غی وجہ تیں نبی پاک ﷺ نے مدینہ پاک تیں کڈ دتا تھا تے ویہہ خیبر ماں جا غے بس گیا تھا۔ انھاں نے ۴ھ یا ۵ھ ماں مکہ غا مشرک ورغلا غے مدینہ پاک ور حملو کرن واسطے تیار کرلیا، اسے را انھاں نے غطفان، بنی فزارہ وغیرہ عرب غا دوجا قبیلہ وی مالّ دولت غی ہکّھی لا غے اپنّے نالّ جوڑ لیا، اس را سارا عرب غا کافر۔ کے یہودی، کے مشرک! ساراں نے رلّ غے بہت بڑا اسلحہ نالّ مدینہ پاک ور آخری حملو کرن غو فیصلو کرلیو۔ عربی ماں جتھا تے پارٹی ناں ''حِزب'' کہیو جیئے۔ اس جنگ ماں کیونجے سارا جتھا رلّ غے کڈ پیا تھا اس گلوں اس غو ناں ''غزوہ احزاب'' (جتھاں آلّی جنگ) پے گیو۔ اُواں مدینہ پاک

ماں جد رحمتِ عالم ﷺ ناں کافراں غی تیاری غو پتو لگو حضرت نے صحابہ کرام ناں مشورہ فرمایو: حضرت سلمان فارسیؓ جھڑا مسیں مسیں ایکن یہودی غی ''جبری غلامی'' تیں ازاد ہووا تھا تے خاصی پکیری عمر غا اور ایران غا رہنڑ آلا تھا انھاں نے عرض کی جے مھارا ملک ماں جد اس راغو حملو ہوجئے وہے اس ویلے ہم بستی غی چمکھی ڈُونگی کھات کھنڑ غے دشمن ناں ڈکاں واں؛ بس انھاں غی صلاح ورہی جس پاسے تیں دشمن غا حملہ غو خطرو تھو اس پاسے ڈُونگی کھات کڈنڑ غو فیصلو ہو گیو۔ اسے وجہ تیں اس جنگ غو دوجو ناں ''غزوہ خندق'' وی ہے۔ یاہ ساڈا ترے میل لمی تے کوئے پنج گز ڈُونگی کھات تھی (قرطبی، مظہری) چوڑی وی اتنی کہ کوئے انسان یا کھوڑو چھال مار غے پار نہ کر سکے۔ یاہ مُچ اوکھی گھڑی تھی صحابہ کرام نرتے پیٹں اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی محبت ماں پتھر ہاروں باٹی یاہ رگڑو زمین کُھٹنا جار ہیا تھا تے ناں ناں یوہ رجز (ذکر) وی کرتا جیں تھا، نحن الذین بایعو محمدا علی الجھاد مابقینا ابدا'' ہم نے محمدؐ غا ہتھ ور بیعت کی وی ہے جے جچر جیاں غا اللہ غا رستہ ماں جہاد کراں غا رحمت عالم ﷺ پھکھیں پیٹیں کُھٹنا تے اپناں سنگیاں ناں مبارک زبان ناں باری دیتا جیں تھا۔ اللھم لاعیش الاالعیش الآخرة فاغفر الانصار والمھاجرة ''خدایا عیش آلی زندگی تے آخرت غی زندگی ہے، جس واسطے توں انصار تے مہاجرین غی بخشش فرمادے'' چھ تہاڑاں ماں یاہ کھات تیار ہوئی اُواں کافراں غی دس ہزار تے کجھ روایتاں غے مطابق باراں ہزار فوج وی آ پہنچی، ویہہ کھٹئی غا اس انتظام ناں تک غے ٹاٹرے گیا انھاں ناں مجبور ہو غے کھٹئی غے اِس پاسے مورچا لانا پے گیا مسلماناں نے وی کھٹئی غے دوجے پاسے مورچا سمھال لیا تے تیراں ناں جنگ چھڑ پئی کافر کھٹئی ٹپ تے سکیں نیہنہ تھا اس گلوں ویہہ کھیر و مار غے بیس گیا، ات یوہ ہی قصو پیش آیو کہ مدینہ پاک غے نال یہودیاں غا اک ہور قبیلہ بنی قریظہ غی بستی تھی اس ناں نبی پاک ﷺ غی صلاح تے معاہدو تھو کہ جد کدے مدینہ ور حملو ہووو ہم سارا رل غے دشمن غو مقابلو کراں غا، یہ یہودی اپناں معاہدہ ور قائم تھا ور بنو نضیر یہودی قبیلہ غا سردار حُی ابن اخطب نے ورغلا غے یہ وی اپنی فوجاں ناں جوڑ لیا۔ ہُنڑ مسلمان ہر پاسے تیں کھیر اماں آ گیا تھا، کھر غا دشمن وی اُٹھ پیا تھا، مسلماناں غی فوج کل ترے ہزار تھی جسماں ویہہ غدار منافق وی تھا جھڑا بہانہ کر کر غے مدان تیں نستا جار ہیا تھا بلکہ کجھ تے کھل مکھلا اعلان کر کر غے لوکاں ناں واپس موڑ رہیا تھا کافراں غا حملہ وی سخت تیں سخت ہوتا جار ہیا تھا اک واری تے انھاں نے خطرناک حملو کر غے کھٹئی ٹپنڑ غو فیصلو ہی کر لیو تھو، جس غو صحابہء کرام نے ڈٹ غے مقابلو کیو وراس ماں اتنی مصروفیت ہو گئی کہ نماز پڑہنڑ غی وی بہل نیہنہ لگی تے پہلی واری رحمتِ عالم ﷺ غی سنگیاں سنے چار نماز قضاء ہو گئیں، چھیکڑ اللہ غی مدد آئی۔ مسلماناں بچوں حضرت نُعیم بن مسعود الاشجعیؓ جھڑا نواں نواں مسلمان ہُو وا تھا انھاں نے اپنی خاص تدبیر ناں اس متحدہ محاذ تے مدینہ غا یہودی قبیلہ بنو قریظہ ماں بکھیڑ و کروا چھوڑیو، کافراں غا محاصرہ ناں بہہ پنجی تہاڑا ہو گیا تھا، جنگ غو سامان مُکتو جار ہیو تھو، ویہہ اتناں لما محاصرہ تیں اکّ وی گیا تھا اللہ نے انھاں ور اچنڑ چیت اک رات اسو طوفانی پھانڈو پھیریو جس ناں انھاں غا تنبو اُڈ گیا، گھوڑا رسہ توڑ غے نس پیا، چُلّاں ور چڑیا وا پتیلا ریت ناں بہرے گیا، اُوّاں اللہ نے فرشتاں غی غیبی فوج پہج غے انھاں غاں دلاں ماں رُعب گھل چھوڑیو، تے کافراں نے تقریباً اک مہینہ غا محاصرہ تیں بعد جان بچا غے نسنڑ ماں ہی خیر سمجھی آیتِ پاک ماں اللہ غی یا ہی نعمت یاد کروائی جا رہئی ہے۔ کہ جد اپروں بنوں ہر پاسے تیں کافراں غیں فوج آ گئیں تھیں فر اللہ نے کس را غیبی مدد ناں تمناں فتح نصیب فرمائی اسے موقع ور رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو تھو جے ہُنڑ ہم ہی انھاں ور حملو کراں غا اگے یہ کدے حملو کر غے نیہنہ آسیں (بخاری)

(۹) یوہ اُس سخت پریشانی غو نقشو ہے جھڑی غزوہ خندق غے وقت پیش آئی تھی تے جس ماں ایمان آلاں غی تغڑی ازمائش کی گئی تھی تاں جے مخلص مومن تے منافق کنی کنی ہو جیں اک پاسے تیں قریش غیں فوج تے دوجے پاسے تیں بنو غطفان وغیرہ قبیلاں غی فوج فر مدینہ غے اندروں بنو قریظہ غی فوج آ گئیں اور مسلمان چمکھی تیں کھیر اماں آ گیا، اکھ تاڑے لگ گئیں دل پُھٹ غے باہر آنڑ لگا، تے لوک اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں پُٹھا سِدا خیال کرن لگ گیا جے خورے مھاری مدد وہے غی کہ نیہنہ ہوسیں؟ اس را سخت جھنجوڑاں ناں ایمان آلاں غو امتحان ہووو، تے کچا پکا نکھڑ گیا۔

وَاِذْ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ

تے جسویلے منافق لوک اور ویہہ لوک جنھاں غا دلاں ماں روگ ہے کہہ رہیا تھا

مَّا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اِلَّا غُرُوْرًا ﴿۱۲﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَّآئِفَةٌ

جے مھاراناں اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ نے بس تہو کھا ہی غا وعدا کیا تھا؛ تے جسویلے انھاں بچوں اک جماعت

مِّنْهُمْ يٰٓاَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوْا وَيَسْتَاْذِنُ

کہہ رہئی تھی جے اے یثرب آلیو! تھارا واسطے ات کھلنڑ غو کوئے موقعو نیہنہ لہٰذا تم واپس مڑ جاؤ تے کجھ لوک انھاں

فَرِيْقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُوْلُوْنَ اِنَّ بُيُوْتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا

بچوں نبی (ﷺ) کولوں اجازت منگیں تھا جے مھارا گہر لگا پیا وا ہیں ؛ حالانکہ

هِيَ بِعَوْرَةٍ اِنْ يُّرِيْدُوْنَ اِلَّا فِرَارًا ﴿۱۳﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ

ویہہ لگا نیہنہ تھا ویہہ تے بس نسوں ہی چاہویں تھا (۱۰) تے جیکدے مدینہ غی چفیری تیں

عَلَيْهِمْ مِّنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا

فوج انھاں ور آ جاتیں فر ویہہ انھاں ناں فتنہ واسطے کہتیں تاں یہ ضرور اس ور آ جاتا؛ تے اس ماں

تَلَبَّثُوْا بِهَآ اِلَّا يَسِيْرًا ﴿۱۴﴾ وَلَقَدْ كَانُوْا عَاهَدُوا اللّٰهَ

گہٹ ہی چر لاتا (۱۱) حالانکہ اس تیں پہلاں انھاں نے اللہ تعالیٰ ناں وعدو

مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّوْنَ الْاَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ

کیو تھو جے ویہہ کنڈ نیہنہ پھیرسیں تے اللہ تعالیٰ ناں کیّا وا وعدہ غی ضرور

مَسْئُوْلًا ﴿۱۵﴾ قُلْ لَّنْ يَّنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِّنَ الْمَوْتِ

پچھ وہے غی (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کہ جے تم موت یا قتل تیں نسیں تاں تمناں نسوں کجھ

اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَّا تُمَتَّعُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿۱۶﴾ قُلْ مَنْ

وی کم نیہنہ آسیں تے اس ویلے تم بہت گہٹ ہی زندگی غو فائدو چک سکیں غا؛ تم فرمادیو: تمناں

ذَا الَّذِيْ يَعْصِمُكُمْ مِّنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُوْٓءًا اَوْ

اللہ تیں کونڑ بچا سکے! جیکدے وہ تمناں کائے تکلیف دینی چاہوے یا

أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۚ وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ

وہ تھارا ورمہربانی کرنی چاہوے (تاں کونڑ اس ناں ہٹا سکے) تے اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں انھاں ناں اپنڑاں واسطے

وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ

نہ کوئے حمایتی لبھے غو تے نہ کوئے مددگار (۱۲) اللہ تھارا بچوں ان لوکاں ناں وی جانڑے جھڑا (لوکاں ناں جہاد تیں) ٹھاکیں

وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ

تے اپنڑاں پہائیاں ناں کیہنہ: مھارے کولے آجاؤ! تے ویہہ جنگ ماں کہٹ ہی

إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ

شریک ویں؛ یہ تھارا بارہ ماں بڑی بخیلی کریں تے جسویلے کوئے ڈرپیش آجئے فرتم انھاں ناں تکیں غا

يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ

جے یہ تھارا دراس را دیکھیں کہ انھاں غی اکھاں ماں گہرائی چڑھتی وہے جس را کہ کسے ورموت غی

مِنَ الْمَوْتِ ۖ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ

غشی آتی وہے تے جد خطرو چلیو جئے فر یہ مالڑ غا لالچی بنڑ غے تھارا ور ترکھیں

حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ۚ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ

زبان چلانویں یہ لوک (اصل ماں) ایمان لیایا ہی نیہنہ؛ اس گلوں اللہ نے انھاں غا عمل برباد

اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ

کرچھوڑیا ہیں تے یاہ گل اللہ تعالیٰ واسطے سوکھی ہی ہے (۱۳) ویہہ یوہ سمجھ رہیا ہیں

الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا ۖ وَإِن يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا

جےفوج اجوں گئیں ہی نیہنہ؛ تے جیکدے (حملو کرنڑ آلی) فوج فرآجیں تاں تے یہ یاہی تانہگ کریں غا

لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ

جے باہر جانغے کدے گرائیں لوکاں ماں ریہنہ (تے) اتوں تھاریں خبر

أَنبَائِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا فِيكُم مَّا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾ ع

پچھتا ریہنہ، تے جے ویہہ تھارے بشکار موجود ریہنہ غا تانویں گہٹ ہی چنگ کریں غا (۱۴)

(۱۰) اس غزوہ ماں ساراں تیں بدھ تُھوکھوتَن غاں چٹّاں تے دل غاں کالّاں منافقاں نے دتو تھو جھاں بچوں کجھ بدقسمت تے دشمن غیں فوج آتاں ہی لوکاں غا دل توڑن واسطے کھل مکھلا اعلان کرتا پھریں تھا جے اتنی فوج غو مقابلو مھارا وس غی گل نیہنہ نہ ہم سارا عرب غی دشمنی جھل سکاں لہذا چلو اپنڑاں گہراں ماں واپس چلّیا چلّو کیونجے مھارے نالڑ اللہ تے اس غا نبی ﷺ غا جتناں وی وعدا تھا کہ تھاری ضرور مدد وہے غی تے تم غالب آویں غا ویہہ سارا تُھو کھا فریب تھا انھاں ماں سچائی کجھ وی نیہنہ تھی ورنہ ہُنڑ مدد نازل کیوں نیہنہ ہوتی! نبی پاکؐ نے کھئی کھڈتا ایکنڑ پتھر بچوں اگ غا پھُلوں اُڈتا تک غے فرمایو تھو جے اس ماں مناں ایران تے یمن غا محل دسیں لگا یہ سارا علاقہ میری امت فتح کرلئے غی، منافقاں غو یوہ ٹولو اس گل غی ہاسی اڈاوے تھو کہ دیکھو جی! گل تے ایران اور یمن ناں فتح کرنڑ غیں ویں تھیں جد کہ ہُنڑ حال یوہ ہے کہ ہم دشمناں غی وجہ تیں کِدے پیشاب پھرن وی نیہنہ جا سکتا، منافقاں غو اک دو جوٹولو عذر بہانا تے پھند کر کر غے اجازت منگ رہیو تھو۔ نبی پاکؐ نے مسلماناں غا بالڑ بچہ ایکنڑ قلعہ ماں محفوظ کیا وا تھا ور جد بنو قریظہ غی بغاوت کرن غیں خبر آنڑ لگیں تے یہ منافق کہنڑ لگ گیا جے مھارا گہر لُگا ہیں ہم نا اجازت دیدیو حالانکہ انھاں ڈروکلّاں غا گہر لُگا نیہنہ تھا بلکہ بہانا کر غے صرف جانڑ بچاویں تھا۔

(۱۱) یعنی جیکدے مدینہ غے آسیں پاسیں تیں دشمن مدینہ غے اندر بڑھ جاتا فر اعلان کرتا جے ایمان چھوڑ غے کافر ہو جاؤ تے مھارے نالڑ ہو غے مسلماناں نالڑ جنگ کرو! تاں انھاں منافقاں ناں ذری چرنہ لگتو فٹ اس فتنہ ماں کُد پیتا کیونجے انھاں غاں دلاں ماں تے ایمان ہے ہی نیہنہ۔

(۱۲) منافقاں ناں ویہہ وعدا یاد کروایا جا رہیا ہیں جھڑا انھاں نے جنگ اُحد تیں بعد کیا تھا کہ ہُنڑ جد وی جنگ ہوئی ہم ڈٹ غے جنگ کراں غا ور اج کنڈ پھیر غے نستا جا رہیا ہیں خیر! نس لیو! تمناں یوہ نسوں کجھ کم نیہنہ آسے۔ تے جد اللہ غی طرفوں مقرر کیو وو موت غو ویلو آجئے غو فر تمناں کائے چیز موت تیں نیہنہ بچا سکسیں! فر نسن غو کے فائدو!! تے جد اللہ غی طرفوں تھارے ور کائے آفت نازل وہے غی اس ویلے تمناں خدا غا قہر تیں کوئے بچا نیہنہ سکسیں۔

(۱۳) منافق صرف آپے ہی جہاد تیں نیہنہ نسیں تھا بلکہ جہاد ماں اڑا لا لا غے دوجاں لوکاں ناں وی ڈکیں ویں تھا، اپنڑاں دوستاں رشتیداراں ناں جھڑا جہاد ماں جانو چاہویں تھا انھاں ناں کیہنہ ویں تھا کہ ''ایرا آ ؤ! مھارا کولے بیسو جہاد کر غے کے لبھے غو'' اور آپ تے کدے کدائیں لوکاں ناں دسن واسطے ہی مدان ماں کھلاں ہو جیں ویں تھا ورنہ دل نالڑ کدے جہاد ماں شرکت نیہنہ کریں تھا۔ اللہ تعالیٰ فرماوے یہ ہر معاملہ ماں تھارے نالڑ بخیلی کریں، نہ جہاد ماں مالڑ خرچ کریں نہ کم ماں حصو لیں، نہ جہاد کریں بلکہ اسا ڈروکل ہیں کہ جد کدے کائے ڈرخوف غی گل آجے اس ویلے انھاں غی حالت دیکھن غی وہے رحمتِ عالم ﷺ در اس را اکھ پرت پرت غے تکیں جس را کہ انھاں ور موت غی بیہوشی آئی وی ہے ور جد خوف ڈر غو ماحول ختم ہو جئے! اور جنگ ماں مالِ غنیمت ہتھ آجئے فر انھاں غی بہادری تکو! تیز چھری ہاروں انھاں غی جیبھ مسلماناں ور چلے کہ ہم وی جنگ ماں تھارے نالڑ تھا ہم نا مالِ غنیمت کیوں نیہنہ دیتا؟ اللہ تعالیٰ فرماوے: یہ ہم ناں بسریا وا نیہنہ سارا میری نظراں ماں ہیں ویلو آنڑ دیو پورو پورو لیکھو ہو جئے غو اصل ماں ایمان تے یہ لیایا ہی نیہنہ، اس گلوں جھڑا دکھاوا واسطے کجھ اک عمل کروی لیں یہ سارا برباد ہو جیں غا تے اُنھاں ور ثواب کجھ نیہنہ لبھسیں۔

(۱۴) یعنی یہ منافق چھڑا منافق ہی نیہنہ بلکہ مُچ پیڑا ڈروکل وی ہیں کافراں غی ساریں فوج ناکام ہو غے واپس مُڑ گئیں ور انھاں ڈروکلّاں ناں یقین نیہنہ آتو یہ ڈر غا مار یا کیہنہ: نیہنہ اجیں اِتے ہی کِدے اگے پچھے ویں غیں، تے چارے قضاء من لیو جے کدے ویہہ فوج مُڑ ہی آویں فر تے انھاں غی یاہ تانہگ وہے غی کہ ہم اِس شہر ماں ہی نہ رانہہ، بلکہ کدے دور پار کسے گراں ماں چھپ غے اتوں ہی لنگتاں پلنگتاں لوکاں کولوں جنگ غا حالات پچھتا رانہہ۔ فائدو: اس پورا رکوع ور اک چھواتی جئی نظر فرمار لیو! تے منافقاں غا بارہ ماں اللہ تعالیٰ نے جو کجھ فرمایو ہے اس ناں پڑھ لیو!

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَنْ

(اے مسلمانوں) تھاراواسطے تے اللہ غا رسول ماں ہی بہترین نمونوں ہے یعنی ہر اس شخص واسطے جہڑو

كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَمَّا

اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑا غی امید رکھے تے اللہ ناں خوب یاد کرے (۱۵) تے جسویلے

رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَٰذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ

ایمان آلاں نے ویہہ فوج دیکھیں ویہہ بول پیا جے یوہ تے وہ ہی (وقت) ہے جس غو اللہ تے اس غا

وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا

رسولؐ نے وعدو کیّو تھو اور اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ نے سچ فرمایو تھو تے اس ناں انھاں غا ایمان

إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا

نالے اطاعت ماں ہور ہی باھدو ہوگیو؛ ایمان آلاں ماں کجھ مڑد اسا ہیں جنھاں نے

مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُم

اللہ تعالیٰ ناں کیّو وو وعدو سچو کر دسیو ہے، فر کجھاں نے اپنوں کم پورو کر دتو ہے تے کجھ ویہہ ہیں

مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِّيَجْزِيَ اللَّهُ

جہڑا اڈیکیں لگا تے انھاں نے کجھ گہاٹو باھدو نیہنہ کیّو (۱۶) تانجے اللہ تعالیٰ سچاں ناں

الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن

انھاں غی سچائی غو بدلو دئے تے جے چاہوے تاں منافقاں ناں عذاب

شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٤﴾

یا انھاں ناں توبہ غی توفیق عطا فرماوے بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مہربان ہے (۱۷)

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ

تے کافر اللہ نے غصہ ماں ہی پہر یاوا موڑ چھوڑیا تے انھاں نے کجھ نیہنہ کھٹیو

وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

تے اللہ تعالیٰ ایمان آلاں دروں جنگ واسطے کافی ہوگیو اور اللہ تعالیٰ بڑی طاقت آلو ہے غالب ہے؛

تمناں صاف دسے غو کہ ڈروکل پونوں دسنوں، اللہ تعالیٰ غا رستہ تیں بچن غا بہاناں لوڑناں جہاد ماں شک شبہ تے ٹھسہ گہل غے لوکاں ناں جہاد تیں دور کرنوں یہ صرف منافقاں غا کم ہیں، قرآن نے یہ کم مدینہ غاں منافقاں غا بیان کیا ہیں، ورذری ڈنگی نظر ناں تکوہاں! منافقاں غیں ان صفتاں بچوں واہ کہڑی صفت ہے جہڑی اج بے دین ناں غا مسلماناں ماں نیہنہ۔ دُشمن مسلماناں غی ہور کسے گل تیں نیہنہ ڈرتا انھاں ناں ڈر صرف اسے جزبہ تیں لگے؛ اسے گلوں انھاں نے مسلماناں ماں جتناں وی باطل فرقاء کھلاؔ کیا ان فرقاں غو اصل کم اسے جزبہ تیں ایمان آلاں ناں دور کرنوں تھو، مثلاً قادیانی لعنتی نبی بنایو تے اس نے چھوٹھی نبوت غو اس را اعلان کیّو جے ''میری نبوت غا دو فرض ہیں (۱) جہاد ہُنؔ قیامت توڑی ختم ہوگیو ہے (۲) برطانوی حکومت غی فرمانبرداری فرض ہے'' یا ہی گل نیچریاں نے کہئی تے یا ہی چکڑالویاں نے! اتنوں ہی نیہنہ بلکہ باطل طاقتاں نے محنت کر غے مھارے اندر اسا منافق پیدا کر لیا ہیں جہڑا قوم، ملک تے زبان وغیرہ غا ناں ور حرام موت مرن ناں جہاد کیہنہ تے اللہ غا رستہ غی اس سچّی عبادت غا نعوذ باللہ کجھ ہور ہی ناں تہریں! ہُنؔ تم ہی دسو مدینہ غاں منافقاں ماں تے انھاں منافقاں ماں کے فرق ہے؟ کیوں! رحمت عالم ﷺ نے پہکھیں پیٹیں اک مہینہ توڑی کافراں غا محاصرہ غو مقابلو کر غے امت ناں یو ہی سبق دسیو تھو؟

(۱۵) یعنی جہڑا خوش نصیب اپناں مالک ناں ملن غی تاہنگ رکھیں، آخرت غا تہاڑاناں تے اس غا حساب کتاب ناں منیں تے اللہ تعالیٰ غو خوب کس غے ذکر کریں انھاں واسطے تے رحمتِ عالم ﷺ ہی بہترین نموناں ہیں۔ حضرت ناں تکو! حالانکہ ساراں تیں زیادہ سختیں مصیبت تے اللہ غا رستہ ماں پریشانیں حضرت ناں آئیں ور کس ثابت قدمی ناں اک مہیناں توڑی پہاڑ بن غے دشمن غے اگے کھلاؔ رہیا ہیں!۔

(۱۶) اک پاسے ویہہ منافق تھا جنھاں نے جنگ غیں سختیں دیکھتاں ہی کہہ دتو کہ اللہ غا تے اس غا حبیبؐ غا سارا وعدا نعوذ باللہ چھوٹھا تھا۔ دوجے پاسے یہ سچاں سُچاں موموناں غیں صفت تکو! کہ کافراں غیں فوج تکتاں ہی انھاں غا منہ تیں اڑک ہی نکل گیو کہ یہ ہی ویہہ حالات ہیں جنھاں غی اللہ نے ہم ناں پہلاں ہی خبر دتی تھی تے اسا وقت واسطے ہی اللہ تے اس غا حبیب ﷺ نے فتح اور کامیابی غا وعدا کیا تھا یہ سارا وعدا سچا ہیں تے ہم ناں ضرور فتح نصیب وہے غی۔ فر ان اوکھتاں ماں انھاں غو ایمان مکتو نیہنہ بلکہ ہور ہور بدھتو جئے تے ہور ہور فرمانبرداری غا جزبہ پیدا ہوتا جیں۔ انھاں مومناں ماں ہی کجھ ویہہ ''شیر دل مڑد'' ہیں جہڑا اپنی قربانی دے غے اپنی جانؔ مالؔ سب کجھ اللہ غا رستہ ماں قربان کر غے تے اللہ ناں عشق محبت اور وفاداری غو اپنوں وعدو پورو کر غے اپنی منزل ور پُج گیا ہیں۔ تے کجھ اپنی باری ناں چھڑک رہیا ہیں، ویہہ سجداں ماں ہُڈک ہُڈک غے دعا منگیں جے ربا! وہ تہاڑو کد آوے غو جد تیرا رستہ ماں مھارا ٹوٹا ٹوٹا کیا جیں غا۔

(۱۷) یعنی یہ ازمائش اسے گلوں آویں تانجے ازمائش ماں ثابت قدم رہنؔ آلاں سچاں موموناں ناں اپنی سچائی غو تے سچا ایمان غو بدلو لبھے اور منافق اپنی منافقت ناں باندے آجیں فر یا تے خدا انھاں ور اپنوں قہر نازل فرماوے یا ویہہ توبہ کر غے مومن ہوجیں تے وہ انھاں غی توبہ قبول فرمالئے کیونجے وہ ہے ہی غفور رحیم۔

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ

تے اہلِ کتاب بچوں جھاں نے انھاں غی مدد کی تھی اللہ تعالیٰ نے ویہہ وی انھاں غا گھراں

صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا

تے انھاں غا قلعا تیں کڈ چھوڑیا تے انھاں غا دلاں ماں اسو رعب کہل چھوڑیو کہ کجھاں ناں تم

تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿۲۶﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ

قتل کر رہیا تھا تے کجھاں ناں قیدی بنا رہیا تھا؛ تے اللہ تعالیٰ نے تم انھاں غی زیناں غا

وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَئُوهَا وَكَانَ اللَّهُ

تے انھاں غا گھراں غا تے انھاں غا مالاں غا تے اس زمین غا وارث بنا چھوڑیا جس ور تم نے قدم وی نیہنہ رکھیو

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿۲۷﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ

تے اللہ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے (۱۸) اے نبی ﷺ تم اپنی بیویاں ناں فرما دیو:

إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ

کہ جے تم دنیا غی زندگی تے اس غی زینت لوڑیں تاں آؤ

أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿۲۸﴾ وَإِنْ كُنْتُنَّ

ہوں تمناں کجھ دے دوا غے سہنی طرح رخصت کر دیوں؛ تے جے تم اللہ تعالیٰ

تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ

تے اس غا رسولؐ اور آخرت غا گھر غیں طلب گار ہیں تاں سنوں! تھارا بچوں نیکو کاری کرن آلیاں

لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿۲۹﴾ يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ

واسطے یقیناً اللہ نے بہت بڑو اجر تیار کیّو وو ہے (۱۹) اے نبیؐ غی بیویو!

مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ

تھارا بچوں جہڑی کھلی بے حیائی غو کم کرے غی اس ناں دوہرو دوہرو عذاب

ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿۳۰﴾

وہے غو تے یاہ گل اللہ تعالیٰ واسطے سوکھی ہی ہے (۲۰)

(۱۸) یعنی کافراں غیں ویہہ فوج جہڑیں چمکھی تیں مدینہ پاک ور حملو کرنے آ گئیں تھیں خدا نے اپناں فضل ناں ویہہ اسے راغصہ ماں پہریں ویں بے مراد کر غے واپس کر چھوڑیں فر مدیبہ غا رہن آلا بنی قریظہ غاں جن یہودیاں نے مسلماناں ناں غداری کر غے انھاں غی مدد کی تھی اللہ نے انھاں غا دلاں ماں مسلماناں غو اسو رعب کہلیو کہ انھاں ناں آپے اپناں مظبوط قلعاں تیں باہر آنوں پے گیو فر وہ کتنوں سُہنوں وقت تھو جد کسے کسے ناں تے مسلمان قتل کر رہیا تھا تے کسے ناں قید کر رہیا تھا چھیکڑ اللہ نے انھاں غاں گھراں غا تے مالاں جائداد غا وارث ایمان آلا بنا دتا تے انھاں زیناں غا وی جھاں وراجوں پیروی نیہنہ رکھیو اس ماں قیامت توڑی فتح ہون آلیں ساریں زمین آ گئیں، یوہ سب کجھ اللہ غی قدرت ناں ہو رہیو تھو ورنہ مسلماناں کونے ایمان تیں بجن ہور اتنی بڑی گھڑی طاقت تھی۔ غزوہ بنی قریظہ: جس را کہ پہلاں گذر یو ہے بنی قریظہ یہودیاں غو یوہ مدینہ ماں آخری قبیلو تھو تے انھاں ناں مسلماناں غو معاہدو تھو ور جنگِ خندق غا موقعہ ور یہ دوجاں کافراں غا سکھالا ماں آ گیا تے انھاں نے اوکھت غی اس گھڑی ماں اپنوں معاہدو توڑ غے مسلماناں ناں غدّاری کی، جنگ خندق تیں بہلا ہو غے رحمتِ عالم ﷺ مسیں نہایا ہی تھا کہ حضرت جبرائیلؑ آ گیا اور فرمایو تم نے ہتھیار لاہ چھوڑیا ہیں! حالانکہ ہم فرشتاں نے اجوں نیہنہ لاہیا؛ چلو بنی قریظہ غو کم مکانو ہے، حضرت نے صحابہء کرام ماں اعلان فرمایو جے فٹو فٹ بنی قریظہ غی بستی ماں پجن آلی گل کرو اُنھاں غی بستی مدینہ تیں ذری دراڈے تھی۔ یہ اسلامی فوج تک غے اپناں قلعاں ماں بند ہو گیا۔ باہروں مسلماناں نے انھاں غو محاصرہ کر لیو جہڑو کوئے پنجی تہاڑا چلیو۔ چھیکڑ انھاں نے اک انصاری صحابی حضرت سعد بن معاذؓ اپناں تریا کل من لیا، اُنھاں ناں انھاں غا اسلام تیں پہلاں چنگا تعلق تھا۔ حضرت سعد بن معاذؓ ناں اسے جنگ ماں اک بڑو تغڑو پھٹ لگو وو تھو، انھاں نے فیصلو کیّو کہ انھاں غا جوان جنگی مڑد قتل کر دتا جیں باقی کالسریں بچا قید کر لیا جیں تے مال جائداد مسلماناں ماں بنڈ دتی جئے۔ بنی پاک ﷺ نے یوہ فیصلو سُن غے فرمایو! اسماناں ور وی اللہ غو یوہ ہی فیصلو ہے۔ اس را انھاں ناپاکاں تیں مدینہ غی پاک زمین پاک ہو گئی؛ انھاں آیتاں ماں اسے واقعہ در اشارو ہے۔

(۱۹) جد بنی قریظہ غی جائداد مسلماناں غا قبضہ ماں آ گئی تے ہور وی مچ سارا علاقہ فتح ہو گیا اور مسلماناں غی حالت ذری بل ہو گئی اس ویلے نبی ﷺ غی بیویاں نے جد انصار تے مہاجر کالسریاں غی چنگی امیری آلی حالت دیکھی تاں اُنھاں غا دل ماں یاہ تاہنگ آ گئی جے کدے مھارے کونے وی چنگا چوکھا خرچہ غو بندوبست ہوتو۔ انھاں نے یاہ خرچہ آلی گل نبی پاک ﷺ توڑی پہچائی نبی پاک ﷺ ناں انھاں غی اس مانگ ور سخت دُکھ ہو وو کیوں جے حضرت سادی طبعیت پسند فرمانویں تھا اس ور حضرت نے گھر نہ جان غو فیصلو کر لیو تے مسجد نبوی غے ناں ہی ایکن کمرہ ماں ارام فرمان لگ گیا اس ور یہ آیت نازل ہوئیں تے "ازواجِ مطہرات" ناں اختیار دے دیتو گیو کہ جے دنیا غی امیری تے ٹھاٹھ باٹھ لوڑیں تاں آؤ "ہوں تمناں کجھ دے دوا غے چنگی طرح طلاق دے غے الوداع کر چھوڑوں تے جے تمناں اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ تے آخرت غی لوڑ ہے تاں اس غو حضرت کونے کجھ گھاٹو نیہنہ جہڑی وی تھارے بچوں نیکو کار بن غے رہ غی اس واسطے اللہ تعالیٰ کونے بہت بڑو اجر ہے رحمتِ عالم ﷺ نے ساراں تے مہرے یوہ خدائی فرمان حضرت عائشہ صدیقہؓ ناں سنایو انھاں نے عرض کی کہ مناں تے اللہ تعالیٰ اور اس غا رسول ﷺ ہی غی لوڑ ہے فر باقی ساریاں بیویاں نے وی یوہی جواب دتو (بخاری مسلم)۔

(۲۰) یعنی تم سرورِ انبیا ﷺ غے گھر ہیں، تھارو مرتبو مچ اُچّو ہے لہذا تھاری غلطی وی بہت بڑی منّی جئے غی جیکدے تم نے کائے اسی مانگ کی یا کائے اسی گل کی جس ناں رحمتِ عالم ﷺ ناں تکلیف پجّی فر اس غی سزا وی عام مسلماناں تیں دونی وہے غی تے اللہ تعالیٰ واسطے اس ماں کجھ مشکل نیہنہ جد وہ کسے ناں سزا دین لگے فر اس ناں کوئے روک نیہنہ سکتو۔ تے نہ کسے ناں کسے غی نسبت سزا تیں بچا سکے۔

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com